

T 88/90 (T 70/91,
T 85/95)

Äktbilaga 1253

DOM

MEDDELAD AV SVEGS TINGSRÄTT

DEN 21 FEBRUARI 1996

I DET SÅ KALLADE RENBETESMÅLET

DOMSLUT	4
1 INLEDNING	
1.1 PARTERNA	7
1.1.1 Fastighetsägarna	7
1.1.2 Samebyarna	8
1.2 RENNÄRINGSLAGSTIFTNINGEN	9
1.2.1 Samebys ändamål	9
1.2.2 Renskötselrätten	10
1.2.3 Renskötselområdet	12
1.3 MÅLENS TIDIGARE HANDLÄGGNING	13
2 YRKANDEN OCH GRUNDER	
2.1 YRKANDEN M M	14
2.2 GRUNDER	15
3 FÖRHÅLLANDENA FÖRE 1500-TALET	
3.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNING OCH BEVISNING	22
3.1.1 Samebyarnas utveckling av sin talan	22
3.1.2 Samebyarnas bevisning	25
3.1.3 Fastighetsägarnas utveckling av sin talan	34
3.1.4 Fastighetsägarnas bevisning	40
3.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	51
4 FÖRHÅLLANDENA ÅREN 1500 - 1880	
4.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING	53
4.1.1 Samebyarnas utveckling av sin talan	53
4.1.2 Samebyarnas bevisning	59
4.1.3 Fastighetsägarnas utveckling av sin talan	65
4.1.4 Fastighetsägarnas bevisning	81
4.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	85
4.2.1 1751 års kodicill	85
4.2.2 Konkurrenten om marken under perioden	87
4.2.3 Böndernas besittningsskydd	92
4.2.4 Avvittringen	93
4.2.5 Förekomsten av rättstvister under perioden	98
4.2.6 Sammanfattning	100

5 FÖRHÅLLANDENA ÅREN 1880 - 1900	Sid
5.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING	102
5.1.1 Samebyarnas utveckling av sin talan	102
5.1.2 Samebyarnas bevisning	107
5.1.3 Fastighetsägarnas utveckling av sin talan	116
5.1.4 Fastighetsägarnas bevisning	121
5.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	122
6 FÖRHÅLLANDENA UNDER 1900-TALET	
6.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING	127
6.1.1 Samebyarnas utveckling av sin talan	127
6.1.2 Samebyarnas bevisning	139
6.1.3 Fastighetsägarnas utveckling av sin talan	147
6.1.4 Fastighetsägarnas bevisning	155
6.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	160
7 TINGSRÄTTENS AVSLUTANDE BEDÖMNING	
7.1 BETYDELSEN AV SAMEBYARNAS ÄNDRING AV TALAN	165
7.2 SAMEBYARNAS GRUND 1. "URMINNES HÄVD"	170
7.3 SAMEBYARNAS GRUND 2. "LAGFÄST RÄTT GENOM RENBETES- OCH RENNÄRINGSLAGARNA"	176
7.4 SAMEBYARNAS GRUND 3 "SEDEVANA"	177
7.5 SAMEBYARNAS GRUND 4 "KONVENTIONSSKYDDADE RÄTTIG- HETER"	180
7.6 SAMMANFATTNING	184
7.7 RÄTTEGÅNGSKOSTNADER	185
D O M S B I L A G O R	

SVEGS TINGSRÄTT

DOM
1996-02-21Dom nr DT 12
Mål nr T 88/90
T 70/91 och T 85/95

meddelad i Sveg

KÄRANDE

Ägare till fastigheter i Härjedalens kommun i enlighet med partsförteckning,;
se domsbilaga 1 (T 88/90 och T 70/91) och domsbilaga 2 (T 85/95)

Ombud: Larsson, Nils, advokat, Advokatbolaget Larsson & Partners AB, Åsgatan
41, 791 71 FALUN och
Andersson, Leif, förbundsjurist, LRF Juridiska Byrån AB, Box 293,
831 23 ÖSTERSUND

SVARANDE (nr 1-5 i T 88/90 och T 70/91, nr 1-4 i T 85/95)

1. Handölsdalens sameby, Box 37, 830 10 UNDERSÅKER
2. Mittådalen sameby, Mittådalen, 840 95 FUNÄSDALEN
3. Tåssåsens sameby, Glen 2, 840 31 ÅSARNA
4. Tännäs sameby, Box 66, 840 93 HEDE
5. Idre nya sameby, Foskros, 790 91 IDRE

Ombud: Sandow, Lars, advokat, Ahlgrens Advokatbyrå Handelsbolag, Box 137,
901 04 UMEÅ, och
Bohlin, Jörgen, förbundsjurist, Svenska Samernas Riksförbund, Brogatan 5,
902 48 UMEÅ

DOMSLUT

1. Tingsrätten förklarar att någon av avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för samebyarna ej belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter
2. Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalen och Tännäs samebyar samt Idre nya sameby skall solidariskt ersätta de i domsbilaga 1 upptagna fastighetsägare deras före den 1 september 1995 uppkomna rättegångskostnader med tvåmiljonerfyrahundrafemtioåtusentrehundrafem (2 452 305) kr, varav 2 141 829 kr utgör

Postadress
Box 205
842 22 SVEG

Besöksadress
Fjällvägen 15

Telefon
0680-10161
0680-10066

Telefax
0680-12664

Exp.tid
mån-fre
9-12, 13-15

ombudsarvoden, jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för domen tills betalning sker.

3. Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar samt Idre nya sameby skall solidariskt ersätta följande ledamöters av den så kallade processgruppen rättegångskostnader, nämligen Sten Hungefält, Kolsätt 8514, 842 93 SVEG, med sjuttiotusenniohundrafemtio (70 950) kr, Anders Martinsson, Ytterberg 4310, 842 92 SVEG, med femtontusentrehundra (15 300) kr, Karl-Erik Mårtensson, Morgården 885, 840 93 HEDE, med etthundraelvatusenåttahundranittiosju (111 897) kr, Per Nordlinder, Svallbäcken, 840 95 FUNÄSDALEN, med åttiotretusenfemhundra-trettio-tre (83 533) kr, Jan Salomonsson, Box 89, 840 94 TÄNNÄS, med etthundra-sextionio-tusen (169 000) kr, Harry Silver, Skogsstigen 1, 842 32 SVEG, med femtiotusenåttahundra-tjugosex (50 826) kr, Åke Stensson, Östgärdsgatan 23, 840 92 VEMDALEN, med fyrtiofy-ratusennittiosex (44 096) kr samt Karl-Erik Svedbäck, Fallsjö, 840 90 YTTERHOGDAL, med fyrtioentusentrehundra-fyrtiotvå (41 342) kr, allt jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för domen tills betalning sker.

4. Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar skall solidariskt ersätta de i domsbilagorna 1 och 2 upptagna fastighetsägarna deras från och med den 1 september 1995 uppkomna rättegångskostnader med åttahundraåttiofy-ratusentvå-hundrafyrtiotvå (884 242) kr, varav 789 250 kr utgör ombudsarvoden, jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för domen tills betalning sker.

5. Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar skall solidariskt ersätta följande fastighetsägares rättegångskostnader, nämligen Eivor Andersson med etthundraåttiotvå (182) kr, Irene Andersson med femhundra-tio (510) kr, Per Edvin Andersson med etthundra-femtio (150) kr, Göte Backman med ettusen (1 000) kr, Sven Emil Backman med ettusensjuhundra-tjugoåtta (1 728) kr, Ove Bergman med tvåhundra (200) kr, Kerstin Björns med ettusen (1 000) kr, Olle Busk med ettusensexhundra-fyrtioåtta (1 648) kr, Anders Martinsson med åttahundra (800) kr, Karl Erik Mårtensson med sjutusenniohundra-sextio (7 960) kr, Sven-Gösta Jonzon med ettusensjuhundra-en (1 701) kr, Olof-Henric Olofsson med ettusensexhundra-tio (1 610) kr, Otto Olofsson med elvatusenåttahundra-två (11 802) kr, Sten Olofsson med ettusenfyra-hundra-sextiofyra kr (1 464) kr, Alvar Sundin med niohundra (900)

kr, John Sundin med tretusenåttahundra (3 800) kr samt Karl Erik Svedbäck med tretusenettihundranittiosju (3 197) kr, allt jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för domen tills betalning sker.

-----

1 INLEDNING

1.1 PARTERNA

1.1.1 Fastighetsägarna

Fastighetsägarna innehar fastigheter som alla ligger inom Härjedalens kommun. Kommunen omfattar landskapet Härjedalen med undantag av den nordligaste delen, som ingår i Bergs kommun och där bland annat skattefjällen Helags och Flatruet är belägna. - Fastighetsägarnas talan, som berör 571 fastigheter i kommunen, är fördelade på samtliga tio i kommunen ingående socknar. Av fastigheterna är 127 belägna i Tännäs socken, 135 i Hede socken, 109 i Vemdalens socken, 61 i Linsells socken, 41 i Svegs socken, 31 i Lillhårdals socken, 25 i Älvros socken, 12 i Överhogdals socken, 28 i Ytterhogdals socken och 2 i Ängersjö socken.

Tännäs socken, som bildades år 1550 genom utbrytning ur Hede socken, gränsar i väster mot Norge och i norr mot Bergs kommun samt i söder mot Dalarna. I socknen finns byarna Funäsdalen, Högvålen, Malmagen, Tännäs och Valmåsen.

Hede socken, som bildades omkring år 1400 genom en utbrytning ur Svegs socken, ligger öster om Tännäs socken och gränsar i norr mot Bergs kommun. Byar i socknen är Hede, Hedeviden, Långå, Medskogen, Rannsundet, Råndalen, Rönningsåsen och Särvsjön.

Vemdalens socken, som bildades år 1550 genom en utbrytning ur Hede socken, ligger öster om Hede socken och gränsar i norr mot Bergs kommun och i öster mot Jämtland. Socknens byar är Gavelåsen, Henvålen, Hån, Kvisthån, Källberget, Risstycket, och Vemdalen (Kyrkbyn).

Linsells socken, som bildades år 1798, ligger söder om Tännäs och Hede socknar och gränsar i väster mot Dalarna. Socknens byar är Bölberget, Djursvallen, Glöte, Häggberget, Linsell, Lofsdalen, Ransjö och Sörvattnet.

Svegs socken, som tillkom före år 1400, ligger öster om Linsells socken och söder om Vemdalens socken och gränsar i nordost till Jämtland. I socknen finns byarna Byn, Byheden, Bynoret, Bysiksjön, Byvallen, Duvberg, Glissjöberg, Herrö, Knätten, Mosätt, Nilsvallen, Remmet, Risbrunn, Ulvkälla, Ytterberg, Äggen och Överberg.

Lillhårdals socken, som bildades år 1407 genom en utbrytning ur Svegs socken, ligger söder om Linsells och Svegs socknar och gränsar i väster, söder och öster mot Dalarna. Socknens byar är Bleckberget, Djursvallen, Fjätdalen, Härjeåsjön,

Högen, Klubbås, Kyrkbyn, Lillhärjåbygget, Lövhögen, Lövnäsullen, Nordanhå, Olingdal, Olingskog, Orrmo, Sunnanå, Ulvsjön, Åsen och Östansjö.

Älvros socken, som tillkom någon gång åren 1566-1588 genom utbrytning ur Svegs socken, ligger öster om Svegs socken och gränsar i öster mot Hälsingland. Byar i socknen är Fannhus, Kolsätt, Remmen, Rismyr och Älvros kyrkby.

Överhogdals socken, som tillkom år 1646 genom utbrytning ur Svegs socken, ligger norr om Älvros socken och gränsar i öster mot Hälsingland och Medelpad samt i nordväst mot Jämtland. I socknen finns byarna Kyrkbyn, Sunnanå och Säten.

Ytterhogdals socken tillkom genom utbrytning ur Färila socken och hör till Hälsingland. Den gränsar i väster mot Överhogdals och Älvros socknar, i norr mot Medelpad och söderut mot Ängersjö. Socknens byar är Aspan, Aspsveden, Flor, Fåssjö, Minne, Stensån, Grubban, Gåssjö, Habergsholm, Huskölen, Kettelsberget, Kvarnbäcken, Känne, Långberget, Prästgården, Strömsbacken, Viken, Västansjö, Åsvallen och Östansjö.

Ängersjö socken, som bildades år 1925 genom utbrytning ur Ytterhogdals socken, ligger öster om Älvros socken och ingår i landskapet Hälsingland. Byar i socknen är Aspåsen, Björnberg, Djupsjöberg, Godberget, Gröningsåsen, Risberget, Vänsjö, Årberg, Ängersjö och Örnåsen.

1.1.2 Samebyarna

Av länsstyrelsen i Jämtlands län utfärdade kungörelser framgår att de trakter där samebyarna får bedriva renskötsel året runt är indelade enligt följande.

Handölsdalens sameby omfattar dels Bunner- eller Tävendals skattefjäll och Skärvagsdalens eller Mittådalens och Ljungris skattefjäll med undantag av de delar därav, som äro belägna söder om Nean, dämningssjön i Neans dalgång och renstängslet från Helagsfjällen till Öjön samt öster om den gräns, som bildas av Storbäcken, en rät linje draget över punkterna 1358 och 1432 å Blåfjället till Storådörren, och vidare via Storådörren och vidare till Vålån, dels Tranris eller Hittings skattefjäll med undantag av delarna öster om Vålån, dels de till renbetesfjällens utvidgning inköpta hemmanen Enbogen, Bunnerviken, Skårsdalen och Östra Vålådalen, fastigheterna Handöl 1:23, 1:24 och 2:20 ävensom Brattlands fyllnadshjord, dels de delar av de för samma ändamål inköpta hemmanen Västra Vålådalen och Vallbo som är belägna nordväst om Vålån. Byns året-runt-marker är belägna norr om Härjedalens kommun. - I samebyn ingår sedan 1962 förutvarande

Tranris sameby. Antalet medlemmar i samebyn uppgår till trettio och antalet företag i byn till tio.

Mittådalens sameby, som är belägen söder om Handölsdalens sameby och i väster gränsar mot Norge, omfattar dels de delar av Bunner- eller Tävendals, Skärvagsdalens, Mittådalens, Ljungris och Tävendals skattefjäll, som är belägna söder om Handölsdalens sameby, dels Ljusnedals bruksegendom med undantag av den söder om Grönån och Ljusnan belägna delen därav. - Samebyn bildades 1916 genom att Åre-Storsjö sameby delades i Tranris, Handölsdalens och Mittådalens sameby.

Antalet medlemmar i samebyn uppgår till sjuttio och antalet företag i byn till åtta.

Tåssåsens sameby, som gränsar i öster mot Handölsdalens sameby omfattar dels Anarisets, Sällsjö, Tåssås och Hundhögs skattefjäll, dels de delar av Tranris, Hittings, Skärvagsdalens eller Mittådalens och Ljungris skattefjäll som är belägna öster om Handölsdalens samebys östra gräns, dels det inköpta hemmanet Tångåmon, dels de inköpta delarna av hemmanen Vallbo och Västra Vålådalen sydost om Vålån, dels inköpta fyllnadshjordar inom Ovikens socken. - I samebyn ingår numera förutvarande Ovikens och Anaris samebyar. Antalet medlemmar i samebyn uppgår till femtio och antalet företag i byn till sexton.

Tännäs sameby, som är belägen söder om Mittådalens sameby och i väster gränsar mot Norge och Dalarna, omfattar dels den söder om Grönån och Ljusnan belägna delen av Ljusnedals bruksegendom, dels Grönfjällets skattefjäll, dels den del av Rutfjället, som är belägen norr och nordost om sjön Rogen, dels samtliga inom Tännäs kommun söder om Tännån och Ljusnan belägna till renbetesfjällens utvidgning inköpta markområden, dels inom Tännäs kyrkby för renbete arrenderade hemmansdelar, dels inom Svegs landskommun belägna renbetesfastigheten Sörvattnet. - Antalet medlemmar i samebyn uppgår till sextio och antalet företag i byn till tio.

Idre nya sameby, som i sin helhet är belägen inom Dalarna, omfattar större delen av Särna norra kronopark.

1.2 RENNÄRINGSLAGSTIFTNINGEN

1.2.1 Samebys ändamål

Sameby har enligt 9 § första stycket rennäringslagen (1971:437) till ändamål att för medlemmarnas bästa ombesörja renskötseln inom byns betesområde, varmed förstås

byområdet och övriga områden som samebyarna begagnar för rensköttsel. Sameby får ej driva annan verksamhet än rensköttsel (9 § 3 st). Sameby kan förvärva rättigheter och åta sig skyldigheter, när registrering skett, och företräder medlemmarna i frågor som rör rensköttselrätten eller medlemmarnas gemensamma intressen inom rennäringen i övrigt (10 §).

1.2.2 Rensköttselrätten

1.2.2.1 Innehavare av rensköttselrätt

Den som är av samisk härkomst (same) får enligt bestämmelserna i rennärlingslagen använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar (1 § första stycket rennärlingslagen). Rätten (rensköttselrätten) tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd (1 § 2 st). Rensköttselrätten får utövas endast av medlem i sameby (1 § 3 st). Medlem i sameby är dels same som deltar i rensköttsel inom byns betesområde, dels same som har deltagit i rensköttsel inom byns betesområde och haft detta som stadigvarande yrke och inte övergått till annat huvudsakligt förvärvsarbete, dels den som är make eller hemmavarande barn till nyss nämnda medlem eller är efterlevande make eller underårigt barn till avliden sådan medlem (11 §). - Sameby kan som medlem anta annan same än som anges i 11 §, om han avser att med egna renar driva rensköttsel inom byns betesområde (12 §).

1.2.2.2 Rensköttselrättens innehåll.

Rensköttselrätten, som enligt 1 § andra stycket grundas på urminnes hävd, innefattar en rad olika rättigheter. Enligt 15 § får sameby för medlemmarnas gemensamma behov använda byns betesområde för renbete. Sameby har rätt att flytta renar mellan skilda delar av byns betesområde (23 §).

Inom betesområdet får sameby utföra arbetshage eller annat stängsel för renarna, renslakteri eller andra anläggningar som behövs för rensköttseln (16 § 1 st). Sameby eller medlem i sameby får på utmark inom byns renbetesområde uppföra renvaktarstuga, kåta, förvaringsbod eller annan mindre byggnad som behövs för rensköttseln (16 § 2 st). Om virke behövs till anläggning eller byggnad, får skog avverkas på de delar av betesområdet som hör till renbetesfjällen eller de områden som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten eller var särskilt upplåttna till renbete (17 § 1 st). På sådan mark utanför renbetesfjällen som hör till samebys

betesområde får vidare byn eller medlem i byn för angivet ändamål ta endast torra träd, vindfällen, skogsavfall, tall- eller grantjur eller, för tillfälligt behov, på utmark växande lövträd (17 § 2 st). Om det är oundgängligen nödvändigt för att skaffa foder till renarna, får sameby inom byns betesområde fälla lavbevuxna träd, i första hand torra eller oväxtliga träd (20 §). Medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar i byns betesområde som hör till renbetesfjällen (25 § 1 st). Medlem i sameby, som tillfälligt uppehåller sig inom annan samebys betesområde för renskiljning eller annat ändamål som har samband med renarnas skötsel får jaga och fiska där, dock endast för sitt uppehälle (2 st).

Rennäringslagen innehåller bestämmelser som ger möjlighet att inskränka de befogenheter som renskötselrätten inrymmer. Sålunda föreskrivs i 15 § andra stycket att länsstyrelsen bestämmer det högsta antalet renar som får hållas på bete inom byns betesområde. Hänsyn skall därvid tas till andra intressen. Om det behövs för att bevara renbetet eller annars främja renskötseln, kan länsstyrelsen förordna om inskränkning i betesrätten (3 st). - Om samebyn bryter mot ett beslut enligt andra eller tredje stycket, får länsstyrelsen vid vite förelägga byn att följa beslutet. Har samebyn med stöd av 35 § första stycket bestämt hur många renar en medlem högst får inneha, får ett föreläggande att minska antalet renar även riktas mot en medlem som inte följer samebyns beslut (4 st).

Rennäringslagen innehåller också föreskrifter om renskötselns utövande. Sålunda skall enligt 65 § första stycket därvid skälig hänsyn tas till andra intressen. Renarna skall såvitt möjligt hindras från att komma utanför samebyns betesområde eller att annars vålla skada eller olägenhet (2 st). Flyttning av renarna skall ske i samlade flockar. Väg skall tas där minsta skada vållas. Vid flyttning skall tillses att renar inte lämnas kvar på område där renskötsel inte är tillåten (3 st). Flyttning, som äger rum utanför samebys betesområde, skall ske utan onödig tidsutdräkt (4 st).

- Uppehåller sig renar utanför renskötselområdet eller på mark inom detta område under tid då renskötsel inte får bedrivas där, kan länsstyrelsen på framställning av den som därigenom lider skada eller olägenhet av någon betydelse vid vite förelägga samebyn att föra bort renarna (71 § 1 st). Vitesföreläggande enligt första stycket får meddelas endast om samebyn underlåter att inom skälig tid efter anmaning ta hand om renarna (2 st).

1.2.3 Renskötseområdet

Enligt 3 § första stycket får, såvitt nu är fråga, renskötsel bedrivs dels hela året på renbetesfjällen i Jämtlands län och de områden inom Jämtlands och Kopparbergs län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete (året-runt-markerna), dels under tiden den 1 oktober - den 30 april inom sådana trakter utanför renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivs vissa tider av året (vinterbetesmarkerna). Med renbetesfjällen förstås de vid avvittringen avsatta renbetesfjällen och de områden som sedermera upplåtits till utvidgning av dessa fjäll (2 st). Renbetesfjällens belägenhet framgår av **domsbilaga 3**.

Renbetesfjällen avsattes vid avvittringen enligt två Kungl brev av den 20 april 1841, "skattefjällsbrevet" och "Hedebrevet". Enligt skattefjällsbrevet skulle lantmätaren till yttre gränserna avmätta varje skattefjällsområde och av tillstötande disponibla huvudmarker utstaka nödiga betestrakter, särskilt för varje skattefjäll och enligt Hedebrevet, som gällde avvittringen inom Hede pastorat, skulle det vid avvittringen läggas ut mark för vinterstamhåll för lapparnas renhjordar. Renbetesfjällen utvidgades därefter med stöd av Kungl brev den 13 juli 1887, enligt vilket behållen avkastning av skogsavverkning på renbetesfjällen skulle användas till förvärv av mark för utvidgning av dessa fjäll i avsikt att bereda lapparna nödigt utrymme för renskötseln under tiden från maj till september. I Kungl Maj:ts brev den 22 maj 1891 förordnades att de förvärvade områdena skulle i sin helhet upplåtas för lapparnas behov i likhet med angränsande renbetesfjäll. - Till utvidgning av renbetesfjällen medgav Kungl Maj:t i brev den 31 december 1888 att Särna norra kronopark i Kopparbergs län, i sin helhet sammanhängande med renbetesfjället Rutfjället, fick upplåtas till renbete för lapparna under vissa i brevet angivna villkor.

De i Härjedalens kommun avvittrade renbetesfjällen, som är belägna inom Tännäs socken, har enligt jordregistret (1979) en areal av 47 825 hektar och de till utvidgning av dessa fjäll förvärvade områdena en areal av 106 905 hektar eller sammanlagt 154 730 hektar. De förvärvade områdena är belägna inom Tännäs, Hede och Linsells socknar.

1.3 MÅLENS TIDIGARE HANDLÄGGNING

Fastighetsägarna väckte sin talan i målen genom stämningar som kom in den 20 september 1990 (T 88/90), den 4 juni 1991 (T 70/91) och den 11 september 1995 (T 85/95). Under målens handläggning har vissa fastighetsägare återkallat sin talan och deras talan på grund härav avskrivits. Bland de fastighetsägare som förde talan i målen ingick fyra företag med marker inom Härjedalen. Företagen träffade den 4 juni 1992 en förlikning med samebyarna av innebörd att samebyarna - med vissa begränsningar - skulle bli äga rätt att bedriva vinterbete med ren på företagens marker under perioden, såvitt dessa inrymdes inom ett område som betecknades som huvudsakligt vinterbetesområde enligt en till överenskommelsen bifogad karta. I överenskommelsen framhölls att den ej innebar något processuellt medgivande om vad som må vara rätt eller fel beträffande grunder eller omständigheter i rättegången vare sig från företagen, som nu skildes från rättegången, eller från samebyarna, som alltfört kvarstod som svarandeparter gentemot de kändandeparter som ej berördes av överenskommelsen. Målen avskrevs såvitt avser den av företagen förda talan.

I målen har tingsrätten hållit fyra sammanträden för muntlig förberedelse. Parterna har vid planeringssammanträde inför huvudförhandlingen enats om att processmaterialet bör läggas fram i fem avsnitt, nämligen 1. yrkanden och grunder, 2. förhållandena före 1500-talet, 3. förhållandena 1500-1880, 4. förhållandena 1880-1900 (de första renbeteslagarna) samt 5. förhållandena under 1900-talet. Parterna enades vidare - under hänvisning till att fastighetsägarna för en negativ fastställsetalan - om att samebyarna skulle i varje avsnitt först utveckla sin talan och lägga fram sin bevisning.

Målen företogs till huvudförhandling under tiden den 18 september - den 25 oktober 1995 och har därvid handlagts i den ordning som parterna enats om. Redovisningen i denna dom av parternas sakframställningar och bevisning samt tingsrättens bedömning följer samma ordning.

2 YRKANDEN OCH GRUNDER

2.1 YRKANDEN M M

Fastighetsägarna har yrkat att tingsrätten förklarar att någon av avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för samebyarna inte belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter.

Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens och Tännäs samebyar har inledningsvis gjort gällande att de var för sig äger låta sina renar vinterbeta inom de områden som angetts som vinterbetesområden i fyra i slutet av 1990 och början av 1991 av lantbruksnämnden i Jämtlands län för varje sameby i Härjedalens kommun upprättade såsom markanvändningsredovisning och driftsplanering betecknade handlingar med därtill fogade kartor, utvisande belägenheten av varje samebys åretruntmarker, vinterbetes- och reservbetesområden. Samebyarna har vid bestämmande av sin talan i målen utgått från dels en av fastighetsbildningsmyndigheten, Jämtbygdens lantmäteridistrikt, och länsstyrelsen i Jämtlands län upprättad karta, där samebyarnas vinterbetesområden angetts med beteckningar, T för Tännäs sameby, TM för Tännäs och Mittådalens samebyar, M för Mittådalens sameby, MH 1, H 1, MH 2 och MH 3 för Mittådalens och Handölsdalens samebyar, H för Handölsdalens sameby, HTO 1 och HTO 2 för Handölsdalens och Tåssåsens samebyar, TO 1 och TO 2 för Tåssåsens sameby, RTO för reservbetesområde för Tåssåsens sameby samt RMH för reservbetesområde för Mittådalens och Handölsdalens samebyar (se domsbilaga 4), dels av fastighetsbildningsmyndigheten upprättade förteckningar över de fastigheter som är belägna inom varje område (se domsbilagorna 5-17). Samebyarna har slutligen bestämt sin talan i målen på följande sätt.

Tännäs sameby har bestritt käromålen såvitt avser omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna T och TM (domsbilagorna 5 och 9) samt medgett talan beträffande övriga fastigheter.

Mittådalens sameby har bestritt käromålen såvitt avser omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna M, TM, MH 1, MH 2, MH 3 och RMH (domsbilagorna 6, 9, 10, 11, 12 och 13) samt medgett talan beträffande övriga fastigheter.

Handölsdalens sameby har bestritt käromålen såvitt avser omstämda fastigheter

förtecknade med beteckningarna, H, MH 1, MH 2, MH 3, RMH, HTO 1 och HTO 2, (domsbilagorna 7, 10, 11, 12, 13, 14 och 15) samt medgett talan beträffande övriga fastigheter.

Tåssåsens sameby har bestritt käromålen såvitt avser omstämda fastigheter med beteckningarna TO 1, HTO 1, HTO 2, TO 2 och RTO (domsbilagorna 8, 14, 15, 16 och 17) samt medgett talan beträffande övriga fastigheter.

Idre sameby har medgett talan avseende samtliga omstämda fastigheter i målen T 88/90 och T 70/91.

Fastighetsägarna har i anledning av att samebyarna ändrat sin talan i målet invänt att, eftersom samer först från och med mitten av 1890-talet nyttjat sina rättigheter kollektivt i samebyar, enskilda samers eventuella nyttjande dessförinnan inte får tillgodoräknas samebyn och att, om tingsrätten skulle finna att enskilda samers eventuella nyttjande innan samebyarna bildades kan grunda betesrätt, betet i vart fall måste ha utövats av enskild same som suttit på de samebyarna nu ingående skattefjällen.

Samebyarna har genmält att kollektiviseringen av renskötseln genom renbeteslagstiftningen på 1880-talet ej förtar verkan av tidigare hävd av vinterbete genom enskilda samer att verkan av hävd ej är inskränkt till eller beroende av att viss enskild same suttit på skattefjäll ingående i sameby.

Parterna har begärt ersättning för sina rättegångskostnader.

2.2 GRUNDER

Fastighetsägarna har som grund för käromålen åberopat att rätt till renbete inte föreligger på deras fastigheter med mindre särskild upplåtelse skett.

Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens och Tännäs samebyar har till stöd för sitt bestridande av käromålen anfört fyra särskilda grunder för att de äger rätt till vinterbete på de fastigheter som är belägna inom de områden som anges på de markanvändningsredovisningar som gäller för varje sameby, nämligen 1. "urminnes hävd" 2. "lagfäst rätt genom renbetes- och rennärlingslagarna," 3. "sedvana" och 4. "konventionsskyddade rättigheter".

1. **Grunden 'urminnes hävd'**. Samebyarnas rätt till vinterbete med ren inom områden utanför renbetesfjällen, innefattande bl a de omstämda fastigheterna i Härjedalens kommun, och med denna rätt sammanhängande rättigheter, såsom rätt till visst skogsfång och viss byggrätt, grundas ytterst på urminnes hävd. Urminnes hävd gäller oberoende av rennärlingslagens bestämmelser och åberopas därför som självständig grund.

Utveckling av grund 1. Begreppet urminnes hävd har två skilda betydelser enligt doktrinen. Dels kan urminnes hävd vara ett i civilrättslig bemärkelse laga fång. Dels ock kan urminnes hävd utgöra ett bevis, en presumption om den rättmätiga uppkomsten av den rätt till stöd för vilken urminnes hävd åberopas. Detta kan också uttryckas som en presumption för besittningsförhållandets laglighet. Enligt denna presumption faller urminnes hävd om sådan har visats endast för en bevisning som ådagalägger, att den, som åberopar hävden i själva verket härleder sitt fång från någon, som obehörigt tillägnat sig rättigheten från en rättmätig innehavare. Samebyarna åberopar i målet urminnes hävd i båda dess betydelser. För det första är det bl a genom skattefjällsmålet klarlagt att samernas rätt till renbete grundas ytterst på urminnes hävd, dvs ett särskilt civilrättsligt fång till denna bruksrätt. För det andra är - när denna bruksrätt sätts ifråga inom visst område utanför samernas åretruntmarker - urminnes hävd en presumption om den rättmätiga uppkomsten och förefintligheten av renbetesrätten. - Begreppen urminnes hävd, gammal sedvana och av ålder har samma rättsliga betydelse. Beträffande tvist i sedvanerättens tillämplighet skall bevisningen ej ovillkorligen hänföras till förhållandena vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag. Även förhållanden efter 1886 kan vara avgörande för sedvanerättens tillämplighet. Till stöd härför åberopar samebyarna en justering som ägt rum i och med att ordet "hitintills" i 1886 års lag ströks i 1898 års lag. I princip kan nu urminnes hävd inte uppkomma efter 1972. Men samebyarna hävdar att det är en fråga för den allmänna rättstillämpningen att värdera betydelsen av fortsatt hävd efter 1972, då rättigheten för tid dessförinnan satts ifråga. Kvalifikationstiden kan således fortlöpa efter 1972.

2. **Grunden 'lagfäst rätt genom renbetes- och rennärlingslagarna'**. De på urminnes hävd grundade rättigheterna har i vart fall huvudsakligen blivit lagfästa genom den lagstiftning som reglerat rennärlingen. Sålunda föreligger lagstöd för nu omtvistad renbetesrätt enligt 3 § 2 p rennärlingslagen.

Utveckling av grund 2. Det föreligger på urminnes hävd grundade rättigheter som huvudsakligen blivit lagfästa genom den lagstiftning som reglerat rennärlingen. Någon uttömmande reglering har däremot ej ägt rum. Samebyarna hävdar också att samebyarnas rätt till vinterbete med ren inom områden utanför renbetesfjällen, innefattande bl a de fastigheter som nu är föremål för process, och med denna rätt sammanhängande rättigheter ytterst grundas på urminnes hävd.

Vidareutveckling av grunderna 1 och 2. Samebyarna gör gällande - såsom en utveckling av grunderna 1 och 2 - att det föreligger erforderlig besittning för att konstituera urminnes hävd och gammal sedvana genom att bruket av betesrätten inom olika områden av de omstämda fastigheterna har upprätthållits under åter-

kommande och varierande tidsintervaller. Betesrättens omfattning har bestämts av bruket, som vid varje tidpunkt varit avhängigt av tillgängligt och ändamålsenligt renbete. Bruket av renbetesrätten i Härjedalen har framträtt i erforderlig omfattning för såväl berörda fastighetsägare som andra vilka kan beröras av rättigheten ifråga.

3. Grunden "sedvana". Om urminnes hävd ej kan anses styrkt till vissa omstämda områden, föreligger ändock en på sedvana grundad betesrätt på den grunden att rätten utövats okvald. Denna besittning av nyttjanderätten till renbete har konfirmerats genom passivitet från berörda fastighetsägare.

Utveckling av grund 3. Begreppet sedvana används i ett led för att beskriva en besittning av nyttjanderätt till renbeten ehuru ej av sådan längd som förutsätts för styrkande av urminnes hävd. I konsekvens med det ovan sagda är det alltså ej fråga om sådan längd på besittningen att den kan karakteriseras som gammal sedvana eller av ålder, som förutsätt för en sedvanerätt enligt gällande lagstiftning inom rennäringens område. Enligt sameparterna kan dock sedvanerätt (inom visst område) uppkomma jämväl för en sedvana, som visserligen ej utövats av ålder, på den grunden att besittningen ägt rum okvalt, varmed avses att sameparterna varit i besittning av rätten i full och obestridd omfattning och att sålunda fastighetsägarna genom passivitet accepterat denna rätt. - Betesrätt enligt denna grund har samma uppkomstförlopp och kännetecken som för bete som skett av ålder. Vinterbete av ålder har varit och är alltfört aktuell i hela Härjedalen. Betesrätten utövas områdesvis med olika tidsintervaller så att vissa trakter - områden - kan bli mera frekvent nyttjade än andra. När dessa trakter nyttjas erfordras ej (för betesrätten ifråga) någon kännedom om vem som är fastighetsägare eller vilken fastighet (fastighetsbeteckning) som för tillfället nyttjas. Samtliga fastigheter ingående i en renbetestrakt behöver ej heller tas i anspråk den vinterbetesperiod som trakten nyttjas. Betesrättens natur som bruksrätt är sådan att någon kontroll av trakten ej erfordras, ej heller någon användning som identifierar brukare; det är blott erforderligt att fastighetsägare och/eller tredje man kan märka att vinterbete äger rum i trakten där hans fastighet är belägen. Med utgångspunkt från renens vandringsbenägenhet, som bl a beror på dess betessök, kan vinterbete i en trakt vid en återkommande vinterbetning i samma område komma att ske delvis på angränsande marker eller efter ytterligare en längre flyttning på en mera avlägsen mark, vilka kan tjäna som reservbetesmark till ett kärnområde för renbete. Det kan jämväl förhålla sig på det sättet att vinterbete återupptagits i en trakt efter mycket lång tid. För reservbetesmarker och återupptagna betesmarker gäller att, om urminnes hävd ej kan anses styrkt, kan sedvanerätt ändock gälla under förutsättning att renbeten ägt rum okvalt. Samebyarna gör gällande att denna konsekvens av fastighetsägarnas passivitet är förenlig med de passivitetsprinciper som gjort sig gällande i många fall inom fastighetsrätten utan att det härför erfordrats stöd av lagregler. Tidsaspekten när det gäller aktivsidan (nyttjandet av marker för bete) respektive passivsidan (fastighetsägarens underlåtenhet att reagera) som enligt vår uppfattning bör vara densamma, låter sig inte utan vidare fastställas i ett skede av fortskridande rättsbildning rörande passivitetsspörsmålet inom civilrätten och svaret torde i det enskilda fallet stå att finna utifrån en avvägning av just de särskilda förhållanden som präglar den omtvistade rättsfrågan/rättigheten såsom de varom ovan redogjorts för beträffande vinterbete. Samebyarna gör härvid den bedömningen att för uppkomst av sedvanerätt erfordras en okvald tidsperiod av vinterbetning på åtminstone en till två generationers längd med en förekomst på några, varmed avses fler än tre

men nödvändigtvis ej fler än sju, vinterbetningar. För uppkomst av sedvanerätt under en tidsperiod av en generation erfordras enligt samebyarna att det har förekommit minst tre vinterbetningar under perioden. Föreligger det färre vinterbetningar än tre bör det för uppkomst av sedvanerätt i gengäld erfordras, att det under följande tidsperiod motsvarande en generation har förekommit ytterligare vinterbetningar, så att det under den sammanlagda tidsrymden av två generationer har förekommit minst fem vinterbetningar. Mot bakgrund av att förhållandena kan vara mycket skiftande låter sig en precisering ej göras utöver den nu angivna.

4. **Grunden 'konventionsskyddade rättigheter'**. Renskötseln är ett centralt inslag i samernas traditionella levnadssätt. Tillgång till marker för vinterbetning är en nödvändig förutsättning för att kunna bedriva renskötsel. Bestämmelserna i 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen jämförd med artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter ger samerna - i detta mål de omstämde samebyarna - ett skydd för sin näring också på en folkrättslig grund. Käromålet strider därför mot samernas möjlighet att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv enligt de folkrättsliga förpliktelser Sverige har att följa.

Utveckling av grund 4. Det är fråga om ett grundlagsförstärkt konventionsskydd, dvs. att grundlagarna förstärker i Sverige det åtagande som följer av den Svenska ratificeringen av FN-konventionen. - Samebyarna gör gällande att käromålet, som gäller betydande betesarealer i flera samebyar och därmed är helt avgörande för fortsatt rennäring i dessa, strider mot samernas möjlighet att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv enligt de folkrättsliga förpliktelser som Sverige har att följa.

Fastighetsägarna har i anledning av de av samebyarna angivna grunderna för bestridandet av käromålen anfört följande.

I fråga om grund 1. **'urminnes hävd'**. Fastighetsägarna - som inte har någon erinran mot samebyarnas uttalande att begreppen urminnes hävd, gammal sedvana och "av ålder" har samma rättsliga betydelse - hävdar att vinterbetesrätten är uttömmande reglerad genom rennärlagslagen. Någon möjlighet att hävda renbetesrätt vid sidan av rennärlagslagen finns inte. - Inte heller kan 1734 års lag självständigt grunda rätt till renbete till följd av urminnes hävd, då lagen inte är tillämplig vare sig på sådana marker eller sådant nyttjande som det är fråga om här i målet. - I vart fall har det inte förekommit sådant nyttjande i sådan omfattning och under så lång tid att urminnes hävd därigenom kan anses ha uppkommit. Det ringa nyttjande som skett har dessutom mötts av protester från markägarna. - Om sådan rätt ändå anses ha uppkommit, har den upphört då den inte utnyttjats under ca en tredjedel av den tid som fordras för dess uppkomst, ca 30 år.

Fastighetsägarna bestrider att det genom skattefjällsmålet klarlagts att samernas rätt till vinterbete med ren ytterst grundas på urminnes hävd. HD:s besked är i stället att samernas rätt uteslutande regleras av den nya lagstiftningen 1886 och efterföljande renbetes- och rennäringslagar. 15 kap JB medger ej att samerna med bruksrätten till renskötsel som grund kan ha någon på urminnes hävd grundad rätt till vinterbete inom by- i by och hemmansindelningen ingående mark. Hävd av allmänning var och är ej möjlig. Först från och med mitten av 1890-talet har samer nyttjat sina rättigheter kollektivt i samebyar. Enskilda samers eventuella nyttjande dessförinnan får inte samebyarna tillgodoräkna sig. - Enligt reglerna för bevisning av urminnes hävd åvilar det samebyarna att visa att fastighetsägarnas fastigheter nyttjats för renbete på sådant sätt och under sådan tid, minst 90 år, att urminnes hävd uppkommit. Sådan rätt kan inte uppkomma efter 1972, då nya jordabalken trädde i kraft och bestämmelserna om urminnes hävd upphävdes. Fastighetsägarna bestrider således att det i förevarande fall kan uppställas någon presumtion för urminnes hävd.

I fråga om grund 2. "lagfäst rätt genom renbetes och rennäringslagarna". Det har inte förekommit sådant nyttjande i sådan omfattning och under så lång tid att enligt rennäringslagstiftningen sådan rätt därigenom kan anses ha uppkommit. Det ringa nyttjande som skett har dessutom mötts av protester från markägarna. Om sådan rätt ändå anses ha uppkommit, har den upphört då den inte utnyttjats under ca en tredjedel av den tid som fordras för dess uppkomst, ca 30 år.

Renbetesrätten har, som redovisats under föregående punkt, uttömmande reglerats genom 1886 års renbeteslag och efterföljande lagar. I fråga om renbetesrättens geografiska utbredning stadgas i rennäringslagstiftningen att rätt till vinterbete med ren föreligger inom sådana trakter utanför renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivs vissa tider av året. Begreppet av ålder innebär enligt fastighetsägarnas mening följande. Om något subjekt, en by, ett kollektiv, faktiskt okvalt nyttjat viss mark för renbete under en längre tid, minst 90 år, kan subjektet vara berättigat för att fortsätta sitt nyttjande p.g.a. gammal sedvana jämlikt rennäringslagen. Det långvariga okvalda nyttjandet skapar en rätt för nyttjaren under förutsättning att besittningstagandet ej skett på ett otillbörligt sätt. Utgångsåret för beräkningen bakåt i tiden är 1886, då den första renbeteslagen tillkom. Renbetesrätt kan däremot inte grundas på nyttjande efter 1886, då denna möjlighet inte erbjuds genom 1886 års lag (hitintills). Med utgångspunkt från lagens intention att bevara samerna vid de renbetesmarker de nyttjat av ålder, får ianspråktagande av marker efter 1886 anses ha skett på otillbörligt sätt. I tvistiga fall får frågan om regelns tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt lag krävs för styrkande av urminnes hävd (prop 1928:43 sid 71 och 1971:51 sid 158).

I fråga om vidareutveckling av grunderna 1. och 2. Innebörden av samebyarnas talan måste vara den att samebyarna påstår, utan att grunderna under punkterna 1 och 2 utgör självständiga grunder, att fastighetsägarnas fastigheter utnyttjats för renbete under sådan tid och till sådan art och omfattning att det lett till uppkomst av renbetesrätt. Fastighetsägarna bestrider att dem tillhöriga fastigheter nyttjats för renbete av ålder och på sådant sätt att renbetesrätt tillskapats.

I fråga om grund 3. "sedvana". Vinterbetesrätten är uttömmade reglerad genom rennäringslagen. Rätt till vinterbete med ren finns endast inom fastigheter där sådant nyttjande av ålder bedrivs. Någon möjlighet att hävda en renbetesrätt vid sidan av rennäringslagen finns inte. Skulle kärandens inställning i denna del ej godtas av tingsrätten bestrids i vart fall att det kortare nyttjande varom det kan vara fråga dels kan utgöra grund för en sådan rätt och dels att nyttjandet utövats utan protester från markägarna. Någon rättsgrundande passivitet från markägarhåll har det inte alls varit fråga om. Eventuell rätt har upphört, då det inte utnyttjades under ca en tredjedel av den tid som tingsrätten kan finna erforderlig för uppkomst.

Det bestrids att det föreligger besittning på sätt samebyarna påstår. - Det bestrids att betesrättens omfattning bestämts för betesbruket och tillgängligheten av ändamålsenligt bete. Betesbruket har skett inom för samerna upplåtna områden. Det renbete som skett på senare tid på vissa av kärandens fastigheter har skett otillåtet och berörda fastighetsägare har protesterat mot detta. Detta betesbruk har pågått sporadiskt och under kort tid och ger ingen rätt till fortsatt bete. För berörda fastighetsägare har det ej framstått som något etablerat betesbruk utan som en otillåten expansion i viss mån understödd av myndigheterna. - Det bestrids att vinterbete av ålder varit och alltfört är aktuell i hela Härjedalen. Vinterbete har förekommit av ålder och får tillåtet ske endast inom de områden som numera ingår i renbetesfjällen. Renens betessök har inte skett och får inte ske fritt utan kontroll. Renarna ska hindras att komma utanför betesområdet eller annars vålla skada eller olägenhet, jfr 65 § rennäringslagen. Begrepp som kärnområde och reservbete är främmande för den rätt som lagen ger. Kortare tid än 90 år av okvalt nyttjande ger ingen rätt. - Det bestrids att några passivitetsprinciper kan göras gällande vid sidan av rennäringslagstiftningen, se vidare nästa punkt. - Vid tiden för rennäringslagstiftningens tillkomst bedrevs samernas renskötsel intensivt genom att renhjorden har hållits samman, drivits till bestämda områden av samerna etc. Det på senare tid tillkommande extensiva bruket, att köra renarna långa sträckor med moderna transportmedel och låta renarna själv, utan att hjorden hålls samman, söka betesmarker, saknar historisk förankring. Likaså är den mångdubbelt större renmängden främmande för det renbetesbruk som skett av ålder.

I fråga om grund 4. "konventionsskyddade rättigheter". Av samebyarna under punkt 4 upptagen grund torde främst avse skydd för rennäringsutövning. Fastighetsägarna grundar sin talan på regelsystemet i rennäringslagen. Denna lag är inte grundlagsstridig. Eventuella konventioner är inte av direkt betydelse för en domstols prövning av en tvist. Folkkrätten reglerar förhållandet mellan stater och är inte tillämplig i en tvist mellan svenska rättssubjekt. Frågan om var renbetesrätt på grund av den 1886 införda regeln om sedvanerätt föreligger har av lagstiftaren lämnats öppen för att avgöras genom domstolsprövning. Fastighetsägarnas talan syftar till att få klarlagt att rätt till vinterbete inte föreligger på deras respektive fastigheter. Ett avgörande av denna mellan parterna tvistiga fråga kan inte såsom

samebyarna påstår påverka de folkrättsliga förpliktelser Sverige har att följa för att möjliggöra för samerna att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv. Käromålen har följaktligen inte till syfte att försämra förhållandena för rennäringen.

3 FÖRHÅLLANDENA FÖRE 1500-TALET

3.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING

3.1.1 Samebyarna har till utveckling av sin talan anfört följande. Samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under förhistorisk tid sammanfaller i Sverige i stort med den så kallade Norrlandsgränsen, som går genom norra Dalsland, södra Värmland, Västmanland och norra Uppland samt i Norge ned mot Oslotrakten. Så långt söderut finns kvarvarande boplatser. Härjedalen utgjorde sålunda ej någon sydgräns i dåtida utbredningsområde. Arkeologiska utgrävningar visar att i Härjedalen liksom annorstädes i det samiska området hade utvecklats en fångstkultur med jakt och fiske som viktigaste näringsfång. De viktigaste villebråden var älg och ren, som fångades i fångstgropar. Denna fångstkultur var rörlig och utnyttjade markernas resurser på ett extensivt sätt med säsongsbundna vistelser på olika boplatser under en eller kanske ett par perioder inom en årlig cykel. Redan under forntiden uppkom alltså en situation av det slag som i modern tid ansetts utgöra stöd för en på urminnes hävd grundad jakt- och fiskerätt för samerna till mark och vatten i Härjedalen. - Vid vår tideräknings början växte det fram nordiska bygder i centrala Jämtland. Vid vikingatidens slut, ca 1000 år e Kr, hade dessa åkerbruksbygder vuxit, men de täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta i huvudsak koncentrerade kring Storsjön. Inga sådana bygder är däremot kända från Härjedalen från denna tid. I Härjedalen liksom i större delen av Jämtland synes samer ha fortsatt att leva på traditionellt sätt. Det finns ett skriftligt belägg för att samer inom det sydsamiska området på 1100-talet höll tamrenar som körrenar. Redan vid vikingatidens början, ca 800 e Kr, kan tamrenskötsel ha förekommit på samma sätt som i Norge. Särskilt tämjda renar användes där som lockdjur vid jakt på vildren. Under lång tid framåt utgjorde dock förmodligen jakt på vildren och annat vilt liksom fiske de huvudsakliga näringsgrenarna i Härjedalen. I takt med att renar tämjdes och hölls under kontrollerade former utvecklades också en grund för rätt till renbete. Det kan antagas att hållandet av renar bidrog till att utveckla en årscykel med tydligare perioder för flyttning mellan olika marker. En exakt tidpunkt när denna övergång till helnomadism - varmed avses ett levnadssätt som utmärkes av längre flyttningar, ett större antal tamrenar och renskötsel som huvudnäring - ägde rum, kan ej med säkerhet

anges. Övergången till helnomadism i Härjedalen ägde sannolikt rum under 1600-talet. - Det saknar ej rättslig betydelse i målet att det existerade en tidig samisk kultur i Härjedalen. Den tidiga samiska kulturen har byggts upp på olika former av fångst. Men samernas näringsutövning har naturligtvis utvecklats och tagit delvis nya former. Tyngdpunkten i näringsutövningen har förskjutits från jakt och fiske till renskötsel i samband med att samerna övergick till s k helnomadism. Den tidiga samekulturen har sålunda följts av en kultur där renskötseln är av central betydelse. Påvisandet av en tidig samekultur inom ett större område, som exempelvis inom Härjedalen, utgör därför ett mycket starkt stöd för att renskötsel funnits under mycket lång tid inom samma område, om denna kan påvisas ha ägt rum under någon tidsperiod eller fram till idag. - Vad gäller Härjedalens äldre historia har docenten Inger Zachrisson genom skrifter och utlåtanden i målet utvecklat att det arkeologiska materialet visar på ett fredligt möte mellan samer och skandinaver och att de levde i ett slags symbiotiskt förhållande under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinavien inland. Av hennes arbete "Härjedalens äldre historia" och av henne avgivna utlåtanden framgår att samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i stort med den så kallade Norrlandsgränsen, att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst, att denna kultur kan indelas i en församisk/samisk kultur, som existerat under forntiden och att denna kultur från senare delen av forntiden, från ca 100 e Kr, också med säkerhet kan benämnas samisk, att denna samiska kultur fortlevat till utgången av medeltiden (1500 e Kr), att den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, dvs att den påverkats av germansk/nordisk kultur, och att även viss assimilation ägt rum, att renen hade plats i den samiska kulturen fram till 1500 e Kr och att det finns ett flertal arkeologiska utgrävningar, vilka i förening med andra källor styrker detta sakförhållande. - Vad Inger Zachrisson anfört i sina yttranden om nutida arkeologiska forskningsresultat rörande en tidig samisk kultur vinner stöd av professorn Knut Bergslands språkforskning. Bergsland, som avgett yttranden i målet, har givetvis i denna forskning haft anledning att fördjupa sig i historiskt källmaterial om samiska ortsnamn under medeltiden. Bergsland förklarar hur en minoritetsgrupp kan komma att bruka majoritetsgruppens benämningar på större lokaler så att det efter en längre tid kan vara svårt eller omöjligt att veta vad som kan ha "gått i glemmeboken" men att detta inte kan tas som en intäkt för att samiska namn saknats. Bergsland utvecklar frågeställningen rörande samiska lån från nordiska språk i exemplet Glän

och konstaterar att lånet betyder att samisk- och nordisktalande möttes senast under senmedeltiden men att det också kan ha varit tidigare. Avslutningsvis framhåller Bergsland att detta betyder att samer har uppehållit sig i området sammanhängande sedan i vart fall senmedeltiden och att det därför inte behöver ha varit något längre glapp - om ens något - bakåt i tiden till samiskt bruk på Vivallen. Bergslands yttrande visar - i förening med Inger Zachrissons utlåtanden - att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen och att denna enbart genom språkforskningen kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden och att fastighetsägarnas påstående att samerna först under ett sent historiskt skede trängt in i Härjedalen framstår som osannolikt. Förebringad utredning talar fastmera för att samer uppehållit sig inom nuvarande gränser för Härjedalens kommun även efter den tidsperiod som kunnat verifieras genom arkeologiska utgrävningar. - Vad fastighetsägarna anför rörande förbud vad gäller bete saknar stöd i landshövding Strijks skrivelse från 1646. Må så vara att samerna skulle respektera gränserna som sådana mellan skattefjällen och böndernas marker och inte göra bönderna någon skada men något förbud mot vinterbete med ren uttalas ej, vilket rimligen borde skett om sådant förbud skulle ha gällt. Av samma skäl har fastighetsägarna fel, när de hävdar att samernas bruk uteslutande hänförde sig till skattefjällen. Då som nu torde renen ha haft sin vandringsinstinkt utvecklad under tidevarv genom födosök betingat av rådande klimat- och naturförhållanden. - Genom Strijks skrivelse och utdraget samma år från Jämtlands jordebok avseende Mårten Jonssons fjäll Sarf (och Suule fjäll) i förening med Bergslands utveckling av namnen Sarf och Saris samt dennes redogörelse för dåvarande gränsdragningen över Särvfjället får det hållas för visst att det är det sistnämnda fjällområdet som avses med benämningen Sarf. Detta område kunde Strijk som landshövding i Jämtland utfärda frihetsbrev för på så vis att det i jordeboken redan för samma år kunde redovisas med Mårten Jonsson som innehavare. Då Strijk ändock hänvisade Mårten Jonsson till sin kollega Ivar Nilsson i Hudiksvall, måste detta betyda att övrig mark, som omfattades av det frihetsbrev som Mårten Jonsson företett inför Strijk, låg söder om dåvarande gräns mellan Jämtland och Härjedalen. Beträffande fastighetsägarnas invändning att Särvfjället ligger norr om det omstämda området finns det anledning påpeka att områden såväl väst/nordväst som ost/nordost om Särvfjället omfattas av processen och att kommungränsen går på sydsluttningen av Särvfjället. - Det bör särskilt framhållas att Mårten Jonsson "benämndes finnekongen i Lappefjällen". Han var en ledare för en dåtida samisk grupp där ett flertal familjehushåll ingick.

Samerna hade redan då ett bruk av tamrenar, vilket även indirekt kan slutas av landshövdingen Strijks ovannämnda resolution. Det finns ingen dokumentation om hur Strijks framställning till kollegan mottogs/behandlades. Däremot finns dokumentation om att Ivar Nilsson agerat efter påtryckningar från allmogen - utan att höra samerna - genom utfärdande av resolutionen från den 30 oktober 1646. Av densamma framgår att samerna hållit sig undan när lappfogden försökt indriva skatt och att landshövdingens befallning gick ut på att samerna skulle avlägsna sig från allmogens skogar och "- - - skynda sigh medh deras Renar - - - till de orter Skogar och Fiäll som de sine hemwister haffua - - -". Dokumentet visar att under dansk regim accepterade förhållanden rörande samer inom Härjedalen inte längre hade acceptans, varvid lappfogdens oförmåga att indriva skatt även kan ha bidragit till utfärdandet av resolutionen. I vilken utsträckning samerna blivit tillbakadrivna genom landshövding Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646 och samme landshövdingens diktat från den 7 mars 1648 kan ej med säkerhet fastställas.

3.1.2 Samebyarna har som bevisning åberopat 1. docent Inger Zachrissons skrift "Härjedalens äldre historia" 1992, artiklarna "Mötet mellan skandinaver och samer" 1993, och "Herdalir i Finnland - Finnlendinga i Herdala" 1994, samt fyra av henne avgivna yttranden, daterade den 17 september 1993, 19 november 1994, 25 juli 1995 och den 11 september 1995 (tingsrättens aktbilagor 732, 812 bil 1, 842, 848, 895, 976 och 1121), 2. ett av professorn Knut Bergsland den 6 augusti 1994 hållet föredrag "Om sydsamiske dialekter og stedsnavn, Sydsamiske stedsnavn", och en av denne utgiven skrift "Bidrag til sydsamenens historie" samt fyra av denne avgivna yttranden, daterade den 29 januari 1995, 13 februari 1995 samt den 4 juli och den 14 september 1995 (aktbilagorna 895 bil 1, 1123, 935, 936, 979 och 1122) och 3. en av professorn Gösta Holm författad artikel "Finnanger" (aktbilaga 1137 bil 4). Samebyarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Inger Zachrisson och Knut Bergsland.

Inger Zachrisson har i sina skrifter och yttranden sammanfattningsvis uttalat följande. Härjedalen var under hela forntiden (dvs ca 7 000 f Kr - 1 100 e Kr) en del av det cirkumpolära kulturområdet med en nordlig fångstkultur. Lämningar av denna kultur finns i Sverige ner till norra Dalsland, södra Värmland, Västmanland och nordvästra Uppland i söder. Sådana lämningar finns också från större delen av Norge och Finland. Inom hela detta område finns samband och starka kontakter

österut. Det var kulturkontinuitet från äldsta stenålder och framåt. Skandinavien har från stenåldern och framåt haft två skilda kulturer, en i norr och en i söder - kanske på två skilda invandringsvägar. Redan på stenåldern finns dock samtidigt tecken på utbyte, interaktion mellan dem. Samisk etnicitet (folktillhörighet) har, förmodligen gradvis, vuxit fram inom fångstkulturen i norra Fennoskandia-nordvästra Ryssland. När detta har skett är en definitionsfråga. Benämningen samisk används av vissa arkeologer från första årtusendet f Kr om den nordliga fångstkulturen. Dessförinnan kan kulturen kallas proto- eller församisk. Det innebär att protosamisk kultur än en gång varit utbredd över minst tre fjärdedelar av nuvarande Sverige och att de flesta av dagens norrlänningar torde ha genetiska rötter tillbaka till denna. Denna fångstkulturs bevarade fasta fornlämningar i Härjedalen utgörs främst av boplatser, fångstgropar för fångst av storvilt - älg och ren - samt hållmålningar. Sporadisk sädesodling kunde förekomma liksom hållande av småboskap. Fynd av asbetskeramik kan indikera att järn framställdes med en östlig teknik under perioden 1 000 f Kr - 300 e Kr. Fram till ca 200 f Kr är den bild som fynden från Härjedalen ger helt överensstämmande med den i Jämtland och vidare norrut. Älgen var, att döma av bevarat osteologiskt material från boplatser (måltidsavfall), det viktigaste stora bytesdjuret under hela forntiden i norra Sverige. Det är också det djur som helt dominerar hållbilderna i norr. Också andra minnen av älgkultur finns i norra Fennoskandia och nordvästra Ryssland. Renen tycks först relativt sent fått en central plats i samisk kultur inom nuvarande svenskt område. En tamrenskötsel i mindre skala tycks ha vuxit fram under det första årtusendet e Kr. Dessförinnan kan enstaka renar ha nyttjats som drag- och lastdjur och som lockdjur vid vildrensjakt. Från ca 200 f Kr finns bevarade gravar i Härjedalen. Vissa gravseder har lånats in från germanskt/nordiskt område, medan andra, som att lägga ner horn och ben av älg och ren på gravarna, är inhemska. Från åtminstone tiden ca 800-1200 e Kr är en samisk boplatz med gravfält i nordvästra Härjedalen vid Vivallen. En kåtatomt med typisk härd har daterats till 800-tal och en annan likadan till 1200-tal. I dem och en avfallshög fanns renben. Gravarna tillhör främst 1000- och 1100-talen, dvs senare än icke-kristna gravar är kända från de nordiska bygderna i norra Sverige. Gravskicket hade typiskt samiska drag som näversvepningar. Gravgåvorna visar samma kombination av vissa samiska, östliga och nordvästeuropeiska föremål som från samiska offerplatser och gravar i norra Fennoskandia. - En förmodligen samisk, icke-kristen grav från 1200-talet har undersökts på en stenåldersboplatz vid Vikarsjöarna. Vid vikingatidens slut, ca 1000 e Kr, hade åkerbruksbygderna i

Jämtland med sina typiska höggravfält och nordiska ortnamn vuxit, men de täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta. Inga sådana bygder är däremot kända från Härjedalen. Däremot talar fornlämningarna här från ca 200 f Kr om ackulturation - att drag lånades in från germansk/nordisk kultur - och så småningom, under yngre järnålder-tidig medeltid (dvs 550-1300 e Kr), kanske också om viss assimilation. Få arkeologiska undersökningar har dock gjorts som kan berätta om det mer i detalj. Man anser idag att den inre utvecklingen varit den förhärskande i hela norra Fennoskandia. Det innebär att, även om man inte kan utesluta en viss inflyttning söderifrån, förändringarna huvudsakligen beror på att en del av den gamla fångskulturens medlemmar så småningom övergick till nordisk respektive finsk etnicitet, assimilerades och bytte språk. Det är viktigt att komma ihåg dels att det i många fall rör sig om tolkningar, inte om säkra bevis, dels att samisk kultur varit olika över det stora område där den en gång fanns, att den kan ha varit mångskiftande inom även ett mindre område, särskilt från vikingatid och framåt, liksom att den ändrat sig över tidernas lopp. Vi vet helt enkelt inte alltid idag vad som utmärkte samisk kultur - bosättning och gravskick - under en viss tid i ett visst område. År 98 nämns samer för första gången i skrift hos den romerske historiebegrivaren Tacitus. Han kallar dem fenni, en latinisering av finnar, den västnordiska benämningen på samer. Därefter omtalas "finnar" eller "skridfinnar" fortlöpande i källorna. "Skrid-" är det nordiska ordet "skrida" (á skidum), att gå på skidor. Den äldsta beskrivningen av tama renar finns i den beskrivning av samer i Nordnorge, som den norske stormannen Ottar gav på 800-talet. Några västnordiska skrivna källor från 1100- och 1200-tal - då Härjedalen hörde till Norge - talar om samer i södra och sydöstra Norge. Det är de två äldsta östnorska "kristinn réttir", kristenrätter, i Eidsivathingslag som gällde för det inre Oppland, då omfattande Hedmark, Raumarike, Hadeland och Gudbrandsdalen, och Borgarthingslag för kustområdena ner till Bohuslän, nedskrivna före år 1120. Den norska krönikan Historia Norvegiae, nedskriven 1170-1190, behandlar förhållanden i sydöstra Norge. Här beskrivs samerna med jakt och fiske, näverkåtor, färder efter ren, en ren med tyglar avbildad på en shamantrumma m m. Snorre Sturlasson talar på 1200-talet om samer ända ner mot Oslotrakten. När han använder ordet "Finnland" tycks han syfta på samiskt område mer allmänt (det nuvarande landsnamnet Finland betyder antagligen Sameland). Han berättar om ett område djupt inne i "Finnland" som kallas "Härdalarna", ett namn som inte kan återfinnas i det nuvarande Finland. Det

anses därför troligen syfta på Härjedalen. - De äldsta boplatser man känner i Norrland är från 6000-talet f Kr; några av dem finns i Härjedalen. I Vikarsjösystemet är idag 108 stenålderslokaler kända, platser med skörbränd sten eller avfall efter tillverkning av stenredskap. Fångstgropar finns, som i tid kan vara från stenålder till nyare tid. Fem av platserna längs Vikarsjöarna har gett föremål från tiden före 4000 f Kr, bl a i orörda kulturlager ovanför det översta strandhaket. Slutledningen av detta blir att man i fackkretsar är ense om att Härjedalens äldsta historia helt följer mönstret för den cirkumpolära stenålderskulturen i norra Fennoskandia. Detta stora område har dock varit heterogent och omfattat många olika grupper. I och med att de regionala skillnaderna nu alltmera börjat att studeras når man också säkrare kunskaper.

Yngre stenålder-bronsålder, 4000-500 f Kr. Fångstkulturen fortsätter. Fångstmarkens resurser nyttjades extensivt med säsongsbundna vistelser på olika boplatser under en eller kanske ett par perioder inom en årlig cykel. Jakt, fiske och fångst var basnäringar. Vinterboplatserna var belägna på väl vindskyddade platser intill en myr, kallkälla eller mindre vattendrag. Under andra årstider tycks man ha bott på fiskeboplatser. En ny typ av bostäder uppträder nu i Härjedalen. Det är s k skärvstensvallar, dvs hyddbottnar, nu bestående av ringformiga, låga vallar runt en något försänkt golvyta. Sådana finns registrerade på ett 40-tal platser i Norrlands inland från Härjedalen och upp till trakten av Hornavan. De tillhör tiden 4000-2000 f Kr och var troligen vinterbostäder. Slutledningen är att Härjedalen fortfarande är en typisk del av det norrländska cirkumpolära kulturområdet som under periodens slut nu av vissa arkeologer börjar kallas samiskt.

Äldre järnålder, 500 f Kr-ca 550 e Kr. Nu har vi de första kända säkra gravarna från Härjedalen. Det är s k skogs- eller insjögravar, i regel oansenliga stensättningar med brandgravar oftast strandbundna och belägna på eller vid boplatser av stenålderskaraktär. Några hundra sådana gravar är hittills kända i norra Sveriges inland, främst mellan Ångermanälven och Dalälven, utanför de dåtida jordbruksbygderna. De sträcker sig i tid över ca 1400 år, från ca 200 f Kr-1200-talet e Kr. Dessa gravar är till sin form alltför olika åkerbrukskulturens gravhögar och de äldsta insjögravarna därtill för tidiga för att kunna härröra från åkerbrukskulturen vid kusten. Andra drag hos gravarna i Härjedalen visar däremot en tydlig icke nordisk tillhörighet: på vissa har man offrat ben och horn av älg och ren på samma sätt som skett vid 500-talet på en liknande grav i Lappland. De här gravarna i Härjedalen har också tolkats som samiska. Gravfältet på Krankmårtenhögen, daterat till

ca 200 f Kr-200 e Kr, är det märkligaste järnåldersgravfältet som är känt i Härjedalen. På tretton av de tjugofyra triangulära gravarna funna där var ben och horn deponerade, på elva av dem horn och delar av ren- och älgkranier, på ett ben av ren och på en annan horn av ben och älg. På Smalnäset i Lossen fanns trettiofem gravar, tätt liggande på en sydvänd udde. De dateras till tiden från ca 100 f Kr-100 e Kr. Här har skett ett liknande "offer" som på Krankmårtenhögen. På en grav fanns hornrester av ren och älg. På Halvfariudden i Övre Grundsjön fanns sju eller åtta gravar, närmast runda stensättningar, 3-5 meter i diameter. Älg- och renhorn inklusive delar av kranier av ren observerades på en av dem. - Renen tycks först sent fått en central plats i samisk kultur inom nuvarande svenskt område. Nya arkeologiska-paleoekologiska undersökningar i norra Norrlands inland har lett till att en skogssamisk tamrensskötsel där anses ha vuxit fram under det första årtusendet e Kr, troligast under dess första hälft. Dessförinnan kan dock enstaka renar ha använts som drag- och lastdjur och som lockdjur vid vildrensjakt. En ökad rörlighet indikeras också av att man nu i ökande grad bosatt sig längre bort från vattendragens stränder än förut. I Sverige har tidigare funnits två raser av vildren, fjällvildren och skogsvildren. Bägge utrotades på 1870-talet. Fjällrenens sista uppehållsområde i Sverige var gränstrakterna Härjedalen-Dalarna, och skogsrenens gränsområde var Härjedalen-Dalarna-Hälsingland. Fjällvildrenen hade en nordligare utbredning i Eurasien än skogsvildrenen och fanns längs Skandinaviska halvöns inre. Skogsvildrenen var ursprungligen utbredd över hela Finland och ett stycke in i Norrbottens kust- och skogsland.

Yngre järnålder-medeltid (550-1500 e Kr). Lämningar efter den cirkumpolära fångstkulturen utmärktes långt fram i järnåldern av fångstboplatser. Ett visst bruk av slagna redskap av hårda stenarter har ibland levat kvar parallellt med att föremål av järn användes. Vid Horrmundsjön i Transtrands socken i nordligaste Dalarna fanns slagna stenredskap och avslag i en skogsgrav från 700-talet. Andra gravar här från 500-talet, bl a med den typiskt samiska formen av skinnskrapa, har också av Åke Hyenstrand tolkats som samiska, medan de från 700-talet, också med en sådan skrapa i en trolig kvinnograv, betecknats som lagd över en medlem av samernas ättlingar. På många fångstboplatser i såväl Jämtland som Härjedalen har föremål från olika delar av järnålder och medeltid kommit fram. Det kan inte bara vara en slump. I Härjedalen, t ex vid Vikarsjöarna, har föremål från yngre järnålder och medeltid påträffats. Det har också tolkats som att man fortsatt att använda de här platserna sent och att fångstkulturen i Härjedalen och Jämtland kan följas till in i

medeltiden. Vid vikingatidens slut, ca 1000 e Kr, hade åkerbruksbyggena i Jämtland med sina typiska höggravfält och nordiska ortnamn vuxit i storlek men täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta. Inga sådan bygder är däremot kända från Härjedalen. I större delen av landskapen tycks samer ha fortsatt att leva på traditionellt sätt i en form av fångskultur med inslag av boskapsskötsel och sporadiskt åkerbruk. Andra lämningar talar för olika övergångsformer och ackulturation. Få arkeologiska undersökningar har dock gjorts som kan berätta om det mer i detalj. När det gäller etnisk tillhörighet är en del av det arkeologiska materialet från Härjedalen från denna tid svårtolkat. Nu kommer ännu flera drag av en annan kultur än den samiska in. Man anser idag att den inre utvecklingen varit den förhärskande i hela norra Fennoskandia. Det skulle innebära att, även om man inte kan utesluta en viss inflyttning söderifrån, förändringarna huvudsakligen skulle bero på att en del av den gamla fångskulturens medlemmar så småningom övergick till nordisk kultur, assimilerades och bytte språk. Det är inte längre så stora likheter med Jämtland som tidigare. Nu finns istället mycket som är jämförbart med företeelser i Dalarna, Gästrikland, västra Hälsingland och med höglänta områden på norska sidan gränsen. Insjögravar är kända fram till och med 1200-talet. Vid Vikarsjön i mellersta Härjedalen, på den stenåldersboplats där kvartsit bearbetats ännu under äldre järnålder, undersöktes en brandgrav från 1200-talet. I graven låg bl a en kam, bronsbleck, järnföremål, skrapor av flinta samt ben av bl a får/get, ekorre, fågel och fisk, varav mycket gädda. Det är märkligt med en så sen brandgrav och en så sen icke-kristen grav. Den tolkas också som samisk. - Vid Vivallen i nordvästra Härjedalen, ca 5 kilometer nordväst om Funäsdalen, finns ett exempel på samisk bosättning och gravar från vikingatid-medeltid. De delvis rika gravgåvorna uppvisar just den speciella kombination av vissa samiska, östliga och nordvästeuropeiska föremål som utmärker de stora samiska offerplatserna i norra Sverige och samiska gravar i Nordnorge. Av samisk typ finns ett dussin pilspetsar från tiden 1000-1200 och ett antal hängbleck av brons. Bland de östliga bronsprydnaderna märks finsk-östbaltiska ringspännen, som både i Nordnorge och Nord sverige visat sig utmärka samiska lämningar. De döda på Vivallen har svepts i näver. Det är ett typiskt samiskt, förkristet gravskick. Gravarna sträcker sig över åtminstone 1000-1100-talen, kanske ännu senare i tid. Vid fosfatprovstagning där på var tionde meter visade sig också äldre kulturlager på två ställen. Bägge kunde C 14-dateras till vikingatid. Boplatsen har nu sammanlagt fem C 14-dateringar, som visar att den varit bebodd åtminstone under tiden 800-1200 e Kr. En kåtatomt kom

fram på en svag förhöjning med en rektangulär helt stensatt härd i mitten. I härden låg obrända, mörkgråa ben, förmodligen av vildren. Benen har daterats till ca 840 e Kr, vilket sammanfaller med dateringen av kol från härden. I en avfallshög på boplatsen låg bl a ben av stor ren och av get eller får. Benen har daterats till ca 1150 e Kr. Också ett annat känt gravfält i Jämtlands län bör t ex vara samiskt. Det är beläget på Långön i Hotingsjön i nordöstra Ångermanland. Det dateras till 900-1100-tal och utgörs av tolv låga högar. Vivalden är idag allmänt erkänd som en samisk plats, även av t ex Evert Baudou, som i sina skrifter tidigare svängt mellan olika uppfattningar härom. Åtskilliga norska arkeologer, etnologer och historiker besökte vidare Vivalden under utgrävningarnas gång, och alla var eniga om tolkningen av den samiska kåtatomt som grävdes fram.

Inger Zachrisson har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hennes i målet åberopade skrifter och yttranden.

Knut Bergslands föredrag och yttranden har sammanfattningsvis följande innehåll. De äldsta källorna till namnverket i det sydsamiska området är skattelistor och liknande på nuvarande svenska sidan av riksgränsen och de kartor över Jämtland och Härjedalen som Thomas Christoffersson Hedræus tecknade 1645 och 1646 omedelbart efter avträdelsen av landskapen Jämtland och Härjedalen till Sverige. Också gränsöverenskommelsen 1751 förde sydsamiska ortsnamn i dagen men bara från själva gränsområdet. Det första detaljerade kartverket i Norge, rektangelkartorna, som från Trøndelags del kom ut åren 1881-1890, var starkt präglade av tidens hårda förnorskningspolitik på så sätt att samiska ortsnamn bara ställvis efterfrågades eller helt enkelt blev utelämnade på kartorna. De svenska generalstabskartorna från början av 1900-talet var mera liberala och ger en sannare bild av verkligheten. - Söderöver, där närheten till icke-samer är särskilt gammal, har det bara sällan hänt att samiska ortsnamn tagits över av icke-samiska grannar och på så sätt också upptagits på kartorna.

Särvsjö. På Hedræuskartorna från 1646 finns således namn Sarve/Sarvesjöarna, varifrån Servan/Serfwen (Särvån) rinner söderut till Ljusnan ovanför Hede. Älvsnamnet är tydligen omvandlat efter mönster av Ljussnan (Ljusnan). Jågnan (Ljungan), Ranadan (Rånden) och flera andra namn på kartorna från 1646, eftersom namnen tydligt lånats från samiskan. Då Erik Modén skrev sin bok "Härjedalens ortnamn och bygdesägner" var han inte främmande för att namnet Särvsjön kunde vara av

samiskt ursprung. Det samiska huvudnamnet är *sarve*, med professor Björn Collinders skrivsätt *sar'vë*, ("dalgången omkring Särffån"), som troligen betyder "älg". Formen *Sarven* i sjö- och älvdalnamnen är genitiv av huvudnamnet. I skrivformen *Sarf* och *Särf* står det i den äldsta svenska jordeboken för Jämtland från 1646 som namn på en del av skattelandet till "finnekongen" ("samekungen") Mårten Jonsson, som enligt landshövdingen Strijks brev den 3 mars 1646 till landshövdingen Ivar Nilsson i Hudiksvall hade "frihetsbrev" på sitt skatteländ, utställt en av danska myndigheter före landavträdelsen 1645. Det är därför ställt utom allt rimligt tvivel att förledet i namnet *Särvsjö* är av samiskt ursprung nämligen primärt dalnamnet *Sarve*, "Elg(dal)". Det svenska namnet *Särvfjället*, som har härletts från namnen *Särvsjö* och *Särvan* (alltså i sista hand från det samiska *Sarve*), uppträder första gången i dokument i den förvanskade formen "Selfwen fiäll" i en förklaring, som "lappländzman Tomas Andersson i Vindersåker fiäll" avgav den 29 oktober 1668. Det var då tal om belägenheten av *Saris*, som från 1649 kom in i jordeboken i stället för *Sarf/Särf* och senare gick igen som bl a "Seris Lappfjäll" intill Lappfjället *Seris* och *Flatrum fjäll* (Flatruet) blev skrivet 1764. *Saris* 1649 är till synes att läsa *Sar-ris*, där det andra ledet betyder bergsrygg. Det har således uppenbart samma förled som fjällets senare samiska namn, *Saar-fielh*, där det andra ledet är nordiskt. *Sar-* naturligtvis inte förklaras med det gammalsvenska ordet *saar* liktydigt med sjö. Den kan med sin långa vokal (aa= -/ā) heller inte ha något språkligt att göra med det samiska dalnamnet *Sarve*. Enligt landshövding Strijks brev av den 3 mars 1646 hade "finnekongen" Mårten Jonsson kommit till denne på Sunds prästgård för att få sitt danska frihetsbrev på "sine fiällar" förnyat, som "een part - - - sträcka sigh till Norige, een deel till Herredalen och en deel till Jempteland". Sistnämnda del hade han bebreffuat" honom på, alltså den del som samma år kom in i Jämtlands jordebok under Kalls socken, bl a med *Sarf/Särf*, från 1649 *Saris*. I dag ligger denna del av "finnekongens" gamla lappland i Härjedalen, men den nuvarande gränsen mot Jämtland blev fastlagd först år 1800. Om gränsen hade varit strid mellan bönderna (Vemdalen-Klövsjö) över 300 år. På den första Hedræuskartan från 1645 är gränsen i nordväst dragen endast till Börtnan. På den andra kartan från 1646 är gränsen dragen efter vattendelaren mellan Ljusnan och Ljungan, bl a över *Särvfjället* (på kartan utan namn), alltså som i jordeboken. På den tredje kartan följer gränsen Ljungan nordvästöver. - När det år 1668 anges att "Selfwen fiäll" (*Särvfjället*) låg inom Härjedalsböndernas "boehampner en half mijhl från gårdherne der allmogen sine fäbodhar bruka" (dvs vid *Särvsjö*), torde förklaringen vara att bönderna hade

fördrivit "finnekongens" folk från Sarf/Särf och anlagt fäboddar vid *Servesjöarna*. Strijks brev till Ivar Nilsson omfattade förutom "finnekongens" gamle skatteländ också ett område, som enligt dåtidens uppfattning låg i Härjedalen, alltså söder om Sarf och Saris. Detta bekräftades av landshövdingen Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646, vari det heter att "Lapparnas fougde", alltså på Härjedalssidan, hade klagat över att han inte fått tillbörlig skatt från samerna, eftersom de gömt sig på hemliga platser, där de inte borde vara. Resolutionen kom till i Hudiksvall efter påtryckning av Härjedalsbönder och utan att samerna blev hörda. Den gick bl a ut på att alla de "Lappar samt Lössfinnar", som hittills hade färdats "der på skogarne", skulle skynda sig bort därifrån "medh deras Renar och alla andra pagagie" till "de ordter Skogar och fiäll", där de borde ha sina hemtrakter. Samerna hade alltså ren i området före 1645. Fastighetsägarna har därför fel, när de påstår att "renskötsel under 1600-talet inte hunnit längre söderut än till Helags". Redan Sarf och Saris, som upptogs i Jämtlands jordebok före 1650, ligger ett gott stycke söder om Helags.

Valmåsen. Gården *Valmåsen* anlades så sent som på 1700-talet vid Ljusnans utlopp i sjön Lossen. Enligt Erik Modin härleder sig namnet "troligast från en bergshöjd *Valma*, från vilken den landrygg eller ås utgår, varpå byn är belägen". *Valmåsen* synes kunna enkelt och naturligt förklaras komma från samiskan och det samiska *vealma* passar också långt bättre än det obskura *Valm* - som förklaring till älvnamnet *Valmen*, 1646 *Valman*, och insjönarnamnet *Valmen* i Tännäs. Kartornas namnformer är naturligtvis inte samiska, men de kan ha meddelats av bönder, som lånat namnen från samer tidigare, älvnamnet i allt fall före 1645. Med hänsyn till att samerna efter 1645 tydligen blev tillbakaträngda vid böndernas utvidgning av fäboddar och bosättningar, synes det rimligt att tänka sig att de nämnda namnen skiljer sig från tidigare tider, då samerna hade ett vidare bruksområde.

Skamja. Nordväst om Skarvarna, som enligt kartläggning år 1688 var gräns för Funäsdalens område (bl a inklusive *Vivallen*), fanns enligt upplysningar av samer till Gustav Hesselbrink och Björn Collinder "ett gammalt lappsatteländ" vid namn *Skamja*, som betyder djup trång dalgång mellan fjäll, har dalen söder om Klinken vid Ljusnan upp till Ösjesjön, där lapplägret låg. På samiska kallas sjön *Gillen-jaevrie*, lapplägret *Gillen-gåetieh* eller *Gille*, som kan vara det samiska ordet *gille*, som betyder gräsbevuxen, skoglös "bakhemans" eller kanske ett gammalt lån från gammalnorska *gil*, på modernt Härjedalsmål *jël* som betyder detsamma som det samiska *Skamja*.

Sjön Glen, vid vilken Tåssåsens sameby sedan gammalt har haft som höst- och vårtrakt, blev först känd 1480 som Glee, på Hedræus karta 1646 Glään (med bestämd artikel). Namnformerna Glen i Oviksfjällen och Glän i Tännäs är nordiska. Glen i Ovikensfjällen kallas på samiska **Klieren-Jaevrie**. Den i Tännäs belägna sjön Glän, 1646 Glään, på samiska kallad **Kleaden-Jaevrie**, den sydligare varianten av namnet som representerar en äldre samisk form **Kleade**. Namnet kan vara ett lån till samiskan tidigare under medeltiden. - Lånen betyder naturligtvis att samisk- och nordisktalande möttes i respektive områden senast under senmedeltiden men säger inget om vem som kom först. Samerna kunde ju ha haft sina egna namn på trakterna som annorstädes, innan de lånade de nordiska, men bevisas kan det naturligtvis inte. Då den samiska namntradition förts vidare till vår tid (1942), har det nödvändigtvis varit samer i området genom hela denna tid. Namnet förutsätter umgänge mellan nordisk- och samisktalande från medeltiden. Den västra Glän ligger en mil sydväst om Ösjesjön i det gamla "lappskattelandet" Skarnja, som ligger nordväst om Skarvarna som enligt kartläggning år 1688 var gräns för Funäsdalens område med bl a den kända Vivallen. Funäsdalen är som bygd känd från 1546 men hade åren 1557-1559 endast tre skattebetalande bönder. Inom dessa områden har det alltså varit god plats för jakt av gammalt slag både för bönder och samer och för samers renskötsel, i vart fall innan den fasta bosättningen började skjuta fart under nästa sekel. - Man bör komma ihåg att den samiska namntraditionen intill det allra sista har varit helt muntlig. Ifrågavarande lån betyder därför att samer har uppehållit sig i området sammanhängande sedan senare medeltiden eller därförut. Luckan bakåt till samiskt bruk på Vivallen behöver alltså inte ha varit så stor, kanske ingen.

Knut Bergsland har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hans i målet åberopade föredrag och yttranden.

3.1.3 Fastighetsägarna har till utveckling av sin talan anfört följande. Det bestrids att samerna uppehållit sig inom området för de omstämda fastigheterna sedan i vart fall sena medeltiden och att det förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen. Det bestrids också att denna samiska kultur enbart genom språkforskning kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden. Det är inte riktigt att man genom arkeologisk vetenskap kan visa eller göra sannolikt att samer uppehållit sig inom nuvarande gränser för Härjedalens kommun i förhistorisk tid eller medeltid.

Varken den arkeologiska vetenskapen eller de tidiga historiska källorna ger några sådana besked. Frågan om samernas inflyttning i Härjedalen har behandlats av ett flertal forskare, arkeologer, historiker och språkforskare. De historiska utredningar liksom arkeologiska och språkvetenskapliga utredningar som företagits ger ett entydigt besked att det inte förekommit samer tidigt i Härjedalen. Beskeden från forskarna har granskats och genomgått i skattefjällsmålet (NJA 1981:1). I det målet framkommer det klart och entydigt att vetenskapen inte ger belägg för att samerna tidigt var i Härjedalen. Tvärtom säger Högsta domstolen att samerna sent kom till Härjedalen och inflyttade norrifrån i norra fjälltrakterna av Härjedalen i början eller i mitten av 1600-talet. De uppehöll sig där inom begränsade områden. Under medeltiden och fram till 1500-talet var samerna att betrakta som halv-nomader. De höll sig inom begränsade områden, inom vilka de jagade och fiskade. De hade renar i begränsad omfattning för mjölkproduktion och körslor och som lockdjur vid jakt på vildren. Tamrenskötseln, dvs att hålla ren för köttproduktion och hålla ren i flock, får sin början bland samerna först i slutet av 1500-talet på grund av förändringar i skattesystemet. Någon tamrenskötsel inom Härjedalen förekom inte förrän på 1600-talets mitt och då i de norra fjälltrakterna, i de gamla skattefjällen i norr och norr om nuvarande kommungränsen uppe på Flatruet och Skärvalsvålen. Arkeologin blir för samebyarna ett medel för att påvisa att det har funnits samer i förhistorisk tid och levat kvar under medeltiden för att sedan ha startat renskötsel under 1600-talet. Fastighetsägarna bestrider samebyarnas påstående om att så skulle ha varit fallet. De historiska källorna ger bra besked även för tid före 1500-talet. Det har sålunda i Härjedalen inte förekommit en tidig samisk kultur, som fortlevat till utgången av 1500-talet. De omständigheter som samebyarna åberopar till stöd för en tidig samisk kultur i Härjedalen bygger egentligen enbart på ett arkeologiskt fynd, nämligen det vid Vivallen. Det är det enda fyndet som skall kunna beläggas vara ett, enligt arkeologisk vetenskap, samiskt fynd. Vivallen är belägen strax nordväst om Funäsdalens tätort. På Vivallen har gjorts många fynd i övrigt av nordisk bondekultur. Till stöd för att arkeologin som vetenskap kan sägas ge ett besked om tidig samisk kultur åberopar samebyarna de historiska källorna från 1500-talet och senare den omständigheten att dessa inte skulle ha beaktat förekomsten av samer. Arkeologin ger inte besked om en tidig samisk närvaro i Härjedalen. - Fastighetsägarna bestrider sammanfattningsvis samebyarnas påståenden att arkeologins vetenskapliga ståndpunkt är att samernas utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i

stort sett med den s.k. Norrlandsgränsen, att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst, att denna kultur kan indelas i en samisk kultur, som existerat under forntiden och att denna kultur från senare delen av forntiden, från omkring år 100 e Kr, med säkerhet kan benämnas samisk, att denna samiska kulturen fortlevt till utgången av medeltiden 1500 e Kr, att den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, att den påverkats av germansk nordisk kultur och att även viss assimilation ägt rum samt att det finns ett flertal utgrävningar, som i förening med andra källor styrker samebyarnas påstående. Fastighetsägarna gör därutöver gällande att ett eventuellt bete före 1500-talet och på 1600-talet, som inte fortsatt, inte ger någon hävd. - Det finns inga som helst belägg i Knut Bergslands språkforskning för att några namn hänför sig till tidig samisk närvaro i Härjedalen. De kartor över Härjedalen som ingetts i målet är fulla av nordiska namn. Det finns inga samiska namn inom det omstämda området. Av professor Gösta Holms skrift "Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen?" framgår att det inom Härjedalen inte förekommit en tidig samisk kultur och en därefter kontinuerlig samisk bosättning, som enbart genom språkforskningen kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden. I skriften framgår att samtliga namn, som upptas i Knut Bergslands utlåtanden, har bemötts av Gösta Holm och har av denne underkänts ha någon betydelse, då det gäller att bestämma frågan om en tidig närvaro av samisk kultur i Härjedalen, att av Bergsland påstått gammalt skattefjällsområde Skarnja inte varit beläget vid Funäsdalens gräns utan vid Skarvfjället eller Haftorsstöten och att de av Bergsland redovisade ortsnamnen liksom sjönamnen inte har en koppling till tidig samisk verksamhet i Härjedalen. - De områden som Bergsland berör i sitt utlåtande är med två undantag belägna utanför Härjedalens kommun och omstämda fastigheter. Av de ortsnamn som Bergsland berör hänför sig Glän och Valmåsen till omstämt område. Det Bergsland anför till stöd för att dessa ortsnamn skulle ha ett samiskt ursprung ger dock inte på något vis något verifierat besked om att så skulle vara fallet. Det går inte att på det sätt som Bergsland gjort dra slutsatsen att den samiska namntraditionen ger några belägg för att samer uppehållit sig i Härjedalen. I målet är inte tvistigt att samer uppehållit sig på Flatruet och de angränsande gamla skattefjällen. Bergsland anför tydligen till stöd för att samer skulle ha bedrivit vinterbete utan löfte eller tillstånd att det kan ha funnits ett gammalt lapps katteland inom Funäsdalens område benämnt Skarnja. Om så trots allt skulle vara fallet, innebär det inte på något sätt ett stöd för att det skulle ha fått ske ett fritt vinterbete med

ren på böndernas marker. Tvärtom talar det för att samerna inte haft rätt att nyttja andra marker än sådana de skattat för. Bergsland utgår från felaktiga historiska förutsättningar då han, dessutom utan verifikat, förutsätter att samerna efter 1655 blivit tillbakaträngda av bönderna. Den samlade historiska vetenskapen har intagit en annan ståndpunkt. I motsats till den tes om tillbakaträngning som Bergsland företräder hävdar den historiska vetenskapen att samerna sent kommit till Härjedalen och successivt försökt tränga in på böndernas skattade marker. - De historiska dokumenten i form av landshövding Strijks skrivelse av den 3 mars 1646 och landshövding Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646 lägger samebyarna tillsammans med Knut Bergslands språktolkning till grund för att den danska regimen, men inte den svenska, accepterade samer inom Härjedalen. Detta är fel. Samebyarnas påstående om tidig närvaro, 1600-talet, av samer i Härjedalen har ett flertal svagheter i sin motivering. Även om samebyarna inte påstår annat bör först klarläggas att frågan är om belägenheten av lappskattefjäll, Sarf - Saris, alltså marker för vilka samerna betalade skatt. När det gäller Särvfjället betalades inte skatt förrän på 1820-talet. Som framgår av landshövding Strijks skrivelse hade Tomas Jonsson att hålla sig inom sitt skattefjäll Dundris och Hittingsfjäll, numera Tranris skattefjäll, och ägde inte nyttja mark för renbete utanför dess gränser. Inget besked ges om dessa skattefjälls sydliga gräns och de kan mycket väl av landshövding Strijk ha uppfattats sträcka sig in i Härjedalen. Strijk torde som landshövding för Västernorrland haft ringa kunskaper i frågan. Fjälltrakterna norr och nordväst om Helags ingick också i Härjedalen. Landshövding Ivar Nilssons resolution ger besked att samerna skulle hålla sig inom de områden på fjället, varå de betalade skatt. Någon rätt att beta på böndernas marker eller utanför skattefjällen ger dokumenten inget besked om utan tvärtom förbjuds detta. Ändock är det av viss betydelse att samebyarna vill hänföra Mårten Jonssons skattefjäll, antecknade i jordeboken år 1646 för Kalls socken i Jämtland under benämningen Sarf och Suulefjäll, till Härjedalen under påstående att det redan år 1646 funnits samer som uppehållit sig inom gränserna för Härjedalens kommun. Samebyarna vill hänföra Mårten Jonssons skattefjäll Sarf till att vara då benämnda Servefjället, numera kallat Särvfjället. Som tidigare nämnts ligger Särvfjället utanför, norr om Härjedalens kommun. Bergslands tolkning av att Sarf skulle vara liktydigt med Särvfjället är inte oemotsagd. Kjell Haarstad avhandlar i sin bok, "Sørsamisk historie", frågan om uppgifterna i jordeboken år 1646 (sid 120-126). Innehållet i dessa sidor utgör stöd för att med Saris eller Sarf avses Skarsfjället, sydväst om Sylarna. Detta

fjäll har på Olov Burmans karta av år 1801 över Härjedalen benämnts Skarffjald. Samebyarna har satt likhetstecken mellan Sarf och Saris. I jordeboken för år 1649 står Tomas Jonsson skriven för "Dunderijs och Saris Fial". Detta Saris fjäll har Bergsland i sina tidigare utredningar hänfört till att vara liktydigt med Västerfjället, som ligger öster om Tranris och markerade skattefjällets gräns mot Hallen vid Storsjön. Bergsland har därvid stött sig på Björn Collinders uppteckning från 1942, vari han benämnt Västerfjället som Saar-fielle. Skattefjället Sarf - Saris torde därmed med största sannolikhet ha varit beläget i Kalls socken, ett bra stycke norr om nuvarande Härjedalens kommun. Det skall också observeras att landshövding Ivar Nilsson inte utfärdade något frihetsbrev för område inom Härjedalen. Tvärtom utfärdade landshövdingen med ansvar för Härjedalen resolutionen med innehåll att samerna skulle hålla sig på sitt hemvist. Att landshövdingen med hemvist avsåg skattefjällen torde vara självklart. Landshövdingen omtalade ju att samerna hade varit skyldiga att betala skatt som inte var betald till lappfogden i vissa fall. Att, såsom samebyarna påstår, detta dokument eller övrigt material som nu åberopas av samebyarna på något sätt och vis skulle kunna påvisa en förändrad inställning i förhållande till den danska regimen är inte riktigt. Det är heller inte en riktig slutsats som samebyarna redovisar då de med utgångspunkt från den omständigheten att landshövding Strijk hänvisat Mårten Jonsson till landshövdingen i Härnösand Ivar Nilsson att det därmed funnits skattefjäll så långt söderut som Särvfjället. Bergslands redovisning av Hedræus kartmaterial är inte helt korrekt. Bergsland drar sin slutsats om Särvfjället med utgångspunkt i Hedræus karta. Han framhåller att gränsen mellan Härjedalen och Jämtland går i nordvästlig sträckning i stort sett efter vattendelarna mellan Ljusnan och Ljungan över Särvfjället och den översta av Särvsjöarna till Helagsfjället. Det skall anmärkas att denna Hedræus karta saknar namngivelse på Särvfjället. Det är uppenbart på det viset att Bergsland med stöd av Hedræus karta och med hänförande av Sarf eller Saris till att vara Särvfjället vill påvisa att gränsen mot Härjedalen låg så långt söderut och därmed att, då landshövding Ivar Nilsson hade att ta ställning till områden för Mårten Jonsson inom Härjedalen, dessa således med nödvändighet skulle vara så långt söderut belägna som Särvfjället. Det skall dock anmärkas att Helagsfjället är beläget betydligt längre norröver. Än viktigare i sammanhanget är att Knut Bergsland i denna teori enbart utgår från en av Hedræus kartor. Den svenske landsmålararen Thomas Christoffersson Hedræus målade tre kartor. På den första från 1645 är gränsen dragen ofullständigt, vilket torde bero på att striden mellan

Härjedalen och Jämtland om gränsen inte blev klar förrän år 1800. 1646 utgav Hedræus två kartor, varav den ene för rikskanslern Oxenstierna personligt, vilken är den karta som Bergsland tar till stöd för sitt utlåtande. Den andra kartan, som är den största och den senast utförda, målade Hedræus åt drottning Kristinas kansli. På den sistnämnda kartan är gränsen mellan Härjedalen och Jämtland markerad längs Ljungan upp till Ljungsjöarna. Bergsland omtalar de två senare kartor som Hedræus tecknade 1646, men han talar inte om att kartan till drottning Kristinas kansli var den senaste och redovisar inte, varför han utgår ifrån rikskanslerns karta och inte den senare. Om han utgått från denna karta stämmer inte alls påståendet att Särvfjället då låg på gränsen mellan Jämtland och Härjedalen. Bergsland saknar vetenskapligt belägg för sitt påstående att gränsen på Hedræus karta klart stämmer överens med jordebokens Saris - Sarf och alltså med gränsen för "finnekongen" Tomas Jonssons fjäll. Det är också på det viset att ovan nämnda Skarffjäll faller inom landskapet Härjedalen på båda Hedræus kartor från 1646. Att Sarf eller Saris skulle vara liktydigt med Särvfjället motsägs också av de historiska dokumenten. Av dessa dokument samt de tidiga historiska dokumenten framgår att Sarisfjäll ligger norr om Storsjö by eller i vart fall inte är detsamma som Särvfjället samt vidare att Särvfjället sedan gammalt nyttjats av Hede prästbord och övriga kyrkobyarna inom Hede. Då Bergsland i sitt utlåtande anför att samerna hade ett "legalt bruk" också i Härjedalen, dvs söder om gränsen Saris - Sarv, är detta fel. Det är en minst sagt stor överdrift att, dessutom utan geografisk begränsning, med stöd av det historiska materialet i fråga påstå att samerna skulle ha haft ett legalt bruk i Härjedalen söder om Särvfjället. Det saknas till och med indicium på detta. Det ifrågasättande historiska material som Bergsland redovisat, kan aldrig ge annat besked än att samernas bruk hänförde sig till skattefjällen. Även om det varit på det viset att Särvfjället trots allt var liktydigt med Sarf och Saris så skulle Särvfjället då som skattefjäll ha varit den yttersta gränsen söderut. Det historiska materialet ger inte något som helst belägg för att påstå att det skulle ha funnits samer inom Härjedalen söder om gränsen Saris - Sarv. - Innehållet i Evert Baudous yttrande visar att den vetenskapliga ståndpunkten inom arkeologin inte är sådan som samebyarna påstår, nämligen att det i Härjedalen förekommit en tidig samisk kultur och att denna kultur fortlevt till utgången av 1500-talet. Generellt för all bevisning i detta avsnitt gäller att den visar att det inom Härjedalen inte förekommit en samisk kultur med en därefter kontinuerlig samisk bosättning samt att en samisk kultur under inga

förhållanden enbart genom språkforskning kan beläggas ha mötts av en av nordisk kultur.

3.1.4 Fastighetsägarna har som bevisning åberopat 1. sex yttranden av professorn Evert Baudou, dagtecknade den 19 april 1992, den 10 januari 1994, den 16 september och den 22 december 1994 samt den 27 augusti och den 15 september 1995 (tingsrättens aktbilagor 807 bil 1, 820, 868, 906, 1042 och 1137), 2. två yttranden av professorn Kjell Haarstad, avgivna den 16 maj och den 30 november 1994 (aktbilagorna 869 och 920), 3. en av professorn Gösta Holm författad skrift "Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen?", (aktbilaga 1071), 4. ett av Holm den 18 september 1995 avgivet yttrande (aktbilaga 1158) och 5. utdrag ur Högsta Domstolens dom i skattefällsmålet (NJA 1981:1) avsnitt p 5.4 sid 184 till p 8 sid 230 och en av Thomas Christoffersson Hedræus ritad karta över Jämtland och Härjedalen, "Christina kartan" (aktbilagorna 1151 och 1160). Fastighetsägarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Evert Baudou.

Evert Baudous yttranden har i huvudsak följande innehåll. Framställningen i Inger Zachrissons skrift, *Härjedalens äldre historia från 1992*, är enligt min mening inte arkeologins nuvarande vetenskapliga ståndpunkt rörande samerna i Härjedalen under förhistorisk tid. Bristerna i skriftens arkeologiska delar ligger främst i fyra avgörande, metodiska punkter. Dessa fyra punkter har direkta konsekvenser för bedömningen av samebyarnas skriftliga bevisning. 1. Diskussion och definition av vilka kriterier som gäller vid bestämning av etniska kriterier i ett arkeologiskt material saknas. - 2. Definitioner av andra grundläggande begrepp saknas också, vilket leder till oklara resonemang. Det gäller framför allt "protosamisk" och "kultur" och alla förbindelser med "kultur", såsom "den nordliga fångskulturen". - 3. Norrland betraktas genomgående som en enhet skild från Sverige söder om den naturvetenskapliga Norrlandsgränsen. Inger Zachrisson liksom flera andra arkeologer har influerats av ett nutida betraktelsesätt som ytterst bestämt av den politiska och kulturella utvecklingen under historisk tid. - 4. Eftersom Inger Zachrisson inte definierar etnicitet kommer hon inte heller till något hållbart resultat i diskussionen om ackulturation och assimilering. - Till punkt 1, 2 och 4 kan sägas att Inger Zachrisson naturligtvis känner till kravet på definitioner och teori. Varför hon inte använder sådana utgångspunkter i den omnämnda skriften känner jag inte till. Även om skriften är tänkt att vara populär, kan man inte bortse från den vetenskapliga

grunden, i synnerhet inte då det gäller så svåra och omdiskuterade problem som de etniska. Den tredje punkten tillhör den vanliga gruppen av fel, då nutida förhållanden får spela en stor roll för slutsatser om forntiden utan att man sätter ifråga om samma förhållanden gällde under forntiden. Norrland betraktas ofta i våra dagar och överhuvudtaget under historisk tid som en enhet i många avseenden. Mot denna bakgrund är det risk att det vanliga uttrycket "den norrländska fångskulturen" blir en förenkling som leder till felaktiga slutsatser. Man måste pröva om denna fångstkultur verkligen existerade i hela Norrland eller en del av Norrland och om den rådde under hela forntidens 7000-8000 år i Norrland eller en del av den tiden. Inger Zachrisson fäster stor vikt vid Norrlandsgränsen, *limes norrlandicus*, som dock är ett naturvetenskapligt begrepp bestämt av nutida naturförhållanden. Denna naturgräns bestämmer bara i ringa grad kulturförhållandena och inte alls de etniska förhållandena i förhistorisk tid. Till de metodiska invändningarna kan läggas att Inger Zachrisson antyder genetiska resultat av betydelse för förhistorisk tid i Norrland utan att nämna svårigheterna att använda denna forskning. Det finns ännu inte en utarbetad teori och metod för hur man skall bearbeta ett stort genetiskt material av det slag som föreligger i Övre Norrland för etniska slutsatser i ett förhistoriskt sammanhang. Det är inte möjligt att göra uttalanden om etnisk tillhörighet under forntiden med utgångspunkt i genetiska undersökningar av nutida populationer. Vid studiet av *Härjedalens äldre historia* har det inte räckt med att granska enbart Inger Zachrissons egna argument utan det är också nödvändigt att ta upp även andra arkeologers argument som hon hänvisar till. Att samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i stort med den s k Norrlandsgränsen är ett påstående som inte kan godtas. Det går tillbaka på Inger Zachrissons resonemang om de två kulturerna, en i norr och en i söder, som skall ha funnits kontinuerligt redan från stenåldern. "Kultur" har här etnisk innebörd. I aktuell arkeologisk litteratur räknas upp och beskrivs en mängd arkeologiska kulturer både i norr och söder. Redan från äldre stenålder fanns sannolikt en rad etniska grupper i Norden. "Kultur" både som etnicitet och levnadsform genomgick oavbrutna förändringar över hela Norden. En obruten kontinuitet kan inte konstateras. En definierad folkbeteckning "samer" är inte möjlig förrän tidigast under den yngre bronsåldern, ca 1000-500 f Kr, och då i Övre Norrland eller riktigare norra Fennoskandien. Beteckningen "protosamer" eller "församer" kan inte definieras och är därmed oanvändbar och vilseledande. Befolkningen före samerna bestod av de arkeologiska fynden att döma av flera etniska grupper. Den

naturvetenskapliga norrlandsgränsen åtskiljer således inte två kulturer eller två etniska grupper.

Påståendet att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst kan inte godtas i denna förenklade form. Det förekom en fångstkultur i Härjedalen redan före 6000 f Kr, men denna befolknings etnicitet känner vi inte till. Den kan inte kallas samisk och inte heller nordisk. Här gäller det tidiga folkslag som är helt okända för oss. Från den yngre bronsåldern och äldsta järnåldern kan man möjligen tala om samer i Övre Norrland. Enstaka fynd i Jämtland och Härjedalen visar att en sådan befolkning kan ha bott även där vid någon tidpunkt. Vi känner inga andra sannolikt samiska fynd i Härjedalen förrän vid Vivallen under vikingatiden och den tidiga medeltiden, ca 800-1200 e Kr. Denna bosättning kan ses som en utflyttning från det stora samiska området i Övre Norrland (Norrbottnens och Västerbottnens län) som är starkt expansivt under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Bosättningen vid Vivallen fick ingen fortsättning.

Påståendet att denna kultur kan indelas i en församisk/samisk kultur, som existerat under forntiden och att denna kultur från senare delen av forntiden, från ca 100 e Kr, också med säkerhet kan benämnas samisk kan inte godtas. Redan av diskussionen om definitioner framgår att beteckningen "församisk" inte kan användas. Tidsangivelsen ca 100 e Kr går tillbaka på Tacitus omnämnande av *fenni* år 98 e Kr. Det är möjligt att med *fenni* avses samerna, men några geografiska preciseringar som ger stöd för uppfattningen att det fanns samer i Härjedalen ca 100 e Kr finns inte. Gravfältet på Krankmårtenhögen i Härjedalen kan inte bestämmas som samiskt, om man följer en etnisk definition.

Påståendet om att denna samiska kultur fortlevat till utgången av medeltiden (1500 e Kr) kan inte godtas. Inga arkeologiska fynd tyder på att samer varit bosatta i Härjedalen ca 1200-1500 e Kr. Inte heller något annat samiskt källmaterial kan med säkerhet hänföras till Härjedalen.

Påståendet att den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, dvs att den påverkats av germansk/nordisk kultur, och att även viss assimilation ägt rum kan inte heller godtas. Någon ackulturationsprocess kan inte iakttagas i det arkeologiska materialet i Mellannorrland under järnåldern. Däremot skedde en assimileringprocess under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Vid Vivallen har en sannolikt samisk befolkning tagit upp nordiska drag. På Långön i nordvästra Ångermanland finns en blandning av samiska och nordiska inslag. Före vikingatiden finns inga kända tecken på assimilering i någon riktning.

Påståendet om renens plats i den samiska kulturen fram till utgången av medeltiden (1500 e Kr) kan inte godtas, om det skall gälla Härjedalen. Renen hade en plats i den samiska kulturen redan från århundrandena efter Kr fram till utgången av medeltiden, men det gäller den samiska kulturen i Övre Norrland. Lämningar från en bosättning av skogssamiskt mönster är kända ända ner till norra Ångermanland men inte längre söderut. I resten av Ångermanland och i Medelpad saknas sådana lämningar. Härjedalen och Jämtland är inte inventerade på samma sätt ännu. De ofta åberopade insjögravarna från järnåldern i Dalarna och Mellannorrland, bl a i Härjedalen, tyder på en befolkning med ett bosättningsmönster som inte överensstämmer med järnålderns samiska bosättning i Övre Norrland.

Påståendet att det finns ett flertal arkeologiska utgrävningar, vilka i förening med andra källor styrker ovannämnda sakförhållanden, kan inte godtas. Det finns en enda arkeologisk utgrävning i Härjedalen, som stöder antagandet att befolkningen där var av sannolikt samisk etnicitet, undersökningen vid Vivallen. Andra, mindre utgrävningar, har gett material som knyter an till den nordiska befolkningen eller som är omöjligt att bestämma etniskt. Undersökningarna av insjögravarna från järnåldern i Dalarna, som ibland åberopas såsom samiska, måste vid en metodisk diskussion bedömas som nordiska. Ingen av de sju åberopade punkterna kan godtas. Flertalet bygger på en otillräcklig metod. Den största bristen är att begreppet "etnicitet" inte definieras och diskuteras metodiskt. En annan avgörande punkt är frågan om ackulturation och assimilation. Men ackulturation kan inte alls konstateras och assimilation endast under vikingatiden och den tidiga medeltiden vid Vivallen och Långön. Från stenålder till medeltid får man följande bild av de etniska förhållandena i Härjedalen. De etniska grupperna i Norrland under stenåldern och den äldre bronsåldern är okända för oss. Först under den yngre bronsåldern, ca 1000-500 f Kr, kan vi med stöd av material och teori ange sannolik etnicitet. Befolkningen i Övre Norrland kan betecknas som sannolikt samisk vid denna tid, eftersom det där finns en form av kontinuitet fram till den historiska tidens samiska befolkning. I Mellannorrland finner man i helt övervägande grad föremål, som hör samman med sydligare nordisk kultur. Några fynd i Jämtland och Härjedalen knyter an till Övre Norrland. Järnålderns vanliga insjögravar i Härjedalen och hela Mellannorrland liksom i Dalarna måste på metodiska grunder betecknas som nordiska. En grupp höggravar i västra Härjedalen från järnåldern kan inte bestämmas till sin etnicitet på grund av brist på fynd. Flatmarksgravfältet och bopplatsen vid Vivallen från vikingatiden och den tidiga medeltiden, ca 800-1200

e Kr, är sannolikt samiska. Bosättningen hänger troligen samman med den samtida starka expansionen i bosättning och ekonomi i Övre Norrland, som bl a tar sig uttryck i att fjällområdet utnyttjades långt mer än tidigare. Vi känner inte någon tidigare bosättning i Härjedalen som Vivallen knyter an till och någon kontinuitet från Vivallen till samisk bosättning i historisk tid i Härjedalen kan inte heller konstateras. Det nuvarande forskningsläget tyder på att bosättningen vid Vivallen är en utflyttning från det samiska området i Övre Norrland under vikingatiden.

Evert Baudou har vid vittnesförhör sammanfattat sina invändningar mot de av Inger Zachrisson gjorda uttalandena enligt följande. Etniciteten kan inte bestämmas såsom Inger Zachrisson försöker. Det vikingatida Vivallens kontinuitet framåt och bakåt i tid har inte konstaterats. Tamrenskötsel har inte påvisats i förhistorisk tid i Härjedalen. Den arkeologiska forskningens sannolikhetskaraktär har inte beaktats. Tolkningsproblemens svårighet har inte diskuterats. En kritisk hållning till den äldre arkeologiska forskningen saknas. Ibland sker övertolkningar som blir missvisande. - Baudou har därutöver i huvudsak lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hans i målet åberopade skrifter och yttranden.

Gösta Holm har med anledning av att Knut Bergsland i skattefjällsmålet (NJA 1981:1) hävdade att lappar stadigvarande hade vistats i Jämtlands och Härjedalens fjällvärld långt före 1500-talet författat en skrift "Hur länge har samer funnits i Jämtland-Härjedalen?". Skriften har i huvudsak följande innehåll. Den grundläggande vetenskapliga undersökningen rörande samernas historia i mellersta och södra Norrland är K.B. Wiklunds uppsats 1928: "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?" För att besvara frågan granskar Wiklund vittnesbörden från flera olika vetenskapsgrenar. - Vad *arkeologin* har att bidra med går Wiklund hastigt över: "Hällmålningar, hällristningar och stenåldersredskap av allehanda slag - - - har man för länge sedan upphört att sätta - - - i förbindelse med lapparna. Vart de sedan skola höra, vilken folkstam som målat hällarna och förfärdigat skifferredskapen, det är dock alltjämt ganska ovisst." Och det problemet, säger Wiklund, behöver han i det här sammanhanget inte ge sig in på, eftersom språkvetenskap, etnografi och historia visar, att det inte kan ha varit lappar. - Så vänder sig Wiklund till *etnografien*. Skogslapparnas näringsfång med jakt och fiske som huvudsak och renskötsel vid sidan av är äldre än fjällappsnomadismen. Skogslappar har vetenskapligen aldrig funnits i Jämtland-Härjedalen. Lapparna i dessa landskap

är alltså, som Wiklund uttrycker det, "ett yngre släkte" än i Lappland. - *Språkvetenskapens* vittnesbörd går enligt Wiklund i samma riktning. De lapska dialekterna inom det 40 mil långa området från Umeälven i norr till Härjedalen i söder varierar obetydligt i jämförelse med de nordligare dialekterna, särskilt inom ljud- och formlära. I norr kan ett avstånd på några få mil innebära stora språkliga olikheter, men de sydlapska dialekterna är varandra märkligt lika. Detta tyder på, att de inte länge har varit utbredda över ett stort område. - Lapska ortsnamn, som kan antas vara övertagna från nordiska namn, finns enligt Wiklund i södra Lappland och i Ströms vattudal i nordligaste Jämtland. Så långt söderut nådde, menar Wiklund, lapparna under den urnordiska tiden dvs före vikingatiden. - Slutligen granskar Wiklund vad de *historiska* källorna kan förmåla. Pytheas från Massilia, som på 300-talet f Kr reste i bl a nordvästra Europa, menar Wiklund, i Helgeland, rapporterar ingenting om lappar. Om sådana funnits i det öster om Kölen belägna området, dvs nuvarande Lycksele lappmark, borde han, menar Wiklund, ha rapporterat om detta intressanta folk. De ganska vidlyftiga medeltida källorna rörande Jämtland och Härjedalen har ingenting att förmåla om lappar, inte heller Olaus Magnus som år 1518 enligt egen uppgift reste genom Jämtland över till Norge. - Först efter mitten av 1500-talet omtalas med full säkerhet lappar i mellersta Jämtlands fjälltrakter. Från 1560-talet, då Jämtland för en kort tid stod under svensk administration, härrör flera uppgifter. Sedan är det åter i huvudsak tyst till mitten av 1600-talet, till efter Brömsebro-freden. Wiklund kommenterar: "Det lilla fåtalet lappfamiljer det rör sig om har levat högeligen i skymundan och fjärran från bygden samt dessutom på mycket rörlig fot, och myndigheterna ha därför icke fullt vetat om dem och haft svårt för att mantalsskriva och beskatta dem på vanligt sätt. Därtill kommer, att bokförings- och arkivförhållandena ej var så utvecklade på norsk sida som på svensk."

Jag övergår nu till en granskning av de lapska ortsnamn, som Knut Bergsland andrar som indicier på närvaron av samer i Jämtland-Härjedalen under medeltiden, delvis redan dess förra del. Först kommer ett fall av antaget lån från lapska till härjedalsmål och jämtska.

Elgsdall och Sarwenjuhke. I olika jämtska dokument från 1400-talet nämns punkter på landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen. Bl a omtalas att gränsen går från *Håsjörnet* till *Birkilsberg* (eller *Byrkilsberg*), vidare till *Älg(s)dal* och så till *Hundhögen*. Det förstnämnda gränsmärket är tämligen lättidentifierat och det sista helt klart. *Håsjörnet* (fornjämtskt *hasioar* nv 1480) bör ha samband med de nutida

Håsjövälen och *Håsjövallen*, på Härjedalssidan om gränsen, cirka 40 kilometer väster om Åsarna. Berget och dess namn är föutsatta på en svensk karta från 1686 (varom mera längre fram). *Hundshögen* i Oviksfjällen (fornjämtsk *h(u)ndz haugh* 1482, *hundshaugher* 1482) bär sitt namn än i dag. - För att finna de nutida motsvarigheterna till *Birkilsberg* (fornjämtskt *birkliyls bergh* 1482, *byrkyls bergh*, *birkils baergh* 1483) och *Älg(s)dal* (fornjämtskt *elgsdall* 1480, *ælgdal*, *ælgdsdal* 1482) tar Knut Bergsland till hjälp en svensk karta, färdigställd av T. Hedraeus år 1646, alltså strax efter Brömsebrofreden (av Bergsland kallad "rikskanslerskartet"). På den kartan går gränsen från ett berg söder om "Ytt. Börknan" (det torde kunna identifieras med Håsjöruet) mer eller mindre rakt västerut, söder (och väster) om Ljungans vattensystem, dvs norr om och förbi Särvsjöarna. Från en höjd norr om "Serwe siögarna" går gränsen, med passage av nämnda sjöars tillopp, rakt västerut. Bergsland menar, att *Birkilsberg* avser *Särvfjället* och att *Älg(s)dal* är ån Särvans dalgång. På lapska kallas Särvan enligt Bergsland för *Sarven-juhke*. Det lapska *sarve* betyder 'älg' (skillnaden *sarv-Särv-* kan enligt Bergsland ges en inomsamisk förklaring). Bergsland menar, att härjedalingarnas (*Älg(s)dal*) var ett översättningslån från lapskan. Eftersom *Älg(s)dal* är belagt redan 1480, måste samer ha funnits i området ännu tidigare. Minnet av översättningslånet (*Älg(s)dal*) har, menar Bergsland, försvunnit och *Sarven-javrie* har givit upphov till och ersatts av det delvis lånade, delvis översatta *Särvsjön*. (Hur ånamnet *Särvan* skall förstås, berör Bergsland inte närmare.) - Framställningen ger anledning till många frågor och invändningar. Även om man godtar sammanställningen av *Älg(s)dal* med *Sarven-juhke* osv (varom mera nedan), så undrar man, varför inte *Sarven-javrie* kunde vara översättningen av ett *Älgsjön*. Det senare kunde ju ha försvunnit lika väl som *Älg(s)dal*. Något lapskt dalnamn *Sarve* existerar tydligen inte, utan detta är konstruerat utifrån namnen på sjön (sjöarna) och ån (inte heller något *Sarven-vagge* eller dylikt). Överensstämmelsen med *Älg(s)dal* haltar alltså något. Allvarligare är, att Bergsland måste räkna med en synnerligen anmärkningsvärd dragning av landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen på 1400-talet. Han har själv lagt in gränsen på en kartsnitt, som visar att den skulle ha gått från trakten av Särvsjöarna mot Hundshögen och tillbaka något västligare, alltså i en extremt spetsig vinkel av cirka 45 kilometers längd. Fallet torde vara utan motstycke i den nordiska gränsläggningens annaler. Men Bergsland menar att "landeskråen [citerat 1480 osv] på elegant måte angir en grense som ikke er med på kartene fra 1646". För egen del tänker jag mig, att problemets lösning skall sökas ungefär enligt följande linjer.

Väster om Ljungans förträngning mellan sjön *Lill-Börtnen* och *Börtnessjön*, cirka 30 kilometer nordväst om Klövsjö, ligger *Lill-Börtnesberget*. Det är cirka 626 meter högt och kan alltså göra förträfflig tjänst som vitt omkring synligt gränsmärke. Om detta berg heter det i ett medeltida jämtskt originaldiplom, att det är identiskt med (den i lagboken inskrivna) landskråns, dvs gränsbeskrivningens, *Byrkilsberg*. Diplomet handlar om en gränssyn i juni 1482. Handlingen redogör mycket klart för syneförrättningens gång. Lagmannen och sex namngivna bönder, av vilka åtminstone tre (och förmodligen alla) var jämtar, gick under ledning av den gamle Sigurd i Kvissle (i Bergs socken i Jämtland) "til eith bergh som ligger mellom ij sioø [dvs två sjöar] som kallas Byrkna oc [Sigurd] saghde swa thet ær thet sama Byrkylsbergh som j lande skranne star." Men var det omstridda berget skulle vara att finna, därom står intet i detta gränsdokument. Anledningen till detta är inte svår att ange. Något berg med namnet *birkils bærg* existerade inte - och hade säkerligen heller aldrig existerat (se härom strax nedan). Huvudsaken för de - för tillfället - segrande jämtarna var att utdöma "*børknis bærg*", dvs det berg som Sigurd i Kvissle hade fört nämnden till året innan, den moderna tidens *Lillbörtnesberget*.

- Berget vid *Birknil* har, om min teori är riktig, kallats *Birknilsberg* (jfr det nuvarande namnet *Lillbörtnesberget*, som måste ha som förled genetiv av ett äldre *Lillbörknir* el dyl med syftning på den mindre av de båda sjöarna). Detta namn, *Birknilsberg*, är identiskt med *Børknis bærg* i diplomets av år 1483. Bortfall av *l* i trekonsonantismen *lsb* är lättförståelig. Namnet *Birknilsberg* har i den enda handskrift av landskrån som var tillgänglig på 1480-talet tydligen varit korrupt. I förslagan till denna handskrift kan namnet ha varit otydligt och bokstaven *n* har fallit ut i avskrift. Den synenämnd, som under Sigurd i Kvissles ledning fördes till "Byrkilsberg" i juni 1482, besteg toppen av berget. Nämndemännen skriver: "[Sigurd] loth oss æn see eit annat landamerkæ som ælghsdal heither oc ther vester j fra eith bergh som hether hundshaugher huilke merkæ som oc standa j landaskranna." Synemännen kunde alltså se Älgsdal. En rimlig lokalisering av detta gränsmärke är att anta, att det var en dalsänka i Oviksmassivets sydöstra del. En synnerligen viktig omständighet i sammanhanget är att synemännen konstaterade, att Hundshögen låg väster om Älgsdal. I den tidens språkbruk kunde "väster" betyda "nordväst" enligt nutida begrepp. Det område som Knut Bergsland identifierade med Älgsdal, alltså Särkans dalgång, ligger sydväst om Hundshögen, och det kan alltså omöjligt förenas med de distinkta utsagorna i diplomets 1482. Jag finner det alltså uteslutet, att det kan existera något samband mellan landskråns *Älg(s)dal*

och det lapska *Sarven*. Följaktligen saknar, enligt min mening, sammanställningen allt indicievärde, när det gäller att bedöma samebosättningens ålder i Härjedalen. - Hedræus av Bergsland åberopade karta av år 1646 känner inte Hundshögen som gränsmärke. Men ännu på 1680-talet fanns en tradition som överensstämde med 1480-talets förhållanden. På en karta upprättad på offentligt uppdrag av Kristoffer Stenklyft år 1686 går landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen från "Håffsiöruf" (dvs Håsjöruet) snörrakt till "Hunhångberget", dvs Hundshögen, och därifrån lika linjalrakt i nästan rakt västlig riktning mot Enaälvens (Ena Fluvius) övre lopp. Möjligen kan man se ett minne av denna sträckning i den omständigheten, att landskapsgränsen i nutiden i närheten av sjön Grucken på ett påfallande sätt gör en nästan kvadratisk utbuktning mot nordöst, dvs mot Hundshögen. Gränsmärket Hundshögen hör, som sagt, till dem vilkas identitet är uppenbar och oomstridd. Medeltidens gräns mellan landskapen Jämtland och Härjedalen gick här betydligt längre mot norr än den nuvarande, cirka 20 km. Anledningen till den påfallande gränsdragningen kan väl ha varit behovet av skarpt markerade och på långt håll synliga märken i dessa väldiga vidder, som ju i huvudsak var obebodda utmarker. Gränsavsnittet Lillbörtnesberget - Hundshögen via det öster (dvs troligen sydöst) om Hundshögen belägna Älgsdal fastslogs som nyss sagts av en *jämtländsk* synenämnd. Om gränsen i verkligheten haft den sträckningen som Bergsland hävdar, skulle jämtarna frivilligt och onödgate ha avstått från ett mycket stort område. Redan den omständigheten torde göra Bergslands identifikationer otroliga.

Gille. Nordväst om Funäsdalen i Härjedalen, något söder om Ljusnan och sydöst om Skardörssfjället ligger Ösjön, vars lapska namn enligt Knut Bergsland är *Gillenjavrje*. I närheten finns ett lappläger med, fortfarande enligt samma källa, namnet *Gille* eller *Gillen-goätieh* (dvs 'Gill-kåtorna'). Ösjöns utlopp till Ljungan rinner i en trång dal som enligt Bergsland torde ha burit namnet *Skämja (jfr appellativet *skämja* 'dyp og trang dal mellom fjell'). Detta namn har sedermera enligt Bergsland överförts till ett lapps katteland, som enligt "samisk tradisjon" kallats *Skämja*. Det lapska *Gille* motsvarar enligt Bergsland fnor *gil* 'klyfta' "og må være lånt før overgangen av *i* til *e* og av *g* til *j*, rimeligvis før 1400-tallet". Beviskraften hos detta Ortsnamn är ringa. Fnord *gil* 'klyfta' o d är ett appellativ. Ingenting hindrar, så vitt jag kan se, att ordet har lånats in i sydsamiskan, där det behållit sitt initiala *g* och där det givetvis kunnat vara Ortsnamnsbildande. Om ordet är okänt i nutidens härjedalssamiska - vilket jag inte vet - så är ju det ingen absolut avgörande motinstans. Det kan ju ha försvunnit under senare århundraden. Vidare har vi inte

stora möjligheter att närmare bestämma tidpunkten för övergången *g* → *j* före främre vokal i det härjedalsmål det är fråga om. I grannmålen i söder, i övre Dalarna, bevaras *g* i stor utsträckning före *e*, *ä*; före gammalt *i* bevaras det i vissa fall. Affriceringen och förmjukningen av *g* (liksom av *k*) före främre vokal är en process, som har tagit lång tid i Skandinavien. Den har genomförts vid mycket olika tidpunkter i skilda delar av halvön och är på många håll inte fullbordad än. (Det kan förtjäna påpekas att gammalt *ski-* är bevarat i ordet *skiril* i vissa jämtmål). Det finns inte någon säker grund för ett påstående, att övergången *gi-* → *ji-*, *je-*skett (allmänt) i Härjedalen före 1500-talet. Det samiska *Gille* kan alltså inte anföras som något gott indicium på att det talats lapska i Härjedalen före år 1500. *Kleärenjavrie*. På Hundhögens skattefjäll i Hallens socken i Jämtland ligger en sjö, som enligt Knut Bergsland på samiska heter *Kleären-javrie*. Namnet återgår enligt Bergsland på "en äldre samisk form **Kleäde-* (-*n* samisk genitiv)". Sjön har också ett svenskt namn. Kartornas återgivning av detta har varierat. *Glään* Hedræus 1646, *Gleen* Generalstadskartan G 66 m fl, Nord fam-bok 1919 och *Glen* generalstabskartan G 77 m fl. Det svenska namnet är ovanligt tidigt belagt, nämligen i en gränsmärkesuppräkning i ett jämtskt diplom 1480; *glee*. I Tännäs socken i Härjedalen nära den nuvarande riksgränsen mellan Norge och Sverige, ligger en annan sjö med ett snarlikt namn: *Glen* eller *Glän*. Det samiska namnet är enligt Bergsland *Kleäden-javrie*, etymologiskt identiskt med det nyss nämnda *Kleären-javrie* (äldre lapskt *d̄* kan utvecklas till både *r* och *d*). Sjönamnet i Tännäs har helt i förbigående behandlats av Erik Modin. Denne skriver: "det gamla riksgränsmärket sjön Glen (eller Glädjan)". -Bergsland anknyter till Erik Modins parentetiska "Glädjan" och konstruerar för båda de nu nämnda sjönamnen - det jämtländska och det härjedalska - en utgångsform "gn. *gledi* med tidigt bortfall av konsonanten". De lapska *Kleärenjavrie*, *Kleädenjavrie* är, menar Bergsland, helt klart lånade från nordiskt språk och de bevarar ännu ett minne av utgångsspråkets - *d* - i form av *r* respektive *d*. Lånet måste ha skett före 1480, då ju enligt diplomets *Glee* bortfall av intervokaliskt *d* redan hade försiggått i jämtskan. Detta namnkomplex är enligt min uppfattning det intressantaste inslaget i Bergslands material. Det är svårt att tro, att de lapska och de nordiska namnen inte skulle ha något med varandra att skaffa. Förhållandena är emellertid mycket mer komplicerade än vad de framstår i Bergslands framställning. - Det nutida uttalet av *Glen* i Hallen i traktens svenska dialekt är enligt flera belägg av skilda upptecknare i OAU ungefär *glein*, *gläin*, best mask, dat *gleia*, *gläia* (även *gläina*), akut accent. Enligt kända regler för ljudutvecklingen i

sydvästlig jämtska borde detta motsvara ett fornspråkligt *glei-, obestämd form. Sjönamnet i Tännäs uttalas däremot utan diftong, ungefär glän.dativ gläa; i sammansättningar Glävåla, Glähån. Äldre skrivningar: Glään 1645, Glänn 1763, Glän 1777; därtill Gleedsjön 1697, Gledsön 1720 (1710), Gleeffeld 1742. (Alla uppgifter från OAU.) Målet i Tännäs liksom flertalet Härjedals-mål har monoftongering. Tännäs-namnet kan alltså vara identiskt med namnet i Hallen. - Här återstår alltså att undersöka, om det samiska Kleären-javrie osv kan anknytas till den svenska enstaviga formen Glei(n) osv. - I det sammanhanget vill man gärna få besked om huruvida det är uteslutet, att -r-, -d- i lapskan kan vara en hiatusfyllande konsonant, med andra ord om det inte kan förstås som något annat än en relik av ett nordiskt d. Lapskan tål ju inte hiatus mellan första och andra stavelsen. Därför vore det väl tänkbart, att namnet påverkats av andra ord med intervokaliskt -r-, -d-, t ex där ett bortfallet nordiskt -d- motsvaras av samiskt -r-, -d-. Det jämtska sjönamnet är ju ett starkt enstavigt maskulinum. Den av Bergsland supponerade utgångsformen *gledi - hur den nu än skulle härledas etymologiskt - kan enligt hittills kända ljudutvecklingar inte upprätthållas. Innan de nu ställda frågorna har besvarats måste namngruppen Glein, Glen, Glee, Kleären-javrie osv lämnas åsido vid diskussionen om samefolkets ålder i Jämtland-Härjedalen. - Vilket folkslag urbefolkningen i Jämtland än tillhörde och vilket språk den än talade, så har den tydligen försvunnit spårlöst från huvuddelen av Jämtland, antingen genom att snabbt dra sig undan eller genom att utrotas. Med spårlöst menar jag, att jägarfolket veterligen inte lämnade i arv några ortnamn till de framträngande nordiska kolonisterna, de nutida jämtarnas förfäder. I huvuddelen av Jämtland (och Härjedalen) är ortnamnskicket med avseende både på primära och sekundära bebyggelsenamn och på naturnamn alltigenom nordiskt. Namnen på gårdar, byar och socknar, på sjöar, älvar och berg är av samma typ som i Trøndelag i väster och Medelpad-Ångermanland i öster. Visserligen är många namn ännu otolkade, men man har inte funnit anledning att gå till samiskan för att finna härledningen. Ett undantag är dock Frostviken med närmaste omnejd längst uppe i Jämtlands nordligaste hörn. Där finns ett påfallande lapskt inslag även i den namnskatt som bondebefolkningen använder, t ex kapellnamnet Ankarede, by- och gårdsnamn som Jorm, Leipikvatnet, Jougdaberg, Sjoutnäset, Dajma. Det bör än en gång understrykas, att vilket folkslag som än satt i vidderna kring Storsjön, då den nordiska bondepenetrationen började cirka 400 e Kr så gjorde det utomordentligt obetydligt intryck på nykomlingarnas namngivningsvanor. - En uppgift för lappologer av facket är att undersöka om och i vad

mån det mycket stora lapska ortsnamnsförrådet i Jämtlands och Härjedalens fjällvärld innehåller ordmaterial, som är försvunnet ur senare tiders samiska. Om lapparna kom till Härjedalens och mellersta och södra Jämtlands fjällområden först under 1500-talets senare del, borde de lapska ortsnamnen rimligtvis i huvudsak vara ganska lättolkade. En särställning intar Frostviksområdet. Alla tycks vara överens om att lappbefolkningen här har betydligt högre ålder än längre söderut. Sammanfattningsvis kan sägas, att inga språkliga bevis har presterats för samers närvaro i mellersta och södra Jämtlands och i Härjedalens fjällvärld före 1500-talets mitt. Men detta avgör naturligtvis inte tvistefrågan. En grundlig inventering och språklig bearbetning av områdets lapska namnskatt bör göras, och därvid bör lappologer och nordister samverka.

3.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

Samebyarna har gjort gällande att det genom arkeologisk och språkvetenskaplig forskning är visat att det förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen och att denna kultur fortlevat till utgången av 1500-talet samt att denna enbart genom språkforskning kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under senmedeltiden och att sannolikheten talar för att det förekommit en kontinuerlig samisk bosättning i Härjedalen. - Fastighetsägarna har bestritt att så är fallet.

Vad först angår den arkeologiska forskningens nuvarande ståndpunkt i frågan är de två sakkunniga, docenten Inger Zachrisson och professorn Evert Baudou, som yttrat sig och hörts som vittnen i denna del av målen, ense enbart om att den bosättning och de vikingagravar som grävts ut i Vivallen är av samiskt ursprung. Det vetenskapliga värdet av det forskningsarbete i övrigt om de etniska förhållandena i Härjedalen före 1500-talet som Inger Zachrisson redovisat i sina artiklar och yttranden har emellertid starkt satts i fråga av Evert Baudou i dennes yttranden och vittnesmål. Det kan därför på grund av vad den föreliggande arkeologiska utredningen inte med någon grad av säkerhet bedömas om det före 1500-talet förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen och att denna kultur fortlevat till utgången av 1500-talet.

Vad härefter angår den språkvetenskapliga utredning som förebringats i målen har Bergsland hävdatt att förekomsten av samiska namn på platser i Härjedalen visar att

samer uppehållit sig där sammanhängande sedan senare medeltid eller därförut och att luckan bakåt i tiden till samiskt bruk på Vivallen inte behöver ha varit så stor, kanske ingen. Gösta Holm har med utgångspunkt i sin språkvetenskapliga forskning gjort gällande att inga språkliga bevis har presterats för samernas närvaro i mellersta och södra Jämtlands och Härjedalens fjällvärld före 1500-talets mitt. Samebyarna har under hänvisning till innehållet i Holms artikel "Finnanger" hävdad att Holm omprövat sin egen uppfattning i skriften "Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen?" och att Holms artikel helt förtar verkan av det bevisvärde som fastighetsägarna knyter till denna skrift. Holm har i yttrande den 18 september 1995 uppgett att han i artikeln endast redogjort för innehållet i några relativt nyligen publicerade skrifter av tre forskare inom skilda vetenskapsområden, som ger argument för tanken att samer kan ha funnits mycket tidigt i Härjedalen och som därmed ökar möjligheterna för att det funnits samer i urnordisk tid vid Finnanger i Trøndelag. Holm har emellertid i yttrandet uppgett att han inte ändrat åsikt "i frågan" och att han - som framgår av honom i skriften gjorda sammanfattning - aldrig förnekat möjligheten av en tidig medeltida lappbefolkning i Härjedalen. Tingsrätten utgår mot bakgrunden av Holms förklaring från att skriften riktigt återger hans nuvarande ståndpunkt i frågan.

Bergsland och Holm har alltså i sina språkvetenskapliga undersökningar kommit till skilda resultat i frågan om från vilken tid samer förekommit i Härjedalen. Vid detta förhållande anser sig tingsrätten inte kunna bedöma vem av de båda som företräder den språkvetenskapligt riktiga uppfattningen. Samebyarna kan därför inte anses ha - ens i förening med Inger Zachrissons arkeologiska undersökningsresultat - visat att det förekommit en kontinuerlig samisk bosättning i Härjedalen före 1500-talet. I detta sammanhang bör understrykas att samebyarna inte ens gjort gällande att samerna bedrivit tamrenskötsel där före 1500-talet.

4 FÖRHÅLLANDENA ÅREN 1500 - 1880

4.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING

4.1.1 Samebyarna har till utveckling av sin talan anfört bland annat följande. 1751 års kodicill. Inför 1751 års gränstraktat om gränsen Sverige - Norge gjordes undersökningar bl a om samerna på den svenska sidan. Av dessa undersökningar framgick - såvitt nu är av intresse - att samerna redan 1751 ansågs ha utvecklat en sedvanerättslig rätt till bl a renbete. Mellan nationerna slöts ett särskilt avtal, "Codicill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännen beträffande" för att bland annat reglera renflyttningarna mellan det norska sommarlandet och det svenska vinterlandet. Kodicyllen tar i första hand upp svenska samers rätt i Norge respektive norska samers rätt i Sverige. Emellertid kan svenska respektive norska samer knappast ha ägt en sämre rätt i det egna landet än vad som tillerkändes dem i grannlandet enligt kodicillen. Därför utgör kodicillen ett betydelsefullt dokument som tjänar som bevis rörande samernas rättigheter vid denna tidpunkt. Samerna tillförsäkrades enligt kodicillen vissa rättigheter. De betraktades som en slags statsmedborgare och följderna därav, gällde Jämtlands län och i tid ända fram till början av 1900-talet - Knut Bergsland konstaterar i ett avgivet yttrande att 1751 års kodicill utretts mycket ingående och med hänsynstagande till HD:s dom i skattefjällsmålet. Det norska samerettsutvalget, som lade fram betänkandet "Om samenes rettsstilling" (NOU 1984:18) fastslår att kodicillens syfte var att ge regler rörande samernas sedvaneflyttningar (norsk traktattext "sædvanlige Over-Flytninger" och svensk traktattext "wanlige öwerflyttningar") över gränsen mellan Norge och Sverige. Justeringen av riksgränsen berörde överflyttningar från Börgefjällsområdet och norröver, medan "justeringen av riksgrensens lenger syd ikke medførte slik Overflytning". Kodicyllen har tillämpats av norska domstolar för områden långt söder om Börgefjäll; så exempelvis för samer som uppehöll sig "i Fjeldstrækningene fra Hyllingen till Soer-Voldalen" (omedelbart väster om gränsen till Härjedalen) enligt ett förvaltningsavgörande från 1794. Enligt samerettsutvalget utgör kodicillen ett rättsskydd även för samer i det egna landet. - Fastighetsägarna gör gällande att det som samebyarna anfört ej ger något besked om att kodicillen skulle ha reglerat något område söder om Börgefjäll. Kodicyllen gäller emellertid alla samer. I kodicillen talas det genomgående om samerna utan någon begränsning, vilket måste förstås så att den avser alla samer.

Sedan är det en annan sak att det ges särregler beträffande vissa fall. Bakgrunden till särregleringen är givetvis speciella problem som måste lösas. Exempel härpå är de som behandlas i §§ 1 och 3. § 1 föranleddes av den nya beskattning som svenska samer "på wisse ställen uti Norrland Amt" hade utsatts för från norsk sida. I § 3 avhandlas en särreglering för området mellan Börgefjäll och Bonnäs fjäll, vilket i huvudsak sammanfaller med Västerbottens länsgräns mot riksgränsen. På denna sträckning förekom det på den tiden att samerna betalade skatt eller avgift för land, som låg i nuvarande Sverige eller Norge till det andra riket. Denna skatteläggning skulle nu upphöra samtidigt som samerna uppdelades som svenska undersåtar om de vid den tiden innehade skatteland på den svenska sidan och som norska undersåtar om de innehade bygselland på den norska sidan. För områden söder om aktuell del av riksgränsen var denna särbestämmelse ej tillräcklig. Man kan dock ej - som fastighetsägarna - dra den slutsatsen att kodicillen ej är gällande för samer i Härjedalen på den grunden att någon särreglering ej ges för deras vidkommande. Kodicillen var alltså varken vid dess tillkomst eller senare inskränkt i sin tillämplighet för samer i Härjedalen.

Befolkningsutveckling m m. Kartor upprättade av professor Sten Rudberg, visar att bebyggelsen i Jämtlands län från mitten av 1700-talet och fram till sekelskiftet år 1900 i allt väsentligt var koncentrerad till Storsjöbygden, medan antalet nybyggen i Härjedalen var mycket litet och utvecklades svagt. Härav framgår att det har funnits utrymme för en utveckling av renskötelsen fram till renbeteslagstiftningen på 1880-talet. Av kartorna framgår uppenbart att bebyggelsen var mycket gles i Härjedalen samtidigt som tillkomsten av nybyggen skedde successivt och i förhållandevis långsam takt. Av detta följer självfallet inte att fastighetsägarnas påstående om konkurrensen om mark vid avvitrningen inte kunde ha varit stor. Det var säkerligen så som de anger att "Inom de respektive byarna vaktade bönderna noggrant sina marker". Näringsmässigt skedde detta vaktande mot andra "bönder" och vid avvitrningen mot staten. En till antalet förhållandevis ringa befolkning var inte spridd över hela landskapet och vid sidan av "nordiskt resursutnyttjande" fanns rimligen också plats för en samisk fångstkultur innefattande renskötelse. Att olika kulturer lever sida vid sida och av delvis olika resurser inom samma område är ett belagt förhållande i övriga delar av lappmarken och även i ett globalt perspektiv. Det skall anmärkas att grunden för kolonisationen var den av landshövdingen Graans lanserade s k parallellteorin innebärande att nybyggarnas och samernas näringsfång var så olika att de "kunna lefva sida vid sida, eller parallellt". För djurhållningen

gällde att de fastboendes djur under vintern i och för sig utfordrades med lav som ett komplement, men födan bestod i huvudsak av hö från inägor och utängsslätter. Det fanns utrymme för båda slagen av djurhållning, eftersom antalet nybyggen i Härjedalen vid mitten av 1700-talet var ringa. Att renar fanns i jordbruksområdena visas också av de tvister som uppkom, då renar betade av hässjor. Det förelåg därför areella förutsättningar för den form av renskötsel som började utvecklas under 1600-talet. Anders Lööv har i avgivna utlåtanden utvecklat att frånvaron av källmaterial ej motsäger ett samtidigt nyttjande av samma områden från två olika befolkningsgruppers sida. Samernas renskötsel har formmässigt övergått till helnomadism i Härjedalen sannolikt under 1600-talet och i och med övergången till helnomadism börjat att ta i anspråk vidsträckta områden för att renarna vintertid skulle kunna finna föda. Anders Löövs utredning rörande antalet kreatur m m styrker samebyarnas ståndpunkt att det fanns plats för renbetning och renskötsel i skogslandet såväl före som efter avvitrningen.

Avvittringen. Samerna levde vid tiden för avvitrningen och dessförinnan i ett, som Rolf Sjölin uttryckt det i sina yttranden, politiskt utanförskap. Detta kom till uttryck på så sätt att samerna ej bereddes någon möjlighet att vara delaktig i samhällets beslutsprocesser. Dessa förhållanden kan exemplifieras med att i Jämtlands län skrevs samerna 1741 på några så kallade lappförsamlingar. Dessa församlingar omfattade endast samer. De hade ingen kompetens och därmed ingen egenstyrd verksamhet. I socknarna, som fick allt fler uppgifter av ickekyrklig karaktär under 1700-1800-talen, var samerna ej medlemmar och ej heller med i deras styrelse och verksamhet. Först omkring år 1910 skrevs samer i kommunerna och blev kommunmedlemmar. Dessförinnan hade de synnerligen begränsade möjligheter att bevaka sina intressen på kommunal och regional nivå. Genom att samerna ej var medlemmar i socknarna/kommunerna kom de ej heller att väljas till nämndemän, vilket förhållande under denna period måste ha varit negativt. Dessa förhållanden är av betydelse för förståelsen av sedvanerättsfrågans utveckling. Sålunda har samer haft svårt att på lokal nivå hävda sina intressen gentemot markägarintressen. Exempelvis nödgades sålunda samer - när pågående avvitrning i Jämtland beskar samernas rättigheter till mark och vatten - skriva till myndigheter och personer i Stockholm för att på riksnivå få gehör för sin rätt till land och vatten. - Avvittringen i Härjedalen kom i allt väsentligt att utföras i enlighet med bestämmelserna i avvitrningsinstruktionerna från 1780 och 1824. Vid avvitrningen fanns inte anledning att särskilt uppta samiska marker annat än då det gällde skattefjällen/renbetesfjällen. Efter hänvändelse från

samisk sida utfärdades den 20 april 1841 ett brev om säkra gränser för lappallmogens i Jämtlands län renbetestrakter (det så kallade skattefjällsbrevet). Syftet med brevet var att åtskilda inte avvitrta ytterligare mark från fjällen som åretruntmarker för renskötseln. Syftet med avvitrtingen var inte vare sig enligt 1780 års respektive 1824 års instruktion eller 1841 års brev att särskilt ta upp frågan om vinterbetning i Härjedalen, då den inte särskilt behövde behandlas med hänsyn till syftet med avvitrtingen. - Det framstod helt klart för lagstiftaren att renskötsel bedrevs i området. Detta framkom bland annat av ett Kungligt brev den 26 mars 1831 till kammarkollegium i fråga om bestämmande av grunderna för avvitrting och skattläggning i lappmarkerna samt vissa åtgärder till tryggnad av lappallmogens bestånd. Av brevet framgår att Kungl Maj:t förordnat "att hvad redan för Vesterbottens Läns Lappmarker, enligt berörde Kongl Maj:ts nådiga bref den 3 maj 1825 i detta ämne stadgat är, äfven må för lappmarkerna i Norrbottens och Jemtlands Län gälla till efterrättelse, eller att Nybyggare och Hemmansinnehafvare derstädes, hvilka å sina ängar och slottermyror icke förvara sitt hö uti ordentliga lador, utan lägga detsamma i stackar, skola förse sådana höstackar med en stadig och tät gärdesgård till fyra alnars höjd på fem eller sex alnars avstånd å alla sidor från stacken, för att emot åverkan af renkreaturen densamma försvara, vid äfventyr för egaren till höet, att i annat fall sjelf sin skada stånda, om slaget, bergadt och i stack upplagdt hö uppåtes och nedtrampas; dock böra såväl inom Norrbottens och Jemtlands som Vesterbottens Läns Lappmarker, det gärdesgårdar icke anses uppfylla ändamålet, eller icke kunna utan svårigheter uppföras, andra lämpliga hägnader för ändamålet uppsättas - - - Och vele Vi Kongl Maj:t i öfrigt hafva Våre Befallningshafvande i Jemtlands och Norrbottens Län i nåder anbefalldt att genom Kungörelse i Länen, i förening med hvad ofvan stadgat är, erinra Nybyggarne om angelägenheten att, till förekommande af skada i förstnämnde afseende, uppföra hölador och, såvidt sig göra låter, deras ängsmark instänga". Av provinsialläkaren Ellmins årsrapport 1851 framgår att kravet enligt 1831 års brev om åtgärder till skydd mot betande renar tillgodosågs i Härjedalen. Av betydelse är vidare att antalet nybyggen i Härjedalen var mycket litet och dessutom utvecklades svagt. - Fastighetsägarna synes hävda att i det fall renbetesrätt inte beaktades vid avvitrtingsförrättningarna skulle sådan rätt inte föreligga. Samebyarna hävdar att det av förutsättningarna för avvitrtingen framgår att rätt till vinterbete inte var att pröva vid avvitrtingen och att avvitrtingsbestämmelserna därför inte heller har någon sådan av fastighetsägarna påstådd rättsverkan. Syftet med avvitrtingen var "att skilja

kronans marker från enskilda ägor" och "att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov" enligt bl a § 1 i 1820 års avvitringsstadga för Jämtland. - De anspråk samebyarna gjorde gällande i avvitrings-sammanhang avsågs dels förhållandena, som de senare upptog i 1841 års Kungliga brev angående sommarbete, dels enligt Kungl brev den 26 mars 1831 och senare genom § 11 i det s k Hedebrevet (Kungl brev den 20 april 1841) upptagna frågan om avsättande av vinterstambåll. Beträffande det senare hävdar samebyarna att anspråken på sådana var att se i konkurrens med enskildas anspråk motsvarande äganderättsanspråk. Detta stöds av brevet den 26 mars 1831 enligt vilket det skulle "beroende på framtida prövning i sammanhang med avvitringen i detta län, om för lapparnas vinterstambållning några särskilda trakter må avsättas och dem enskilt till be- gagnande förbehållas". Vad gäller sommarbete behandlades dessa frågor i 1841 års brev. I de fall enskilda samer anmält anspråk i samband med avvitringen i för- hållande till vinterbete är sådana anspråk att se på så sätt, att dessa med företräde framför andra samer gjorde anspråk på att vinterbetesrätten tillkom endast dem. Det som prövades i samband med avvitringen var äganderättsanspråk, dvs att med uteslutande av annan tillskiftas markområdet ifråga. Sådana anspråk framställdes från samernas sida beträffande det som idag benämns "åretruntmarkerna". Några anspråk av dylikt slag framställdes dock inte beträffande vinterbetesmarkerna, vilka även fortsättningsvis skulle kunna utnyttjas parallellt med annan markanvändning. I samband med renbeteslagstiftningen på 1880-talet konstaterades att linjen med utläggande av särskilda vinterstambåll inte genomförts och senare frångåtts och att vinterbetningen i stället skulle kunna ske utan sådana dispositioner. I lagstiftning och administration fränfölls alltså linjen att med uteslutande av annans ägande avsätta särskilda vinterstambåll. Statsmakterna hävdade att frågan om vinterstambåll fick lösas på annat sätt. - I detta sammanhang må avsättandet av Särvfjället för samernas behov eventuellt anses kunna vara en slags mellanform men, då det inte visats att Särvfjället skulle vara tillräckligt för all vinterbetning i Härjedalen, utgör denna fråga inget stöd för att vinterbetet behandlats i samband med avvitringen. - Det kan inte uteslutas att missuppfattning om avvitringens rättsverkningar och förhållandena i övrigt förelåg hos många markägare vid tidpunkten för avvitringen och årtionden därefter, vilket lett till dagens uppfattning. Orsaken härtill torde inte gå att belägga med hänvisning till dokument och motsvarande. Det enda som kan konstateras är att ett antal fastighetsägare då som nu skulle ha uppfattningen att dem tillskiftad mark vid avvitringen skulle utestänga bl a renbetning. Någon

rättsvillfarelse i egentlig mening kan det dock inte vara fråga om med hänsyn till de klara uttalanden som gjorts inte bara beträffande förutsättningarna för avvittringen utan också senare i lagstiftnings-sammanhang allt ifrån förarbetena till 1886 års renbeteslag. - Den jämförelse som fastighetsägarna gör mellan å ena sidan Jämtland/Härjedalen och å den andra sidan Lappmarkerna med hänseelse till uttalanden av Gunnar Prawitz i skattefjällsmålet måste sättas in i sitt rätta sammanhang. För det första gäller alltså skattefjällsmålet bättre rätt till fast egendom med staten som motpart. För det andra måste frågan sättas in i sitt historiska sammanhang med beaktande av att utvecklingen i Lappmarkerna skedde under en tidsperiod då Jämtland/Härjedalen var en del av Danmark/Norge, där det inte fanns - och idag inte heller finns - någon indelning i olika lappmarker. Knut Bergsland framhåller i ett yttrande att historiken i skattefjällsmålet bygger på de i första hand av Gunnar Prawitz framtagna dokumenten och gäller skattefjällens gränser sinsemellan och mot bönders egendom och avradsland och eventuell kronomark, deras egendomsrättsliga status etc. Framtagna dokument ger enligt Bergsland ej någon upplysning om tvister rörande vinterbete och han hävdar att det i deras historik i skattefjällsmålet inte finns någon grund för påståendet att samerna inte "någon tid av året" skulle ha rätt att bruka land utanför skattefjällsgränserna.

Äganderättsbegreppet. Innebörden av begreppet äganderätt till fast egendom i rättshistorisk belysning har betydelse i målet. I ett av Kjell Haarstads avgivet utlåtande uttalas att förhållandena i Härjedalen var annorlunda i anledning av att landskapet låg under norsk jurisdiktion fram till år 1645. Anders Lööv framhåller i ett kompletterande utlåtande att det också i Norge fanns en nyanserad syn på äganderätten under perioden 1600-1800 som en gradvis utveckling där skilda rättigheter till samma egendom mer och mer samlas på en hand. Situationen kan därför inte ha varit sådan att det år 1645 - när Härjedalen blev svenskt - förelåg ett utmejslat äganderättsbegrepp förenligt med den innebörd vi i nutid ger begreppet. Fastmera har förhållandena varit jämförbara med dåtidens svenska förhållanden. Fastighetsägarna åberopar i ett yttrande att Mauritz Bäärnhjelms uppsats "Sameland och samerätt: ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning" inte ger något besked om att besittningsrätten till mark före 1789 skulle ha varit svårare att skydda mot utomstående än efter angivet årtal. Bäärnhjelms uppsats ger enligt samebyarnas uppfattning underlag för motsatt tolkning, vilket följande citat från uppsatsen ger stöd för: "Äganderätten till jord i den betydelse man i dag inlägger i ordet är i Sverige väsentligen en produkt av 1800-talet. Rätten i fråga tillskapades

genom ett antal lagstiftningsåtgärder under åren 1789-1810. Före denna period fanns - i varje fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna - överhuvudtaget ingen äganderätt till jord. Alla hade något slag av rätt till den jord som de använde eller brukade, men någon äganderätt - nej." Och vidare avhandlar Bäärnhielm betydelsen av reformen 1789 och de beslut som följde därefter för att stärka skatteböndernas ställning: "Trots att man under denna reform inte talade eller skrev så mycket om äganderätt, kom dock besluten att innebära att den starkt begränsade besittningsrätt, som dessa bönder tidigare haft, förvandlades till en rätt som med vår tids terminologi kan betecknas äganderätt." Vid bedömningen av samernas förutsättningar att under 1600-talet - då rennäringen utvecklades mot helnomadism - och huvuddelen av 1700-talet grundlägga hävd till renbete skall skatteböndernas mycket begränsade besittningsrätt till den mark som de tagit i besittning beaktas.

4.1.2 Samebyarna har som bevisning åberopat 1. Codecill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge (tingsrättens aktbilaga 774), 2. yttranden av professor emeritus Knut Bergsland avgivna den 8 april och den 24 oktober 1994 (aktbilagorna 842 A och 896), 3. utdrag av Norges offentlige utredningar (NOU 1984:18) om "samenes rettsstilling" (aktbilaga 896 bil 1), 4. Kungligt brev den 26 mars 1831 till Kammarkollegium i fråga om bestämmande av grunden för avvitrning och skattläggning i lappmarkerna samt av vissa åtgärder till tryggande av lappallmogens bestånd (aktbilaga 775), 5. Kungligt brev den 20 april 1841 angående bestämmande av säkre gränser för Lapp-Allmogens i Jemtland renbestrakter, det så kallade skattefjällsbrevet (aktbilaga 776), 6. fyra av professorn Sten Rudberg upprättade kartor över bebyggelsen i Jämtlands län från mitten av 1700-talet till sekelskiftet 1900 (aktbilaga 812 bil 2-5), 7. yttrandet "Angående samernas politiska utanförskap" och ett kompletterande yttrande avgivna av fil mag Rolf Sjölin (aktbilagorna 797 och 812 bil 6), 8. provinsialläkaren Ellmins årsrapport 1851 (aktbilaga 788 och 810), 9. två av docenten Anders Lööv författade skrifter, "Hvilka muligheter fins det til å dokumentera samenes eldre historie i Herjedalen?" och "Kilder till Sørsamenes historie - bruk og missbruk" (aktbilagorna 782 och 845) och 10. åtta yttranden avgivna av Anders Lööv hösten 1993, våren och hösten 1994, den 26 februari, den 28 augusti och den 24 september 1995 (aktbilagorna 812 bil 7, 842 B, 844, 897, 937, 938, 1039 och 1155). - Samebyarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Rolf Sjölin och Anders Lööv.

Knut Bergslund har i sina yttranden sammanfattningsvis uttalat följande. I det norska samerettsutvalgets betänkande "Om samenes rettsstilling (Norges Offentlige Utredninger 1984:18) diskuterades mycket ingående gränstraktaten 1751 med kodicillen. Utvalget fastslår först att kodicillens syfte enligt utredningen var att "ordne Lappenes sædvanlige Overflytninger" på så sätt att det i framtiden inte skulle vara "nogen Anledning till Trette eller Misforstaaelse mht flytningen over grensen eller flyttsamenes statsborgerskap." Kodicillen, som vid tillkomsten av 1972 års renbeteskonvention blev satt ur kraft men inte upphävdes, gällde alltså primärt samegruppens rättigheter i det andra riket, genom vars bruksområde riksgränsen drogs 1751. När kodicillens regler i § 30 karaktäriseras som "en Tolerant og reciproque Føylighed", är det att förstå "som en gjensidig garanti hvor statene påtok seg en form for felles ansvar for å sikre samenes eksistensgrunnlag." De "sædvanlige Overflytninger" försigick från Börgefjällsområdet och nordöver, medan justeringen av riksgränsen längre söderöver inte medförde sådan "Overflytning". Enligt kodicillens § 2 kan ingen same "herefter eye Skatte- eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige", men efter en ingående diskussion finner utvalget att enligt kodicillen "måtte Danmark-Norge og Sverige gjensidig anerkjenne den samiske bruksutøvelse som en Bruksrett", alltså inte bara som "en tålt bruk" eller så kallad "uskyldig nyttesrett". Enligt utvalget ger kodicillens ordalydelse inte klara hållpunkter för att det var meningen att ge norska samer rättigheter i Norge (och naturligtvis motsvarande i Sverige), eftersom regelverket först och främst skulle ordna de främmande samernas rättsställning i varje land efter gränssträckningen. Men utvalget finner att ordalydelsen i § 10, där uttrycket "Landets Undersaatter" bli a refererar till norska renskötselsamer, kan "gi en viss støtte for det syn at norske rendriftssamer forutsetningsvis har rettigheter till 'Land og Strand' etter § 10. - - - Men også forvaltningspraksis på 1700-tallet, dels før og dels etter kodicillens tilblivelse, gir støtte for den tolkning at kodicillen gir rettsvern for norske samer i deras hjemland." Här talas utförligt om ett Kungl reskript från 1726, som gällde "Nordlandene", och ett förvaltningsavgörande från 1794, "som uttrykkelig gir traktatverket virkning for norske samer i Norge" långt söder om Börgefjällsområdet, nämligen de samer som uppehöll sig i "Fjeldtrækningene fra Hyllingen til Søer-Voldalen" (Vauldalen omedelbart väster om gränsen till Härjedalen), som med stöd av kodicillens § 29 hade klagat hos "stiftamtmanden over pågang fra bønder i nabolaget." Amtmanden gav samerna rätt i sin resolution den 29 december 1794, varav framgår att det 1788 utfärdats ett Kungl direktiv, vari uttalades att berörda

norska samer "skulle nyde billig Beskyttelse og Haandhæves i Freed og Roelighed udi deres lovlige Nærings Brug af deres Reenshuorder, hvilket er grundet paa og i Overensstemmelse med Grændse-Traktaten af 1751 dens lste Codicill." Utvalget finner, efter att ha redovisat Högsta domstolens dom i skattefjällsmålet och dess bedömning av kodicillens betydelse, att det är "vanskelig å finne holdepunkter for at kodicillen skal tolkes på en annen måte enn det HD har gjort. Man må riktignok holde muligheten åpen for at ytterligere undersøkelser av arkiver og/eller samiske sedvaner før 1751 vil kunne lede til det resultat at kodicillen mente å gi hjemmel for en eiendomsrett till land og vann for norske samer. Men slik undersøkelser er ikke foretatt i denne delutredningen." Förhållandet mellan kodicillen och rätten före 1751 dryftas bara preliminärt i denna delutredning, men till slut finner utvalget "det viktig å framheve at norske og svenske samers bruksrett også har sitt selvstendige rettsgrunnlag i de almene rettsgrunnsetninger om alders tids bruk (urminnes hävd). En slik rett er i dag anerkjent gjennom norsk rettspraksis, såvel for norske som for svenske reindriftssamer. Høyesterett har avsagt to dommer som ga samene medhold i at de hadde privatrettsslig bruksrettigheter, 'Brekken-saken' og 'Altevann-saken'. I Brekken-saken ble reindriftssamene enstemmig gitt medhold i at de hadde rett till jakt, fangst og fiske til husbehov under opphold med rein i området."

Rolf Sjölin har i sina yttranden uttalat följande. Samerna i Härjedalen kunde formellt inte delta i val till vare sig ståndsriksdagen eller till representationsriksdagen förrän i början av 1900-talet. Naturligtvis gjorde antalet samer det svårt att få en same vald. Men det allvarligaste ligger i att det låg nära till hands att de från området valda inte tog med den samiska gruppen och dess intressen i sin sfär. I riksdagen stiftas lagar, och regler utformas därefter som uttryck för landets policy eller för starka grupper intressen. Och under den mest aktuella tiden var bönder och andra markägare mycket starka i politiska sammanhang. - Samerna i Härjedalen hade från mitten av 1700-talet uppenbarligen inte tillträde till sockenstämmorna. Under detta nämnda och nästa århundrade sammanträdde stämmorna i samband med gudstjänsterna, varvid dessa tiders samhällsinformation gavs och beslut togs. På stämmorna valdes nämndemän och elektoror för val av representanter till stånds- och representationsriksdagen. Från dessa fora gick signaler upp till de valda och det svenska kommittéväsendet fanns redan under förra århundradet. Var och en kunde vid en stämma få yttra sig i en fråga eller över ett förslag. - När det gäller frågan om samernas inflytande vid fastighetsbildning i Härjedalen så

finns det äldre fastigheter utgörande en slags centralbygd. När befolkningen på 1700- och 1800-talen växte, så växte bygden. De officiella fastigheterna började oftast som ett nybygge som utsynades och skattlades. Utsyningen gjordes av någon statlig funktionär samt ett par godemän och registrering och beslut ombesörjdes av tingsrätt och länsstyrelse. I detta inledande skede av fastighetsbildningen är det svårt att se att samer varit med i något skede. - När avvitrningen kom hade i princip alla fastigheter rätt att få del av denne process. Stadgarna kom från centralt håll, i varje län fanns en ansvarig styrelse, en lantmätare gjorde kartor samt denna och två gode män gjorde förslag till gränser och skattläggning. Länsstyrelsen fastställde, men tingsrätten kunde däremellan lösa tvister mellan de berörda markägarna. - I 1820 års stadga nämnes inte samerna men efter samiska hänvändelser gavs i 1841 års Kungl brev samer rätt att ta del av förslaget och yttra sig i avvitringsstyrelsen på ting och hade liksom andra överklagningsrätt. Att märka är att deras rätt att medverka gällde fjälltrakterna, alltså deras gräns, vilket betydde att de hade svårt att formellt hävda sina krav utanför dessa. Brevet gav också samerna rätt att i överläggningarna med lantmätaren utse godeman, vilken inte kunde vara rensame. - 1800-talet var trots den begynnande moderniseringen och industrialiseringen de areala näringarnas och böndernas århundrade. Det var landsbygden som förändrades i en mångfacetterad process. 1841 års Kungl brev, som gav samerna i Härjedalen rätt att yttra sig över det av lantmätaren och godemännen uppgjorda förslaget rörande fjälltrakterna, förändrar inte bilden i stort av samernas utanförskap. Sammanfattningsvis kan de renskötande samerna i Jämtland Härjedalen under en period av cirka 200 år sägas ha haft utomordentligt svårt att delta i de verksamheter som bär upp det som med en modern term kallas politiskt deltagande. Här är fråga om möjligheterna att vara med och fatta beslut, vara med i verkställighet och i rättsväsendets lekmannadel. Författningsmässigt har merparten av samerna i Jämtland-Härjedalen under nästan 200 år varit segregerade i det politiska systemet. Detta förhållanden har påverkat två väsentliga skeden för utvecklingen av rätten till mark i området; nämligen den process som omfattar utsyning och senare skattläggning av nybyggen och även en senare avvitrning till dessa fastigheter och förberedelserna och i beslutsprocessen för renbeteslagarna 1886 och 1898, då rensamerna hade längre väg till myndigheter och beslutsfattare än övrig befolkning.

Rolf Sjölin har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med de yttranden han avgett.

Anders Löövs yttranden har sammanfattningsvis följande innehåll. Grundsynen när det gäller samernas historia i Härjedalen går ut på att det aldrig starkt nog kan poängteras att det arkivmaterial som finns, helt fram till vår egen tid, uteslutande har växt fram för att täcka de administrerande myndigheternas behov och att det därför också har växt fram på majoritetsbefolkningens premisser. Under sådana förhållanden måste det vara lika berättigat att efterlysa dokumentation på att samerna inte har använt sig av bestämda områden som att resa krav om dokumentation på att samerna varit där. Detta gäller för hela tiden efter den tid som de arkeologiska fynden berättar om. Kjell Haarstads påstående om "rikholdige kildesamlinger" föranleder vissa kommentarer. De källskriftsamlingar som sammanställts är visserligen omfattningsrika, men är de sådana att de kan ge en bild av samernas historia? Arkivmaterialet som har stått till disposition är också här det som majoritetsbefolkningens administration har skapat. Det material som visar sig vara fylligast är det som skapats av kyrkan, antingen genom mission eller andra speciella handlingar gentemot samerna. Men det är först under 1700-talets senare del som kyrkoböckerna börjar få en någorlunda fullständig registrering av ministerialia för samernas vidkommande. För många områden saknas det också kyrkoböcker före 1750. Det gäller bland annat för stora delar av Härjedalen. Men också det kyrkliga materialet annars har stora luckor. För Härjedalens och södra Jämtlands del har såväl Uppsala och Härnösands domkapitelsarkiv som Nidaros (Trondheim) bispearkiv en central roll. Uppsalas äldre domkapitelshandlingar börjar emellertid först 1593 och är för den första tiden mycket bristfälligt förda. Dessutom har de ett avbrott för tiden 1608-1635. Först därefter löper de oavbrutet. Härnösands stift bröts ut ur Ärkestiftet år 1647 och arkivsaker som rörde Norrland överfördes då till Härnösand. Till största delen har de värdefulla arkivalierna senare gått förlorade. Från 1600-talet finns bara två volymer i behåll, för åren 1661-1666 och 1693-1696. Först med år 1716 vidtar en sammanhängande serie. Till skillnad från Jämtland låg Härjedalen hela tiden fram till Brömsebrofreden år 1645 i kyrkligt hänseende under Nidaros stift. Trygve Lysaker, som under lång tid arbetat med stiftets historia, upplyser att det i domkapitlets tämligen magra bestånd av arkivalier för tiden före 1645 nästan inte finns några upplysningar om Härjedalen. Med tanke på de tidigare nämnda bristerna i arkivserierna hjälper det inte att ett genomgången material är omfattningsrikt. Det har ändå kommit till i ett speciellt syfte och för administrativa behov. När det arkivmaterial fattas som kan ha berättat något utan tanke på jordägande och skatteförmåga saknar man ändå det som i ett sammanhang som detta är det mest

betydelsefulla. En granskning av Kjell Haarstads uttalanden och hans två böcker om sörsamisk historia visar bland annat följande svagheter i hans framställning, a) att en stor del av de citat han visar till är felaktigt återgivna, b) att hans genomgång av centrala källor är dåligt genomförd, t ex kyrkoböckerna, c) att han påstår att källor beskriver förhållanden fullständigare än vad de faktiskt gör, t ex 1548 års länräkenskaper för Trondheims län, d) att han gör irrelevanta jämförelser mellan olika geografiska områden, t ex Oviken/Undersåker - Härjedalen, e) att han drar slutsatser utan att ta i betraktning bakomliggande faktorer, t ex Ljusnedals kyrkobok, f) att han uttalar sig om dokument utan att sätta sig in i vad de egentligen handlar om, t ex Lappekodicillen, g) att han hävdar att tillgången på källmaterial är god när luckorna är stora i för ämnet centrala arkivserier, t ex domkapitlens arkiv, h) att han försöker bortförklara upplysningar, t ex samerna som blev tillfångatagna på Jämtlands fjäll på slutet av 1400-talet, i) att han drar slutsatser utan att företa elementära källstudier, t ex runebohammaren från Rendalen, j) att han uttalar sig om förhållanden som han själv säger att han inte har kunskaper om. I många sammanhang har Kjell Haarstad en svag argumentation som mer är påstående än försök till historiska resonemang. De arkeologiska fynden från tiden kring år 1000 är där och samerna är där när ett rikare arkivmaterial börjar växa fram. Att samerna inte skulle ha varit där i den mellanliggande tiden är osannolik. Upplysningarna om samer i de skriftliga källorna växer gradvist fram samtidigt som arkivmaterialet blir rikare. För en kontinuitet i tiden efter år 1000 talar också den medeltida litteraturens omnämnanden av samer, även om precisa ortsupplysningar saknas. Tesen - *att mycket av de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid är mer eller mindre tillfälliga notiser som avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt och inte samernas framväxt* - kan åskådliggöras med diagram som berättar om samtliga dop av samiska barn som finns registrerade i kyrkoböckerna fram till år 1850 inom det undersökningsområde som inbegrips i forskningen. Det är den delen av det sydsamiska området som ligger söder om gränsen mellan Jämtland och Lappland i Sverige mellan Trøndelag och Nordland i Norge. I diagrammen kan utläsas att det i början finns ganska få införlar av dop. De finns i endast en kyrkobok, den för Offerdal i västra Jämtland. Det var en kyrkobok som blev förd innan lagen om förande av kyrkoböcker kom, 1686, och som blev förd på privat initiativ av kyrkoherden Oluf Bertilsson, kanske efter mönster från Danmark. 1685 kommer Kirkeordinansen av 1685 och Norske lov år 1687 som pålade de norska prästerna att föra kyrkobok och den Svenska kyrkola-

gen av 1686 som befallde att de svenska prästerna skulle göra motsvarande. Mot slutet av 1600-talet får vi alltså en begynnande registrering av samiska dop i kyrkoböckerna. Men alla präster kom inte igång med förandet av kyrkoböckerna med en gång och det stora nordiska kriget (1700-1721) gjorde att många kyrkoböcker har gått förlorade. Det är fortfarande också bara ett begränsat antal samer som låter döpa sina barn. Missionsverksamheten kommer igång på norsk sida med etablerandet av Misjonskollegiet år 1714. På svensk sida kommer den igång senare, men fick en puff framåt med Thomas von Westens berömda brev till prästerskapet i Jämtland år 1723. Hela tiden ökar också kyrkoböckernas täckningsgrad för att fler och fler församlingar. Föllinge lappförsamling etableras år 1746. Med en gång ökar antalet registrerade samiska dop kraftigt. Den stora församlingen som ursprungligen omfattade alla samer i Jämtland och Härjedalen delas efter hand upp och antalet dop ökar efter hand som fler och fler samer låter döpa sina barn. Här efter följer en stabiliseringsperiod då antalet döpta barn per 10-års period är tämligen konstant. Även om diagrammen bara berättar om antalet döpta barn per 10-års perioder, eller kanske riktigare, tack vare att det bara berättar om antalet döpta ger det en bild av utvecklingen. På så sätt belyser det den tidigare framförda synen om att ökningen av antalet upplysningar om samer avspeglar den skandinaviska administrationens och kristendomens framväxt bland samerna och inte samernas "framväxt"

Anders Lööv har vid vittnesförhör uttalat sig i överensstämmelse med vad han uppgett i sina yttranden.

4.1.3 Fastighetsägarna har till utveckling av sin talan anfört bland annat följande **Historisk bakgrund**. Frågan om tiden för samernas inflyttning i Härjedalen har behandlats av ett flertal forskare. De historiska utredningar som företagits ger sammantaget inte något stöd för att samerna skulle ha bedrivit renskötsel utanför de nuvarande renbetesfjällen. Den tidigare utbredda uppfattningen att samerna var den skandinaviska halvöns urbefolkning som av en söderifrån invandrande folkstam trängts undan tycks vara fel. Under medeltiden och fram till 1500-talet var samerna att betrakta som halvnomader. De uppehöll sig inom relativt begränsade områden, inom vilka de jagade och fiskade. Renar hade de i begränsad omfattning för körslor, mjölkning och som lockdjur vid jakt på vildren. Betning av tamrenar började komma vid nyare tidens början. Samerna blev då halvnomader i och med att de måste följa renarna kortare sträckor under året. Denna halvnomadisering

började i södra lappmarken och spred sig därifrån norrut och söderut. I norra Jämtland kan man anse att tamrenskötseln började under senare delen av 1500-talet och början av 1600-talet. Till Härjedalen torde denna form av renskötsel ha kommit senare. Av urkundsmaterial i form av jordeböcker, domsprotokoll m m från 1700-talet framgår klart att varken myndigheter eller bönder accepterade att samer vistades på mark tillhörig enskilda. Man ansåg att samerna skulle hålla till inom fjällen. Särskilt starkt har bönderna reagerat mot att renar betat på deras marker. I Hülphers 1777 utkomna bok om Härjedalen, vari han beskriver förhållandena i varje socken, anges att samerna uppehållit sig både sommar- och vintertid vid fjällkanten särskilt vid Storsjösidan. Om några lappar i södra Härjedalen eller den del som omfattas av Härjedalens kommun har Hülphers inget att berätta. I Janrik Bromées historiska verk, "Jämtlands och Härjedalens Historia", andra och tredje delen avseende åren 1645 till 1720, anges att det i februari 1670 inte skulle ha funnits några samer i Härjedalen. Enligt Bromée har den samiska bosättningen i Jämtland/Härjedalen inte någon hög ålder. Inflyttningen skall ha skett norrifrån och berört Härjedalen först i mitten av 1700-talet. Att så är fallet stöds av flera historiska utredningar. - Första gången som en same upptas i jordeboken för Härjedalen är år 1761. En same vid namn Anders Jonsson erlade då skatt för Skars- och Helagsfjällen. Skattefjällen i Jämtland och Härjedalen kom redan från begynnelsen att beteckna verkliga av enskilda samer brukade områden, för vilka de erlade skatt. Fråga var inte om vaga trakter eller speciella visten. Att så var fallet följer redan av den struktur jordfördelningen i allmänhet ägde inom detta län. Samernas område var här inte sammanhängande som i norr. De områden för vilka skatt erlades var åtskilda i flera mindre områden genom skogar, till vilka bönderna hade äganderätt, och genom kronoallmänningar, på vilka bönderna hade sina avradsland. Bönderna skyddade dessa skogar noga mot intrång. Vid avvittringen under 1800-talet kom skattefjällens gränser att noggrant regleras. I 1825 års jordebok finns för Hede socken lappranta redovisad för Skars- och Helagsfjäll, Servfjället, Mittådalsfjäll, Skärvaxdalens fjäll samt Ljungrisfjäll. Samtliga dessa fjäll är belägna utanför Härjedalens kommun. - Att samer under 1700-talet i ett par fall för Blåskalsfjäll i Åre socken och Hundhögsfjäll i Ovikens socken utverkade särskilt tillstånd att få använda områden för vinterbete tyder på att förhållandena i Härjedalen var sådana att någon rätt för samer till vinterflyttningar inom skifteslagens byars områden inte ansågs föreligga. Att samerna kunnat med hävd ta i anspråk de bofasta markägarnas odlingsmark, skogsmark och avradsland är heller inte troligt. Mot att så skulle ha

kunnat ske talar också en del äldre författningar rörande kyrkoplikt, hemortsband, passtivång, arbetsplikt m m samt de lagregler som fanns till skydd för äganderätten. I författningar av åren 1720, 1723 och 1748 anfördes att samernas rätta hemvist är i fjällen och samerna förbjöds att uppehålla sig på annan mark. - En genomgång av domboksutslag ger vid handen att samer under tiden 1690 och 1730 befann sig på Skars- och Helagsfjällen, Flatruet och norr om Ljungdalen. Att samerna skulle ha haft disposition av mark härutöver finns inget som tyder på. I Ljungdalen, Mässlingen och Storsjö bodde bönder och de hade vidsträckta skogsområden. På 1680-talet avvittrades Ljusnedals kronoallmanning. Under 1730-talet och även senare förekom enligt domböckerna tvister om Flatruet. När det gäller södra delen av Härjedalen eller den del som nu är berörd av förevarande mål ger domböckerna inget besked om att samerna förekommit mer än i ett fall. Samer avvisades 1775 från Slugufjället, Lillfjället samt Lofsdalsskogen och Lofsdalsfjället efter det att de hade vistats inom området en kortare tid.

1751 års kodicill. Kodicillen är en gränstraktat och den gräns som traktaten reglerar börjar i dess södra del vid Börjefjäll, beläget i södra delen av Ångermanlands lappmark. Under inga förhållanden är det så att kodicilltexten ger besked om att renbete får ske på andra områden än de där samerna skaffat sig rätt därtill. Av traktatstexten framgår att det förutsätts att samerna för renbete håller sig inom sina egna skatteland. Gränstraktaten reglerade i vilket rike som samerna skulle vara undersåtar. Där gränsöverskridande skett fick flyttning ske även i framtiden, dock utan att inkräkta på andras rättigheter. Undersåte kunde dock same bara vara i ett rike. Hade samens skatteland på båda sidor kunde han enligt § 4 i traktatstexten välja det rike han önskade tillhöra. Hade han vinterskatteland på en sida så skulle han dock vara undersåte i det landet. Traktatstexten ger inga som helst besked om att samerna fritt fick bedriva rennärlingsverksamhet med renbete på vilka marker de önskade, vare sig sommar eller vinter. Så långt är dock riktigt att kodicillen är ett historiskt viktigt dokument för samerna genom att det fastslår ett beaktande av deras näringsverksamhet. Det Knut Bergsland anför i sitt utlåtande ger inget stöd för att 1751 års kodicill i sig ger samerna någon bruksrätt. Samernas rätt till mark är fullödigt reglerad i rennäringslagen. Bergsland tycks göra gällande att kodicillen i norsk rättstillämpning har en avgörande betydelse. Det må hända att kodicillen kan betraktas som en manifestation men för att utröna samernas rättsliga ställning och rätt till mark är kodicillen inte ens i Norge av betydelse. Detta framgår också av det material som Bergsland har åberopat och bifogat sitt utlåtande. I den till

Bergslands utlåtande bifogade NOU 1984:18 anges att samernas bruksrätt i Norge bygger på säkrare rättsgrundsatser än 1751 års kodicill. Kodicillen har aldrig använts av svensk domstol för att bestämma samernas bruksrätt. Samebyarna har varit mycket otydliga med att ange vad traktattexten skulle kunna ha för betydelse i den föreliggande processen. De har inte kunnat visa på någon del i traktattexten som skulle kunna få någon betydelse i den förevarande processen. Kodicillen ger inte besked om samernas bruksrätt. Det är en folkrättslig handling. Tvärtemot vad samebyarna anför ger dock kodicillen besked om att samerna förutsätts att endast nyttja av dem skattade eller böxlande renbetesland. Se bl a §§ 7 och 16. Innehållet i kodicillen ger således stöd för fastighetsägarnas talan. - Kodicillen stadgar regler för samernas flyttning med renar över gränsen. Dessa regler ges dock inte tillämpning inom Härjedalen utan är, som anges i kodicillens ingress, gällande för området norr om Börgefjäll. Det var således för Sveriges del flyttningar från svenska lappmarken över till Norge som reglerades. Av ordalydelsen i traktattexten framgår att denna reglerar "Norrlands Amt". Börgefjäll är beläget i södra delen av Norrlands Amt. Det är inte på det viset att § 3 i kodicillen utgör en särbestämmelse på sätt samebyarna påstår. Kodicillen är en reglering av gränsfrågor rörande samerna inom ett geografiskt område med början från Börgefjäll i söder och norröver. Börgefjäll är beläget i höjd med Jämtlands nordligaste del och således långt ifrån det område som tvisten rör. 1751 års kodicill åberopades av sameparterna även i skattefjällsmålet (NJA 1981:1). Den av sameparterna i målet anlitade sakkunnige, Knut Bergsland, uttalade i den processen att 1751 års kodicill är skriven att gälla för området från Börgefjäll och norröver. Det samebyarna anfört ger inget som helst besked om att kodicillen skulle ha reglerat något område söder om Börgefjäll. - Svea hovrätts brev, universal, av den 6 maj 1752 fastställer inte kodicillen till inhemsk lag. Artiklarna 6 och 7 i traktattexten togs genom det kungliga brevet in i svensk rätt och bestod av straffregler för brott mot den bestämda riksgränsen. Vidare återgav universalet bara de delar i kodicillen som rör processrättsliga frågor. Hovrätten redovisar särskilt § 16 i kodicilltexten. Av denna paragraf framgår att flyttningarna över gränsen förutsätts ske till lappskatteland. Vidare erinras i den angivna regeln om att samerna inte får åsamka "landets egna innevånare" skada vare sig vinter eller sommar på skog, åker och äng. - Varken kodicillen eller Svea hovrätts brev av den 6 maj 1752 ger således något besked om att regelsystemet i kodicillen eller i traktaten i övrigt skulle kunna komma till tillämpning i tvist mellan samer och bönder. Traktattexten och kodicillen förutsätter dock att samerna

skaffar sig en rätt att nyttja den mark de använder för renbete. - I skattefjällsmålet yttrade Högsta domstolen i fråga om kodicillens betydelse följande (NJA 1981:1 sid 205). "Det är visserligen uppenbart att såsom samebyarna framhållit kodicillens författare betraktat samerna som fullvärdiga medborgare med samma anspråk på rättsskydd som andra svenskar och att kodicillen utgår från att samer skulle ha en stark rätt till fjällmarken i det egna landet likaväl som grannlandet. Men arten av denna rätt kan inte utläsas av materialet. Den kan för övrigt ha varit olika i skilda delar av Sverige". Högsta domstolen uttalade vidare: "Kodicillen kan därför inte betraktas som mer än en ytterligare bekräftelse av de rättigheter som samer redan hade till sådan mark i Sverige som de brukade och skattade för. Vad särskilt angår dessa bestämmelser om Lapp Rätter - domstolar som skulle slita vissa angivna tvister - kan deras tillkomst inte anses belysa arten av samernas rätt till marken; marktvister tillkom det för övrigt inte Lapp Rätterna att behandla." Det av samerna åberopade utlåtandet av Knut Bergsland ger inget besked om att kodicillen skulle ha gett några rättsverkningar beträffande samernas rätt till mark och bete. Tvärtom redovisas i utlåtandet Högsta domstolens slut i skattefjällsmålet att kodicillen inte har någon rättsverkan i detta sammanhang. Den ger varken besked om att bete förekommit eller besked om att rätt till bete förelegat eller meddelats. Som tidigare framhållits utgår kodicilltexten ifrån att flyttningar får ske till och från marker, varå samerna skaffat sig rätt genom att ränta marken.

Bebyggelseutvecklingen m m. I motsats till samebyarnas påstående var förhållandet det att alla socknar var bebyggda av skatteåboar med egna hemman. Av handlingar från tiden före avvitrningen och från avvitrningen framgår att konkurrensen om mark inom Härjedalen var stor under tidsperioden ifråga. Dokumentationen över avvitrningen i Härjedalen styrker att så var fallet. Inom de respektive byarna vaktade bönderna noggrant sina marker. Att konkurrens om marken förelåg styrks av att tvister i rikligt antal förekom mellan byarna och även socknarna emellan om äganderättsanspråk och anspråk på avradsland. Möjligheten för samerna att ta i anspråk mark för renbete fanns inte inom de områden som byamännen förfogade över. Även på kronoallmanningarna fanns betydande problem för samerna genom att de olika byamännen sedan gammalt där nyttjat slätter och fiske och sedan 1600-1700-talet betalt avrad till kronan för detta. Bönderna släppte inte in samernas rennäring på sina avradsland. Det egentliga utrymmet att expandera på var de västra fjällens toppar. I dokumentationen över avvitrningen redovisas handlingar som visar på den konkurrens som förelåg mellan samerna och bönderna. Under

rubriken Rutfjället redovisas hur väsentliga delar av kronoallmanningen varit upplåten till bönderna i Funäsdalen och Tännäs som avradsland 1823 uppläts tillstånden till de befintliga nybyggna vid Nässjödalen och Rogen till samerna Anders Mårtensson och Jonas Jonasson. Detta skedde under protest från bönderna i Funäsdalen och Tännäs. Grönfjället tillades samerna vid avvitrningen och åtminstone den direkt närbelägna Gröndalen hade dessförinnan nyttjats som avradsland. Skattefjällen inom Storsjö kapellag hade under längre tid nyttjats av samerna för renbete. Som framgår av dokumentationen förekom tidigt tvist med Ljusnedals bruk och tvister förekom med byamännen i Ljungdalen och Storsjö om gränserna mellan skattefjällen och byarnas skog. Särvfjället tilldelades samerna i Mittådalen och Skärvaxdalen till vinterbete under 1800-talets första hälft. Detta skedde i stor konkurrens med bönderna inom angränsande byar som där hade sina avradsland. Bönderna protesterade kraftigt mot att samerna fick rätt att använda Särvfjället för renbete. Av dokumentationen framgår att samerna för de marker de nyttjade för renskötsel inhämtat löfte från Kungens Befallningshavande (K.B.) eller häradsrätten. Där redovisas också vilka marker som samerna sålunda nyttjade. Av dokumentationen framgår vidare att varje expansion från samernas sida, när det gäller renskötsel, möttes med hårt motstånd från bönderna. Samerna hade sina skattefjäll i Härjedalen inom de nordvästra fjällen. Samerna betalade ränta till Kronan för detta nyttjande. Vid de domstolsavgöranden som förekom utgick domstolarna ifrån att parternas respektive rättigheter till marken skulle vara avgörande. Tvister förekom också mellan samer som gjorde anspråk på varandras marker. Utgångspunkten för domstolen och Konungens Befallningshavande var att fastställa vem rätten till marken tillkom. Inte i något fall förekom att samerna före tillkomsten av rennäringslagen gjorde gällande rätt att använda böndernas marker till viss del eller bara till vinterbete. Böndernas och samernas marker hölls åtskilda, och gemensamt nyttjande var dem främmande. Även samernas anspråk på Ljusnedals allmanning var baserad på gamla handlingar, som enligt samerna gav dem rätt att nyttja hela allmanningen. - De av professorn Sten Rudberg upprättade av samebyarna åberopade kartorna ger inte, som samebyarna påstår, besked om att bebyggelsen var mycket gles i Härjedalen. Marken var tidigt ianspråktagen för djurhållning och odling. Vid 1800-talets mitt var markerna intensivt nyttjade och konkurrensen mellan byarna, vars hävdeområden gick mot varandra, var stor. De nyttjade vidsträckta markområden. I äldre tider var de gamla bolbyarna mycket stora till omfånget. Fäbodsystemet och även flerfäbodsystemet var väl utbyggt. Till

hemmanen hörde två eller tre fåbodar ofta 3-4 mil bort. Av den av samebyarna åberopade Ellmins årsrapport framgår att vid 1800-talets mitt även fjällsidorna odlades. - Av ett av Sten Rudberg avgivet utlåtande framgår att Rudberg anser att samebyarna dragit fel slutsats av kartorna. Rudbergs utlåtande motsäger samebyarnas påstående att bebyggelsen var mycket gles i Härjedalen. Det stödjer istället fastighetsägarnas talan att det i Härjedalen förekom en tidig bebyggelse och att betingelserna där var sådana att mycket stora områden hävdades. - Samebyarna gör gällande att det vid tiden för avvitrningen inte förelåg någon konkurrens mellan samer och bönder. Samebyarna vill hänföra markkonkurrensen till en näringsmässig konkurrens mellan bönderna och att det förelåg en konkurrens mot staten i samband med avvitrningen. Samebyarna har fel. Vad först gäller avvitrningen förelåg ingen egentlig konkurrens mot staten. Statens anspråk i Härjedalen var mycket små och någon egentlig kronopark avsattes inte i Härjedalen. Skattefjällen avvitrades för respektive samer som nyttjade områdena. Handlingarna i dokumentationen över avvitrningen ger besked om omfattande konkurrens mellan fastighetsägare och samer i form av gränstvister. Handlingarna ger vidare besked om var samerna bedrivit renskötsel och vilka markanspråk som samerna ställt så väl före avvitrningen som i samband denna. Exempelvis redovisas av handlingarna i dokumentationen hur renskötande samer försökt att få ta i bruk nya trakter, bl a Anåfjället och Lillfjället. Efter protester från Tännäs byamän och Funäsdalens byamän avslög K.B. denna begäran i en resolution 1829, nr 87. Vid avvitrningen framställdes åter anspråk på norra Anåfjället och norra hälften av Lillfjället till vinterstamhåll. Samerna angav att dessa områden var, utom den obrända delen av Särvfjället, de enda mossbeväxta fjällen och angav att de behövde områdena för vinterbete. Även om samebyarna skulle ha rätt i att syftet med avvitrningen inte varit att avgränsa annat än sommarbetesland, så redovisar ändå handlingarna från avvitrningen och handlingarna för tiden dessförinnan att samerna inte hade några andra anspråk än vad ovan sagts på marker utanför skattefjällen och att varje anspråk på mark därutöver möttes med protester från byamännen och Ljusnedals bruk. Av anspråken och protesterna framgår att det inte gjordes skillnad på sommar- och vinterbete.

Samebyarna gör genom hänvisning till av Rolf Sjölin avgivet sakkunnigutlåtande gällande att samerna inte haft förmåga att ta till vara sin rätt och bevaka rätten till vinterbetning vid avvitrningen eller i samband med framställda anspråk. De faktiska omständigheterna kring framförda anspråk och överklaganden i samband med

avvittringen och tiden dessförinnan ger besked om att samerna varit väl skickade att ta tillvara sina rättigheter. Samerna utvidgade successivt sina områden från Helags i slutet av 1600-talet till att successivt under 1700-talet och 1800-talet omfatta de områden som avvittrades. Detta ger såväl dokumentationen över avvittringen som uppgifterna i jordeböckerna besked om. Av handlingarna inför och vid avvittringen framgår klart och entydigt att samerna med sina renar uppehållit sig i fjälltrakterna mot riksgränsen vid Helags och Flatruet sedan 1600-talet och att de gjort framställningar om en expansion vid upprepade tillfällen under 1700-talet och 1800-talet. Inför och vid avvittringen framställdes anspråk på utökning av vinterbeteslanden. Otvistigt i målet är att samerna ökat i kraftigt antal liksom antalet renar under tidsperioden 1600-talets mitt fram till avvittringen. Markerna för samerna hade under den tidsperioden utökats från Helags till söder därom liggande områden Flatruet, Särvfjället, Rutfjället och Grönfjället. Anspråken från samernas sida var att få tillgång till ytterligare skogsmarker och lågfjäll med mossa. Vid denna expansion möttes samerna i varje fall av protester. De fick viss hjälp av myndigheterna och klarade därigenom den nyss omtalade expansionen. Vid avvittringen fastlades ungefär de gränser som gällde för samernas marker vid mitten av 1800-talet. - Efter tillkomsten av den första rennäringslagen uppmärksammades att samerna för sin rennäring behövde ytterligare marker med vitmossa, och i samband med utvidgningen under 1890-talet och 1900 tillades de tidigare mycket efterfrågade Anåfjället och Lillfjället inom Ljusnedals allmänning samt Högvålenområdet. - Domböckerna ger inte några besked om samer inom det omstämda området. 1741 års skattelängd saknar också anteckningar om lappränta i Tännäs socken och det finns inte heller några sådana anteckningar i 1825 års jordebok. Omfattningen av de områden som samerna disponerade vid Skars- och Helagsfjällen är inte preciserade. I Ljungdalen, Mässlingen och Storsjö byar bodde bönder, och de hade där vidsträckta skogsområden. På 1680-talet avvittrades Ljusnedals kronoallmänning som kom att nyttjas av bruket. Under 1730-talet och även senare förekom, såvitt domböckerna utvisar, tvister om Flatruet. Endast vid ett tillfälle under 1700-talet omnämns samer i dom från Sveg. Protokoll från Svegs tingslags häradsrätt den 11 december 1767 ger besked att samer under några år efter myndigheternas tillstånd vistades på Slugufjället, Lillfjället samt Lofsdalsskogen och Lofsdalsfjället. Efter att ha erhållit rättens tillstånd 1767 med stränga restriktioner att ej nyttja område utanför det som upplåtits avhystes samerna därifrån redan 1775. Detta visar att samerna vid den tiden inte ansågs ha någon rätt av något slag till renbete inom

trakten ifråga. K.B:s resolution den 29 november 1783 visar att samer gjort försök att tränga in på Tännäs och Råndalens byar men att de blivit avvisade. År 1823 omnämns, i skriftliga handlingar, att samer kom till Rogenområdet. Enligt K.B:s resolution den 6 mars 1823 övergick nybyggnadstillstånden vid Rogen till samerna Anders Mårtensson och Jonas Jonasson. Av urkundsmaterialet framgår att man varken från myndigheter eller bönder accepterade att samerna vistades på mark tillhörig enskilda. Samerna skulle hålla sig inom fjällregionen. Särskilt starkt har bönderna reagerat mot att renar betade på deras marker. Domböckerna ger således samma besked som handlingarna i dokumentationen över avvitrningen, nämligen att samerna ej nyttjat marker inom det omstämda området för renbete. Förhållandena var desamma vid 1880-talets början. - I skattefjällsmålet hävdade professor Knut Bergsland bestämt vid ett flertal tillfällen att samerna hade att hålla sig inom sina fjälls råmärken och gränser. I sin utredning i skattefjällsmålet anger Knut Bergsland följande. "Som nevnt av Bromée i 1954, skulle samene være 'förpligtad att förhålla och bruka sig sine fiällers Råmerken och græntzer og inthet vjldare i någon måtto vara eller göra bönderna på deris Bollbyiar, Råmerken og græntzer någon trångmål eller skada'. Men dokumenter viser også at forholdet skulle være gjensidig: 'Befalles fördenskull allom dem som wederbör att de honom uthi dette sig gifne frijheetz brief opå bem:t fiellen omolesterad og oquald förblifua låtha'." I samma utredning anger Bergsland följande. "Hvad grunnen enn kan ha vært till at de to samer i jordeboken ble oppført under 'Kalls socken', viser dokumentene tydelig at 'Lappfiällerne' var adskilt fra böndernes områder". - För att ytterligare påvisa att aktuella områden inom Härjedalen varit bebyggda och att det inte funnit möjlighet för samerna att beta vare sig sommar eller vinter med ren på andra områden än sådana som varit upplåtna åberopas handlingarna angående avskiljande av Ljusnedals bruk kronoallmänning upprättade år 1819, där det på sid 18 f anges: "Fjällmännen Hans Andersson, Henrik Olofsson och Anders Nilsson-Fjällner, å bruksägarens vägnar inställte sig bruksinspektören F. A. Falik, kronolänsman Oldberg, hade skriftligen förklarat sig nöjd med vad som lagligen göres och låtes av herrar bruksägare. Protokollet för den 19 juli justerades utan anmärkning, varefter den upprättade kartan över kronoallmanningen med de därå utmärkte positionspunkter och linjer fördelades vederbörande till påseende. Fjällmannen Anders Nilsson Fjellner för så väl å egna som övriga angränsande lappmäns vägnar företedde en avhandling av år 1786 med dåvarande bruksägaren Berglind, varigenom han upplåtit en trakt av Lillfjället till lappmännen Nils Andersson, Nils Hansson,

Anders Jonsson och efterkommande, med anvisning att därå söka häradsrätten stadfästelse, som likväl icke var erhållen. Vidare framgavs av Fjellner en kvittensbok uppå år 1795 betald kronoskatt en riksdaler för Skärvaxdalen; ytterligare en vidimerad avskrift av innehåll att fjällbonden Jonas Jonsson och Anna Nilsdotter från Ljusnedalsfjällen i Hede socken hos hans Kungliga Höghet kronprinsen den 12 mars 1813 i underdånighet anhållit att få anlägga nybygge i Bruksfjällen, vilken underdåniga ansökningen blivit hänvist till Konungens Befallningshavande i länet; anhållande nu Fjellner, att uti protokollet måtte intagas dess anmälan, att av Höga vederbörande vinna tillåtelse, mot avgift till Kungl Maj:t och kronan, fjällmännen får begagnade vinterbeten i Anå- och Lillfjällen, norrut över Fjällfloarne mot gruvan och riksgränsfjällen ner till Tverålia och Tvärån samt att som av gammalt varit de samma bliva behållna vid äganderätten av Mittå Övre Ljusne och Gröndalarna till riktigheten behöriga handlingar skola funnits men vilka genom eldsvåda fjällmännen alldeles förlorat. Inspektoren Flack bestrider helt och hållet fjällmännens påstående i anledning därav, att om deras begäran skulle villfaras, förlorade bruket hälften av dess slätter samt alla dess tillgång så kallade mossafjäll, vilka senare äro för bruket av stor nytta såvida å varje ko till vinterföda räknas minst femton lass vitmossa". Handlingarna visar att aktuella områden inom Härjedalen varit bebyggda och att det inte funnits möjlighet för samerna för bete vare sig sommar eller vinter på andra områden än sådana som varit upplåtna. - I avvitringsdokumentationen redovisas skattelägningsbesluten för Hede, Storsjö och Tennäs socknar, samtliga fastställda genom K.B:s utslag den 18 december 1855. Av besluten framgår att bygden var väl befolkad och att det åtgick stora områden för bete och foder till djuren. Där framgår också att minst en tredjedel av fodret till djuren var vitmossa. Det antal djur som hölls inom de olika socknarna i Härjedalen var enormt mycket större förr än nu. Antalet kreatur och får och getter inom Hede socken 1850 översteg betydligt vad som nu finns inom hela kommunen och de tio socknarna. Vid avvitringen fanns inom Hede 1 055 kreatur och 1 712 får och getter. Motsvarande siffra idag är 236 kreatur och 373 får och getter. För Tennäs socken är motsvarande siffror 1 135 kreatur och 1 749 får och getter vid avvitringen samt nuvarande djurantal 92 kreatur och 143 får och getter. För Vemdalen gäller att förhållandena vid avvitringen var att där hölls 661 kreatur och 1 113 får och getter, medan det nu hålls 32 kreatur och 36 får och getter. För Linsells socken gäller att det vid avvitringen hölls 476 kreatur och 1 032 får och getter samt att det nu hålls 43 kreatur och 29 får och getter. Motsvarande siffror för Lillhärdal är

973 kreatur och 1 578 får och getter vid avvitrningen och 146 kreatur samt 32 får och getter vid nuvarande förhållande. Angivet djurantal framgår av skattningsbesluten i samband med avvitrningen samt av Statistisk årsbok. De gamla bolbyarna nyttjade före avvitrningen hela Härjedalen utom de områden som var upplåtna mot ränta till samerna i fjällregionen.

Äganderättsbegreppet. Samebyarna tar Mauritz Bäärnhjelms uppsats "Sameland och samerätt" till stöd för att framföra ståndpunkten att bönderna hade en starkt begränsad besittningsrätt, vilket skall beaktas vid bedömningen av samernas förutsättningar att, sedan helnomadism utvecklats under 1600- och 1700-talen, ta i anspråk böndernas mark. Mauritz Bäärnhjelm har i den angivna skriften på ett helt riktigt sätt redovisat betydelsen av reformen ifråga. Gustav III hade efter krigen med Ryssland 1788-1789 problem med adeln och vände sig till bönderna och gjorde upp med dessa. Franska revolutionen pågick vid tiden ute i Europa. För Sverige var tiden 1789-1810 en förändringens tid av fastighetsrätten. Det kan med stort fog, såsom Mauritz Bäärnhjelm framför i sin skrift, påstås att Sverige först därefter hade ett logiskt system med äganderätt i botten och där ovanpå begränsade sakrätter och att bönderna fick en förbättrad ställning på så sätt att deras jord inte längre kunde bli skattevrak. I 1734 års lag uppdelades bönderna i skattebönder, kronbönder och frälsebönder. Några kronbönder och frälsebönder torde inte ha funnits i Härjedalen. Skattebönderna fick sin ställning förbättrad genom frihets- och säkerhetstraktaten 1789 på så sätt att de inte kunde vrakas från gården, om inte skatten betalades. Kronbönderna fick möjlighet till friköp, medan frälsebönderna i princip kvarstod i samma situation som tidigare och blev arrendatorer. Av minst lika avgörande betydelse som reformen 1789 var storskiftet, genom vilket bönderna i princip kan sägas ha gått från samfällt bruk till enskilt ägande. Vid den här tiden avskaffades också ständiga besittningsrätter och villkorade äganderätter. Fideikommissen förbjöds. Vid riksdagen år 1800 förbjöds upplåtelse av nyttjanderätt på längre tid än 50 år. Nu angivna förändringar innebar inte, såsom samebyarna vill förmena, att bönderna och bondekollektiven i form av byarna först genom 1789 års reform fick möjlighet att skydda sina marker mot inkräktare. I den delen innebar reformen ingen förändring. I 1734 års lag fanns i byggningsbalken liksom i jordabalken regler som väl tillgodosåg att jordinnehavet kunde skyddas mot inkräktare. Delaktigheten i de bygdemensamma skogarna var väl reglerade i 10 och 11 kap byggningsbalken. De gamla bolbyarna, som i Härjedalen var mycket vittomfattande i areal, brukades till stor del kollektivt av byn. Det var också vanligt

förekommande med samfälligheter byar emellan. Av reglerna om allmänningar i 1734 års lag framgår dock med all tydlighet att dessa kollektivt nyttjade marker var väl skyddade mot intrång från utomstående. De ägdes kollektivt av byamännen som hade besittningen tillsammans.

Avvittringen. Avvittringen eller det norrländska avvittringsverket, bygger på den Kungliga förordningen den 19 december 1683 om påbud angående skogarna och vad därvid i akt tagas bör med hänvisning till Gustav Vasas plakat från år 1542 om påbud om avgränsning av Kronans mark. Det må nämnas att i Härjedalen skett en avvittring med stöd av detta påbud, nämligen avvittringen i slutet på 1600-talet av Ljusnedals allmänning. Avvittringen i Jämtland/Härjedalen har i övrigt skett med stöd av 1820 års avvittringsstadga. Denna stadga nämner överhuvudtaget inte samerna. Utgångspunkten var enligt stadgan att statens marker skulle avskiljas. Meningen var inte att de skulle behållas i Kronans ägo utan avsikten var att utdela marken till behövande bönder. Överloppsmark, som därvid ej behövdes, skulle bli nybyggen som fick skatteköpas. Avsikten var inte att ta mark vare sig av de enskilda böndernas hemman och avradsland eller av samernas skattefjäll. I stället skulle mark tilläggas. I norra Sverige och även i norra Jämtland kom dock på grund av att det skett kolonisering genom nybyggen på de gamla skattefjällen samerna att mista mark vid avvittringen, som där skedde tidigare än i Härjedalen. Detta intrång på de gamla skattefjällen har i sig inte med avvittringen att göra. Inom området för Härjedalens kommun, som i denna process är i fråga, hade dock inte skett någon kolonisering av nybyggen på samernas skattefjäll. Detta framgår av utredningen angående avvittringen och förhistorien till den - särskilt av 1825 års jordebok jämförd med avvittringsbesluten. Sålunda ger fastighetsägarnas utredning besked om att Rutfjällets skatteland inte är ett gammalt skattefjäll utan förvärv 1823 av nybyggnadstillstånd. Likaså ges besked om att Grönfjällets skatteland också är av sent datum och varit väl avgränsat mot böndernas avradsland. Särvfjället är heller inget skattefjäll utan samerna fick rätt att använda detta först under den närmsta tiden före avvittringen. Vidare ges besked om att Helags är det enda skattefjället i Härjedalen, tidigare skattefjällen Ljungris, Skärvaxdalen och Mittådalen, samt att Helags skattefjäll aldrig har haft större utsträckning geografiskt än som fastslogs vid avvittringen. Härjedalen skiljer sig sålunda mot norra delen av Jämtland. Jämtland och Härjedalen skiljer sig också mot övriga norr därom belägna delen av Sverige på så sätt att avvittringen i Jämtland/Härjedalen gav samerna tilldelning till respektive skattefjäll på samma sätt som skedde för skattehemmanen. Norröver

inom lappmarken skedde i stället bildandet av en lappmark med odlingsgräns. I skattefjällsmålet anförde den av samerna åberopade sakkunnige juris doktorn Gunnar Prawitz att "av det anförda framgår, att det föreligger bestämd skillnad mellan skattefjällen i Jämtlands län och landet ovan odlingsgränsen i Lappland. Renbetesfjällen har erhållit tilldelning av mark genom avvitrning, medan lapplandsmarken mera är ett 'samereservat'. Av de två programmen har avvitrningsprogrammet förverkligats i Jämtlands län men odlingsgränsprogrammet i Lappland".

Avvittringen i Härjedalen har, såvitt den kunnat komma att beröra samer och deras skattefjäll och skatteland, skett med beaktande av Kungl Maj:ts den 20 april 1841 utfärdade brev om bestämmande och säkra gränser för lappallmogens i Jämtland renbetestrakter, det så kallade skattefjällsbrevet, och det samma dag utfärdade brevet om grunderna för avvitrtringen inom Hede pastorat, det så kallade Hedebrevet. Breven tillkom efter initiativ från fjällallmogen i Undersåkers socken. Samer därifrån hade hos Konungen begärt att även skattefjällen skulle beaktas vid avvitrtringen, så att det drogs upp råskillnader och upprättades kartor för samernas marker. I fjärde punkten av skattefjällsbrevet sägs att man särskilt till varje skattefjäll skall lägga tilläggsmark av Kronans disponibla fjällmark. Samerna anförde i skattefjällsmålet (sid 311 första stycket i tingsrättens dom) med hänvisning till angiven punkt i skattefjällsbrevet följande. "Härmed avses att lösa vinterstamhållsfrågan vilket framgår bland annat av Hedebrevet och vissa andra brev." - Fastighetsägarna bestrider att syftet med det Kungliga brevet var att inte avvitra ytterligare mark från skattefjällen. Inom Hede pastorat med lappförsamlingen fanns samtliga de samer som vid avvitrtringens genomförande hade marker för renskötsel inom Härjedalen. Avvittringsarbetet hade inte påbörjats inom de socknar, Tännäs, Hede, Vemdalen och Storsjö kapellag, som är belägna inom Hede pastorat. Fråga var således inte alls om att stoppa någon avvitrtring som skett från skattefjällen.

Avvittringen hade dock varit på tal under en längre tid. Att gränserna för samernas renbetesmarker då skulle klarläggas var förutsatt betydligt tidigare. Se t ex protesten från byamännen i Tännäs och Funäsdalen samt ägaren till Ljusnedals bruk över K.B:s resolution den 5 oktober 1829, varigenom samernas ansökan bifölls så att de intill dess avvitrtringen skedde fick begagna Sarwåls fjälltrakt, Skarv- och Helagsfjäll samt Skärvoxaldalen. I protesten anger de klagande att de hoppas på den med täta steg annalkande avvitrtringen och att den skall lägga hinder i vägen för åtkomsten av sökandens ofullständigt uppgivna trakter. Av § 11 i Hedebrevet framgår att det vid avvitrtringen skulle läggas ut mark även för vinterstamhåll för lapparnas

renhjordar. De båda breven från 1841 tillämpades vid avvitrningen. Som framgår av dokumentationen över avvitrningen i Härjedalen framställde samerna anspråk på vinterbetesmarker vid avvitrningen och som också framgår av den tillades de marker för såväl vinterbete som för sommarbete. - Vid avvitrningen skulle av staten överloppsmark utläggas och fördelas mark för att stödja bondehemman liksom skattefjäll. Därvid prövades huruvida behov av mark förelåg för såväl bondehemman som skattefjäll. En begränsning utgjorde dock naturligtvis tillgången på kronomark. Genom avvitrningen skulle ingen mark tas ifrån vare sig skattefjällen, skattelanden eller bondehemmanen. Det är som ovan nämnts en annan sak att koloniseringen i områdena norröver av nybyggen hade kommit att ske in på de gamla skattefjällen. Genom 1841 års skattefjällsbrev skulle också gränserna för skattefjällen klarläggas efter den hemställan som gjorts om detta från samerna i Undersåker. Vid avvitrningen var det aldrig tal om att ifrågasätta de områden som samerna sedan tidigare skattade för. Av dokumentationen framgår att samerna i Härjedalen fick de marker de gjorde anspråk på vid avvitrningen. Samerna framförde att de behövde ytterligare land för vinterbete och önskade få ta i anspråk Anåfjället och Lillfjället för detta. De fick inte dessa fjäll, men de fick Särvfjället, som de också hade framfört anspråk på som vinterbetesland. Samebyarna hävdar att vinterbeteslanden ej kan ha varit beaktade vid avvitrningen så länge det inte är visat att Särvfjället ensamt skulle ha varit tillräckligt för vinterbete. Med dåtidens antal ren som finns redovisat i fastighetsägarnas utredning räckte Särvfjället och de låglänta marker som i övrigt fanns inom de gränsmarkerade skattefjällen och skattelanden. Vid avvitrningen kom Rutfjällets skatteland att omfatta 88 000 tunnland, varav 40 000 tunnland fjällmark och sjöar. Merparten av marken var skogsmark. Till saken hör också, som nämnts, att tillgången på Kronans mark var begränsad. - Inom Härjedalen fanns vid tiden för avvitrningen samtliga samer inom Hede pastorat. De samer som deltog i avvitrningen inom Tännäs och Hede socknar samt Storsjö kapellag var samtliga samer som bedrev renskötsel inom Härjedalen. De gjorde inga anspråk på marker utanför nu angivna socknar. Inom Härjedalen har sålunda samerna deltagit i avvitrningen. De har därvid väl hävdat sina intressen och fått dem i stor utsträckning tillgodosedda. - Sammanfattningsvis gäller att det av samebyarna åberopade skattefjällsbrevet inte säger något om var renbetestrakterna var belägna. Det motsäger inte heller att samerna i Härjedalen deltagit i avvitrningen och där fått sina anspråk tillgodosedda. Brevet uttrycker på intet vis att avvitrningen skulle ha skett utan beaktande av vinterbete. Detta motsägs klart av

Hedebrevet. Det motsägs också av det sätt varpå avvittningen genomfördes. Förhållandena norröver var annorlunda, vilken skillnad dock inte uppmärksammades av lagstiftaren till den första rennäringslagen 1886. Däremot uppmärksammades protesterna och missförhållandena norrut i bland annat Åre socken. Fastighetsägarnas utredning om avvittningen ger besked om att det inom Härjedalen inte förekom några sådana missförhållanden med minskning av skattefjällen. Den ger också besked om att förhållandena inte var på samma sätt samebyarna nu påstår att en samexistens har förevarit mellan samer och bönder som båda nyttjat samma marker. Denna framförda teori från samebyarna är baserad på att det skulle saknas uppgifter om de faktiska förhållandena och i synnerhet vad gäller samernas bruk av mark för rennäring. Detta är fel. I skattefjällsmålet presenterade samerna då en ingående utredning om samernas bruk av mark i Härjedalen och Jämtland. Genom professor Knut Bergsland och juris doktor Gunnar Prawitz fördes i skattefjällsmålet in en mycket omfattande och detaljrik historiebeteckning av samernas rennäringsverksamhet i Härjedalen och Jämtland. Denna utredning motsäger inte på något sätt fastighetsägarnas i målet redovisade utredning, utan tvärtom är slutsatsen densamma, nämligen att samerna hade bestämda områden för vilka de skattade eller böxlade. Knut Bergsland har i en rättstvist i Norge nyligen framlagt ett skriftligt utlåtande benämnt 'Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie'. I det utlåtandet redovisas detaljerade uppgifter om Härjedalens historia. Inget besked ges i det utlåtandet som motsäger fastighetsägarnas inställning till skattefjällens och skatteländens utbredning i Härjedalen. Till klarläggande av samernas bruk av mark inom bestämda områden som skattades eller böxlades är Prawitz utredning i skattefjällsmålet, intagen i tingsrättens dom i skattefjällsmålet, av betydelse. Det av tingsrätten redovisade utlåtandet av Prawitz ger besked om att skattefjällen och skatteländerna hade bestämda gränser och att samerna inte behövde tåla intrång av vare sig andra samer eller bönder på deras sida och heller inte hade rätt att någon tid av året nyttja marker som tillhörde böndernas byar eller som var böndernas avradsland. Referatet ger också besked om vilka områden, belägna i norra delen av Härjedalen, som samerna ägde nyttja efter erläggande av skatt. - Samebyarnas påstående att samerna vid avvittningen framställt anspråk på äganderätt till "fasta vinterstamhåll" och att anspråken inte avsåg den totala rätten till renbete är fel. Detta framgår klart och tydligt av handlingarna från avvittningen och handlingarna dessförinnan. Några "fasta vinterstamhåll" talas det inte om vid något tillfälle och det gjordes sålunda varken vid avvittningen eller tiden dessförinnan någon skillnad på fasta vinterstam-

håll och andra vinterbeten. Samebyarnas påstående om äganderättsanspråk är också såtillvida fel att skattefjällsmålet har visat att det åtminstone från samebyarnas sida inte var fråga om äganderätt till skattefjällen. Samerna gavs en bruksrätt på marken som, vad gäller äganderätten, tillades Kronan. Samebyarnas påstående att särskilda vinterstambåll inte avsatts vid avvittringen är såtillvida fel att den samerna vid avvittringen tillagda bruksrätten till Särvfjället begränsades till bete under vinterperioden. Samerna hade även före avvittringen bestämda områden för vilka de betalade skatt. Genom avvittringen tilldelades samerna markområden liksom bönderna tillskiftades hemman, och byarna tillskiftades särskilda samfälligheter. Avvittringsbeslutet innehöll ingen begränsning för hemmanen och det kunde åtminstone efter detta beslut inte föreligga någon kvarvarande rätt till renbete. Det är en annan sak att 1886 års renbeteslag har en annan utgångspunkt vad gäller avvittringen. Det är uppenbart att de lagkommittéerade inte tagit del av avvittringshandlingarna och att de handlat i okunskap. Det torde vara så att Härjedalen i sammanhanget varit ett begränsat mindre område, som de lagkommittéerade inte fäst särskilt stort avseende vid. Den lagregel som antogs innebär ju heller inget annat än att frågan om renbete utanför samerna avsatta områden kom att hållas öppen med hänvisning till att, om det har skett renbete av ålder utanför avsatta områden, så skulle den rätten få finnas kvar. En noggrann genomgång av de historiska förutsättningarna visar att det i Härjedalen inte fanns några sådana områden. De tveksamma områden som skulle eventuellt kunna komma ifråga, om man bortser från avvittringens rättsverkan, har inköpts av staten, nämligen Högvålenområdet och Ljusnedals allmänning samt Henvålen. - Fastighetsägarna bestrider att 1831 års Kungliga brev tillämpats inom det omstämda området. Genom 1825 års Kungliga brev föreskrevs för Västerbottens läns lappmarker att nybyggare och hemmansinnehavare, som på sina ängar och slåttermysrar inte förvarade sitt hö i lador utan hade detta förvarat i stackar, skulle sätta gärdsgård runt stackarna vid äventyr att de inte skulle bli berättigade till ersättning om renarna skadade höet. Rätt till ersättning skulle dock utgå om vårdslöshet kunde läggas den renägande sammen till last. Inom Västerbottens läns lappmarker belägna nybyggen och hemman var skattlagda enligt lappmarksmetod (Västerbottenmodell). Hänsyn togs därvid till att lapparna ägde vistas med sina renar på marken. Genom det Kungliga brevet av den 26 mars 1831 föreskrevs att regeln ifråga även skulle gälla för lappmarken inom Norrbottens och Jämtlands län. Brevet ger inte besked om belägenheten på Jämtlands läns lappmarker. Lappmarken ansågs dock vara belägen i länets nordligaste del. Inom Härje-

dalen förekom ingen skattläggning enligt Västerbottensmodell. Inom Jämtlands norra del förekom dock detta. I Kungligt brev 1866 förklarades att föreskriften om gårdsgård runt höstack skulle vad Jämtlands län beträffar äga tillämpning endast inom de trakter där det egentliga lappområdet blivit genom avvitrning bestämd och gränserna utstakade. Ellmins rapport ger alltså inte besked om att föreskriften i 1831 års brev tillämpats i Härjedalen. Ellmin har hört talas om regeln men anger ej att den tillämpats. Det område Ellmin hänför sig till är område för vilket samerna betalade ränta vid angiven tid. Området ingår inte i det omstämda området. Ellmins rapport ger i stället stöd för fastighetsägarnas talan att samerna bedrivit renskötsel endast inom skattefjällen och skatteländen jämte de områden som de därefter tillagts genom utvidgningen.

4.1.4 Fastighetsägarna har som bevisning åberopat 1. utdrag av domböcker för Jämtlands län 1691-1783 (aktbilaga 874), 2. Kungl Håf Rättens brev den 6 maj 1752 angående Rättegångssättet emellan Lappmän och andra på gränsen emellan Sverige och Norge (aktbilaga 950), 3. utdrag av häradsrättens dombok hållen i Hede den 16 mars 1772 (aktbilaga 874), 4. handlingar angående avskiljande av Ljusnedals bruk kronoallmänning, upprättade år 1819 (aktbilaga 872), 5. Kungl Maj:ts brev den 20 april 1841 angående bestämmande av säkra gränser för lappallmogens i Jämtlands län renbetestrakter, " Skattefjällsbrevet", och angående grunderna för avvitrningen i Hede pastorat, " Hedebrevet" (aktbilagorna 776, 807 bil 5 och 1101), 6. dokumentation över avvitrningen i Härjedalen (aktbilaga 808), 7. K.B:s utslag den 27 september 1842 rörande avvitrning och skattläggning av hemman och lägenheter inom Lillhårdals, Vemdals, Svegs, Linsells, Älvros och Överhogdals socknar (aktbilaga 908), 8. nio kartor över avvitrningen i Storsjö, Tännäs, Vemdals, Lillhårdals, Linsells, Älvros, Överhogdals, Hede och Svegs socknar (aktbilagorna 921-929), 9. beskrivning av socknarna inom Härjedalen med utgångspunkt i sekelskiftet jämte karta över Härjedalens kommun (aktbilagorna 822 och 823), 10. provinsialläkarens Ellmins årsrapport 1851 (aktbilagorna 788 och 810), 11. professor Kjell Haarstads bok "Sørsamisk historie. Expansion og konflikter i Rörostraktene 1630-1900", 1992 (aktbilaga 809), 12. Sven Lundqvists recension av "Sørsamisk historie" (aktbilaga 1044), 13. Kjell Haarstads utredning "Samers bruk av Herjedalen inntil 1900" (aktbilaga 807 bil 2), 14. två yttranden dagtecknade den 16 maj 1994 och den 14 september 1995 samt tre ej dagtecknade yttranden avgivna

av Kjell Haarstad (aktbilagorna 869, 1108, 833, 871 och 920), 15. ett yttrande avgivet av professorn Sten Rudberg den 1 november 1993 (aktbilaga 821), 16. Gunnar Prawitz utlåtande i skattefjällsmålet sådant det redovisats i tingsrättens dom DT 161/73, sid 255-291 (aktbilaga 907), 17. utdrag ur Janrik Bromés arbete "Jämtlands och Härjedalens historia," Andra delen 1537-1645 och Tredje delen 1645-1720 (aktbilagorna 947 och 948), 18. K.B. Wiklunds skrift "Hur länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?" (aktbilaga 949), 19. utredningen "Härjedalens fäbodlar ur riksperspektiv" (aktbilaga 807 bil 4) och 20. utredningen "Fäbodlar inom Malmagens, Funäsdalens, Kyrkbyn och Valmåsens skifteslag vid sekelskiftet 1899-1900" (aktbilaga 1118 A) och 21. en av Olof Burman år 1801 ritad "Charta öfver Herjeådalen" (aktbilaga 1102). Fastighetsägarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Kjell Haarstad.

Sten Rudberg har i sitt yttrande uttalat följande. Från samernas sida har använts kartor, som jag publicerade som bilagor till min bok "Ödemarkerna" och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige" (Uppsala 1957). Jag är förvånad över det sätt på vilket man nyttjat dessa kartor av skäl som framgår av de sju punkterna nedan.

1. En jämförelse mellan Storsjöbygden och Härjedalen är missvisande. Den väl uppodlade Storsjöbygden, som är unik för hela inre Norrland, ligger 150-300 m lägre över havet och har därför ett gynnsammare klimat. Jordarna är goda och lättodlade på grund av gynnsamma bergarter. Bygden har en tidig historia, var väl bebyggd redan under vikingatid och har talrika kyrkor i delvis små socknar, liksom i andra områden med liknande gynnsamma odlingsvillkor (Uppland, Västergötland, Östergötland, Gotland).
2. Härjedalen är vårt högst belägna landskap, har fjäll spridda över ett bredare bälte än på andra håll med isolerade fjäll längre åt öster, som Sonfjället, Särvfjället, Vemdalsfjällen och Klövsjöfjällen. Vad bebyggelsen i Ljusnans dal beträffar avviker den i sin utveckling inte mycket från i nordligare fjälldalar, klimatmässigt jämförbara trots lägre höjd över havet. En skillnad finns dock: Antalet kyrkor motsvarande tidig bosättning är större i Ljusnans dal med Ljusnedal, Tännäs, Hede, Vemdalen, Linsell, Sveg och Älvros. I Tännäs fanns kyrka under medeltiden, Älvros är en väl bevarad medeltidskyrka. Lika stort antal kyrkor finns inte i nordligare älvdalar. I Umeälven t ex endast Tärna, Stensele och Lycksele på en längre sträcka. Kyrkorna anger en befolkning av viss storlek vid tillkomsten.

3. Kartornas punkter i mitt arbete anger bebyggelseenhet, inte befolkningsstorleken. Punkten kan ange läget för en enda gård eller för en by med i extremfall kanske 50 gårdar. I Härjedalen vad beträffar Tännäs 28 gårdar, Funäsdalen 40 gårdar, Ljusnedal 18 gårdar, Bruksvallarna med Flon 7 gårdar och talrika fäbodgar, Långå 20 gårdar, Tännaldalen och Fjällnäs 7 gårdar, Messlingen 4 gårdar allt enligt generalstabens topografiska karta.

4. I mitt arbete var jag speciellt intresserad av bebyggelseenheternas möjlighet till odlade grödor, korn i äldre tider, potatis de sista 100-150 åren. Potatis har den fördelen att avkastningen är vida högre. Potatistäppan är mindre än kornåker och kan därför läggas i ett lokalklimatiskt skyddat läge, på en udde i en större sjö eller rent av på en ö eller framför allt i en backe eller under en sydvänd bergshammare. Potatisterasserna i Tännäs är ett gott exempel. I mitt arbete om ödemarkerna var jag intresserad av en klimatmässig jämförelse mellan olika bebyggelseenheter. Temperaturdata är helt otillräckliga, varför jag valde vertikalavståndet till skogsgränsen. I bygder i riskzonen kryper detta värde ofta ner mot 200-250 m som i de flesta fjälldalarna och fjällområden, i extremfall 150 m eller t o m något under. Härjedalen är typiskt både vad gäller normalvärden och extremvärden. - I en intervjuundersökning, med nästan 200 svar från inre Nordsverige, sökte jag få en uppfattning om utfallet av odling av korn och potatis. Kornodling var nedlagd före min intervju, potatis förekom nästan allmänt, men frostrisken var stor enligt intervjuerna.

5. I äldre tid med svåra transporter var därför animalieproduktion viktig, kanske den viktigaste i bygder med kritiska odlingsvillkor och för små odlade ytor för tillräckligt vinterfoder. Man fick därför utveckla metoder att tillvarata möjligheterna inom ett vida större område än byns eller gårdens inägor. Särskilt två metoder kan nämnas.

6. Fäbodväsendet var ett sätt att utnyttja marker för betesgång långt från hembyn och därigenom samla animalieprodukter för överlevnad under vintertiden. Särskilt i norra Dalarna med Härjedalen, Hälsingland och Jämtland var fäbodväsendet väl utvecklat. Gårdarna hade ofta mer än en fäbod, på olika avstånd från hembyn, så hemfäbod och långfäbod i Dalarna och med andra termer i Härjedalen. Långfäboden för bruk under högsommaren var ofta enklare bebyggd, medan hemfäboden kunde ha mer karaktär av en mindre gård. - Fäbodarna förekom sporadiskt i mindre grupper, åtminstone upp till på höjd med Luleå i kustlandet, eller Storuman i inlandet. En utveckling av fäbodsystem i stil med det man hade i Dalarna och

Härjedalen fordrade säkert tid - kanske en av orsakerna att det varit mindre utvecklat i de senare koloniserade delarna av norra Sverige. - De mest avlägsna fäbodarnas avstånd till hembyn kunde vara mer än ett par mil fågelvägen. I Tännäs anger generalstabskartan t ex fäbodan inne bland lågfjällen i Rogentrakten.

7. Vidsträckt slätter med naturlig vegetation har varit spridd över hela Nordsverige, både i bygd med fäbodan och utan. Det gällde särskilt våtmarker (carex, fräken etc). Inte minst åbrädder med temporärt högvatten nyttjades. Då man observerade högvattnets gynnsamma inflytande vidtog man också åtgärder för artificiellt högvatten genom dämningar och vattenöverledningar. Hur pass spridda dessa varit i Härjedalen vet jag inte, men då ägotvister lätt kunde uppstå om slättertillgången förmodar jag att domböckerna kan lämna goda uppgifter.

Min slutsats i "Ödemarkerna - - - ." var att Sverige i första halvan av detta århundrade (1800-talet) var ungefär färdigbyggt med hänsyn till den tidens utnyttjandemetoder.

Kjell Haarrstads arbeten och yttranden har i huvudsak följande innehåll. Bakgrunden till utredningen är boken "Sörsamisk historie". Utredningen måste ha sin utgångspunkt i vad som inte finns. Det finns inte spår efter samer i Härjedalen och södra Jämtland. Detta gäller fasta fornlämningar som gravar, offerplatser och traditioner. Det finns överhuvudtaget inte skriftligt källbelägg för samer i området före nyare tid (1600-talet). Denna totala avsaknad av material och immateriella källbelägg för samers närvaro kan bara tolkas på ett sätt; samer fanns inte i området i förkristen tid.

I boken "Sörsamisk historie" är gjord en systematisk genomgång av alla skriftliga källor, som kan vara relevanta. En närmare analys av materialet ger vid handen att det från 1500-talet skedde en successiv samisk flyttning söderut. Det är en långsam flyttning söderut som kan utläsas. En slutsats som kan dras av materialet är att källorna historiskt sett inte ger grund för antagande att samernas bruk av fjällen i Härjedalen intill 1880-talet sträckte sig utanför skattefjällen. Att som Anders Lööv gjort resa krav på dokumentation på att samerna inte använt sig av bestämda områden är helt meningslöst och helt ovetenskapligt. Lööv har när det gäller fornfynd invänt att det är en överdrift att påstå att det inte finns spår efter samer i området söder om Namdalen/Frostviken. Lööv har uttalat "mest känd är utgrävningarna vid Vivallen - - - ett annat är runeboomhammaren från Nordset i Rendalen". När Lööv uttrycker sig så "mest känd - - - ett annat" får det anses vara under-

förstått att det skulle finnas många fler. Men Lööv nämner inga fler och orsaken till det är att det inte finns fler att nämna. Vivallen blev på sin tid utgrävd av den kände norrlandsarkeologen Gustaf Hallström och denne avvisar uttryckligen att det är samer som ligger begravda där. Lööv har inte lagt fram några nya bevis efter gjorda invändningar. Tvärtom uttalar han att han bara har sagt att "så länge man inte vet något med säkerhet, bör hålla möjligheterna öppna". Detta är ett erkännande av att Lööv inte har konkreta sakupplysningar att bidra med.

Kjell Haarstad har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hans i målet åberopade skrifter och yttranden och därjämte tillagt att hans forskningsarbete i första hand har avsett förhållandena i Norge men att vissa jämförande studier gjorts även av förhållandena på svensk sida.

4.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

4.2.1 1751 års kodicill

1751 års kodicill tillkom i anledning av den 1751 gjorda gränsdragningen mellan Sverige och Norge och avsåg främst att reglera svenskå och norska samers rätt till flyttningar med renar över gränserna. Den angavs vara ett Första Bihang eller Codecill till GränseTraktaten emellan Konunga Rikerne Swerige och Norge, Lappmännenne beträffande. Den har, såvitt nu är av intresse, följande innehåll.

På det att Lapparnes wanlige öfwerflyttningar, samt den derföre betalande leija och jurisdictionen öfwer de främmande Lappar under bemälte öfwerflyttningstid, hädaneffter icke må gifwa någon anledning till oenighet och missförstånd, och man derjämte klarligen må kunna weta hwilka hädanefter såsom Swenske eller Norrske Lappar blifwa att anse, samt huruledes med dem uti alle tillfällen reciprocé skall omgås, hafwe de uti förestående Gränsetractat nämnde och här under tecknade Commissarier om wisse härtill hörande puncter förenadt Sig således, som följer:

§: 1:

Den sedan år 1742. och under denne GränseCommissions tid de private Swenske Lappar, på wisse ställen uti Norrlands Amt, pålagde nye Norrske Lappeskatt, och det derigenom införde städjandet af sommarland, samt dess öfwerlemnande till bemälte Swenske Lappar emot årlig skatts erläggande, skall afskaffas och upphöra, såsom stridande mot en del af de nedanstående betingade Articular, och bidragande till nye oriktigheter uti Lappwäsendet, hwaremot sådan inrättning som här nedanföre på sine ställen anföres skall sättjas i wärket.

§: 2:

Jngen Lapp må hädaneffter äga Skatte- eller Städjeland uti mera än ett Rike, på det all anledning till gemensamhet af undersåtare och Land hädanefter må kunna undwikas.

§: 3:

Till underrättelse för närvarande tid betingas, att aldenstund från Börjefjäll till Bonnäs fjäll, det är, uti begynnelsen af Norrlands Amt och för Helge-Lands fögderi på den norrske sidan, men för Ångermanlands och Uhmeå Lappmarker på Svenska sidan, fjällryggen till Gräns är faststald, och man således på bägge sidor derigenom mister de gamle skatteland och undersåtare, som man hitintills dersammastädes inöfwer fjällryggen har haft; så skola de Lappar med deras familjer, som nu för tiden hafwa skatteland derstädes på den Svenska sidan af Gränssen, anses för Swenske undersåtare och höra samma sida till, oakadt af hwilkendera sidan de förut hafwa byxlat Landet och till hwilken sida de deraf betalt skatt, lika som äfwen de Lappar med deras familjer, som nu warande tid hafwa gammalt byxel-Land på Norrske sidan af Gränssen dersammastädes, skola tillhöra Norrige.

§: 4:

J fall någon lapp för nuwarande tid befinnes hafwa ett på båda sidor af Gränsen liggande gammalt Swenskt eller Norrskt sommarskatte-Land, det är ett sådant Land, hwaraf för år 1742 till Sverige eller Norrige skatt hafwer blifwit betald, då hafwe han frihet att wälja hwilken sidas undersåtare han hädanefter will wara, så framt han intet winterskatteLand på någondera sidan äger. Hafwer han winterskatteland på någondera sidan, den Svenska eller Norrska, tillhöre då den sidan på hwilkens territorio han sådant winterskatteland äger.

- - -

§: 7:

De lappar som således hädanefter sedan denna convention är i wärket stald, befinnas hafwa både sommar- och winterskatteland, eller allenast endera delen, nemligen, antingen sommar- eller winterskatteland på den Svenska sidan af Gränsen skola med deras famille, det är barn eller de som äro i barns ställe, såsom fosterbarn och slägtingar uti ett samma matlag, likaledes tjenare och husmän, anses för Swenske undersåtare. Det samma är ock att förstå om de Lappar med deras famille, som hafwa ett gammalt byxel Land på Norrske sidan af Gränssen, hwarmedelst man hädanefter kan åtskilja hwilken Sidas undersåte han är, sedan ingen Lapp får äga skatte- eller byxel Land på bägge sidor, eij heller annorlunda kunna komma dertill än som i denna Convention föreskrifwit står.

- - -

§: 10:

Aldenstund Lapparne behöfwa Bägge Rikens Land, skall det dem efter gammal sedwane wara tillåtit höst och vår att flytta med deras Renhjordar öfwer Gränssen in uti annat Rike, och hädanefter såsom tillförene lika med Landets undersåtare, undantagande på sådane ställen, som här nedanföre anföres, få betjena sig af Land och strand till underhåld för deras djur och sig sjelfwa, då de wänligen skola emottagas, beskyddas och hjälpas till rätta, äfven uti Krigstider, hwilka uti Lappwäsendet aldeles ingen förändring skola göra, och aldraminst skola de främmande Lappar warda exponerade för plundring eller något slags twång eller öfwerwäld som Krigstiderne medbringa, utan alltid blifwa såsom egne undersåtare ansedde och handterade på hwilken sida de då sig såsom främmande uppehålla.

- - -

§: 16:

Lappelänsmanen och Nämndemännen skola reciproce besörja, att de öfwerflyttande Lappar för deras djur njuta tillräckeligit underhåld, dock så att Lappen sjelf som för Landet skattar icke af främmande Lappar uttränges och lider brist. För den ordsaken skuld skola Lapparnes Länsman och nämndemän wäl känna beskaffenheten af skattelanden på deras sida, samt weta antal på de djur som den Lappen äger, hwilken skattar för Landet, på det främmande Lappar, om så behöfwes och begäres, till beqwämlige ställen må kunna anwisas. Å ömse sidor skola de främmande Lappar noga akta sig att de icke under deras flyttningar göra Landets egne

inwånare någon skada, hwarken winter eller sommar, på skog, åker och äng, Multebärs eller hjortronmyror, eller något annat wid laga plikt, och bör skadan ersättjas effter mätismanna ordom.

Kodicillen utgör en folkrättslig överenskommelse mellan Sverige och Norge, som avsåg främst att underlätta samernas flyttningar över riksgränsen mellan Sverige och Norge. Den avsåg inte att reglera samernas civilrättsliga ställning enligt rättsordningarna i dessa länder. Av innehållet i kodicillen framgår att den utgår från att samerna hade samma anspråk på rättsskydd som andra svenskar och att de skulle ha en stark rätt att bruka fjällmarker såväl i det egna landet som i grannlandet. I sin dom i skattefjällsmålet (NJA 1981:1) uttalade Högsta domstolen om betydelsen av kodicillen att den inte kan "betraktas som mer än en ytterligare bekräftelse av de rättigheter samer redan hade till sådan mark i Sverige som de brukade och skattade för." Vad som förekommit i förevarande mål ger inte anledning till annan bedömning. Kodicillen anger inte omfattningen av den mark samerna brukade och inte heller var denna mark var belägen. Kodicillens innehåll ger därför ingen vägledning för bedömningen av frågan om och i sådant fall hur samerna förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt att bedriva renskötsel utanför skatteländen på fastighetsägarnas marker.

4.2.2 Konkurrensen om marken under perioden

Samebyarna har gjort gällande att bebyggelsen från mitten av 1700-talet till senaste sekelskiftet var mycket gles i Härjedalen samtidigt som tillkomsten av nybyggen skedde successivt och i förhållandevis långsam takt, att det därför under denna tid funnits utrymme för en utveckling av renskötelsen fram till renbeteslagstiftningen på 1880-talet samt att nybyggarnas och samernas näringsfång var så olika att de kunde leva sida vid sida eller parallellt. - Fastighetsägarna har hävdade att alla socknar redan vid tiden före avvittringen var bebyggda av skatteåboar med egna hemman, att det, bland annat med hänsyn till den rikliga förekomsten av fäbodrar på fjällsidorna, inte fanns möjlighet för samerna att ta i anspråk mark för renbete inom de områden som byamännen brukade samt att varje expansion från samernas sida, när det gäller renskötsel, möttes med hårt motstånd från bönderna.

Professorn Sten Rudberg har på fyra kartor, publicerade som bilagor till hans bok "Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige", med punkter an-

gett bebyggelseutvecklingen i Härjedalen under tiden 1750-1900. Han har i avgivet yttrande förklarat att punkterna anger bebyggelseenheter och att en punkt kan ange läget för en enda gård eller en by med i extremfall kanske 50 gårdar, vad exempelvis beträffar Tännäs 28 gårdar och Funäsdalen 40 gårdar. Av kartorna, som avser bebyggelsens utbredning i Sverige åren 1750, 1800, 1850 och 1900, framgår att det i Härjedalen fanns en ansevärd bebyggelse redan år 1750 och att den ökade starkt under de följande etthundra femtio åren. Rudberg uttalar i sitt yttrande att slutsatsen i hans bok var att Sverige i mitten av 1800-talet var "ungefär färdigbyggt" med hänsyn till den tidens utnyttjandemetoder.

I fråga om bebyggelseutvecklingen i Härjedalen under perioden har fastighetsägarna åberopat "Beskrivning av socknarna inom Härjedalen med utgångspunkt från sekelskiftet" med uppgifter om antalet bönder som bodde där och antalet gårdar som fanns i byarna vid sekelskiftet. Riktigheten av de däri lämnade uppgifterna har inte satts i fråga av samebyarna. Av beskrivningen framgår bland annat följande om byarnas ålder och antalet där boende bönder. **Tännäs socken:** I Funäsdalen fanns år 1628 tolv bönder och vid senaste sekelskiftet 42 gårdar. - Tännäs kyrkby hade i början av 1400-talet minst två gårdar och vid sekelskiftet 28 gårdar. - **Hede socken:** Hede kyrkby omnämndes i skatterregistret år 1563 med namnet Heedheen upptagande skattebönder, och vid sekelskiftet bestod byn av 34 gårdar. - I Hedeviken fanns enligt 1563 års tionderegister upptagna 28 skattebönder och i byn fanns vid sekelskiftet 16 gårdar. - Långå förekom i 1563 års skatteregister som by med tolv skattebönder och bestod vid sekelskiftet av 20 gårdar. - **Vemdalens socken:** Hån, som i skrifter benämndes Håhåån år 1701, utgjordes vid sekelskiftet av 18 gårdar. I Vemdalens kyrkby, där odlingen har sin upprinnelse från för kristen tid, bestod vid sekelskiftet av 57 gårdar. - **Ytterhogdals socken:** I Flor som omnämns redan år 1406, fanns år 1623 fyra skattebönder och bestod enligt avvittringsskattelängden av 14 hemman. - I Fåssjö, som omnämns redan år 1406, fanns 1549 fyra hemmansåboar och enligt 1623 års jordebok fem åboar och vid sekelskiftet bestod byn av två gårdar. - **Ängersjö socken:** I Ängersjö, som omnämns i 1542 års jordebok, fanns enligt jordeboken fyra åboar, och vid sekelskiftet utgjordes byn av tio gårdar. - **Svegs socken:** Byn som omnämns år 1273, upptog enligt 1564 års tionderegister 19 skattebönder och bestod vid sekelskiftet av sex gårdar. - Byvallen, som är omnämnd 1564 att ha bynatur, hade då åtta skattegivna åboar och bestod vid sekelskiftet av nio gårdar. - Glissjöberg hade 1564 tre skattebönder och utgjordes vid

sekelskiftet av 14 gårdar. - I Mosätt, vars namn förekom i skriftlig handling från 1493, fanns år 1564 tre skattskrivna åboar, och byn bestod vid sekelskiftet av sex gårdar. - Ytterberg hade enligt 1564 års skattelängd nio åboar och bestod vid sekelskiftet av 41 gårdar. - I Överberg fanns år 1564 17 skattebönder och byn utgjordes vid sekelskiftet av sex gårdar. - Älvros socken: Kolsätt, som omnämns 1426, hade sex skattebönder år 1564 och bestod vid sekelskiftet av 14 gårdar. - Älvros kyrkby hade enligt 1564 års skattlängd 26 skattebönder och utgjordes vid sekelskiftet av 29 gårdar. - Linsells socken: I Glöte, som första gången omtalades år 1420, fanns 1564 tre skattegivande åboar och byn bestod vid sekelskiftet av 13 gårdar. - I Linsells kyrkby fanns år 1564 sju skattebönder, och byn utgjordes vid sekelskiftet av 17 gårdar. - I Lofsdalen, som omnämns redan år 1426, fanns 1698 två kronobönder och byn bestod vid sekelskiftet av sex gårdar. - Lillhärtdals socken: I Kyrkbyn, som 1564 var uppdelad i två byar, fanns då sammanlagt 17 skatteåboar, och byn bestod vid sekelskiftet av 47 gårdar. - I Sunnanå fanns enligt 1564 års skatteregister 14 skattebönder, och byn bestod vid sekelskiftet av 23 hemman.

När det gäller frågan om när samerna bosatte sig i Härjedalen och började bedriva tamrenskötsel där har samebyarna gjort gällande att samerna sannolikt under 1600-talet övergått till helnomadism, varmed avses ett levnadssätt som utmärks av längre flyttningar av ett större antal renar och renskötsel som huvudnäring, samt att de i samband därmed tog i anspråk vidsträckta områden för att renarna skulle finna föda. - Fastighetsägarna har hävdad att samerna uppehållit sig i fjälltrakterna mot riksgränsen vid Helags och Flatruet sedan 1600-talet, att de i slutet av detta århundrande utvidgat marker till de söder därom liggande områdena, Flatruet, Särvfjället och Rutvfjället samt att samerna liksom deras renar ökat kraftigt i antal från mitten av 1600-talet fram till avvitrningen.

De av fastighetsägarna åberopade forskare som uttalat sig i frågan när samer bosatte sig i Härjedalen synes i huvudsak vara eniga om att det skedde först någon gång under 1600-talet. Sålunda uttalar Janrik Bromé i sitt arbete "Jämtlands och Härjedalens historia", andra delen (sid 34 f) följande. "Medan lapparna sålunda vid mitten av 1500-talet huvudsakligen torde ha uppehållit sig inom provinsens nordligaste fjällområden, trängde en del av dem under de följande decennierna så småningom längre söderut. Enligt landsböcker för tiden strax efter Brömsebrofreden, nämligen för åren 1646-47, funnos inom »Hammerdals fjäll» sex skattelappar, inom

Offerdalsfjällen tio och inom Kall två, fråga är dock, om inte härjedalsfjällen redan vid denna tid tagits i besittning av nomader. Så var under alla förhållanden fallet några få år senare (1652), då en hel lappfamilj om fem personer, som uppehöll sig i fjällen ovanför Ljungdalen, blev mördad av ett sällskap bofasta. Och att denna lappfamilj icke var den enda, som då var bosatt inom Härjedalen, framgår av den s k Västernorrländska kommissionens protokoll från sammanträdena i Rödön i februari 1670, enligt vilket befallningsmannen i Härjedalen meddelade, att inga lappar numera funnos inom provinsen. De som förut funnits där hade, heter det, flyttat bort, sedan den nämnda lappfamiljen blivit mördad. - Antalet lappar inom Jämtland-Härjedalen torde ännu fram mot mitten av 1600-talet ha varit tämligen ringa, säkerligen icke överstigande ett par hundra personer. De tama renhjordarna voro nog också i allmänhet icke så stora som längre fram i tiden. Däremot strövade ännu betydande vildrenshjordar omkring i fjällen och blevo föremål för en intensiv jakt av både lapp och bonde. Sedan handeldvapen mera allmänt börjat komma i bruk i slutet av 1500-talet och under 1600-talets förra hälft, blev vildrensstammen så småningom kraftigt decimerad." - I sin skrift "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen" har K. B. Wiklund redovisat uppgifter, enligt vilka samer hunnit till Härjedalen tidigast på 1620-talet. - Mot bakgrunden av den nu redovisade utredningen synes samer ha bosatt sig i Härjedalen först någon gång i mitten av 1600-talet.

Några uppgifter om det antal samer som var bosatta i Härjedalen (Tännäs och Storsjö socknar) och antalet renar som de innehade har inte framkommit förrän i samband med avvitringsförfarandet. Av de vid avvitringsberedningen i Hede, Tännäs och Storsjö socknar den 28 augusti 1852 och den 1 juli 1853 förda protokollen framgår att det i Tännäs socken fanns 92 samer inklusive hushållsmedlemmarna och 4 348 renar samt att i Mittådalens, Skärvagsdalens och Ljunggris fjäll fanns 85 samer inklusive hushållsmedlemmar och 3 130 renar. Antalet samer uppgick således inom Tännäs och Storsjö socknar till 177 och antalet renar till 7 478.

I ett den 26 februari 1995 avgivet yttrande har Anders Lööv uttalat att det under perioden 1810-1900 i Härjedalen ägde rum en kraftig befolkningsökning och en därvid delvis sammanhängande kraftig ökning av antalet kreatur och lämnat bland annat följande statistiska uppgifter. Folkmängden i Härjedalens församlingar

uppgick till 4 293 år 1810, 5 352 år 1830, 6 679 år 1850 och 7 580 år 1870 för att uppgå till 10 701 år 1900. Antalet kreatur (hästar, oxar, kor och ungnöt samt får och getter) i Hede, Tännäs, Storsjö, Vemdalens, Linsells och Lillhårdals socknar uppgick till 8 175 år 1810, 9 790 år 1820, 13 170 åren 1842/1846/1855, 14 470 år 1865 och 16 414 år 1875 för att uppgå till 14 503 år 1900.

De här redovisade uppgifterna om utvecklingen av befolkning, bebyggelse och kreaturshållning tyder avgjort på att konkurrensen om marken tilltog starkt under perioden.

Vid bedömningen av frågan i vad mån det under perioden rådde konkurrens om marker i Härjedalen är förekomsten av fäbodar där av betydelse. I en av läns museet i Jämtlands län år 1984 färdigställd inventering "Härjedalens fäbodar ur riks-perspektiv" uttalas följande om förekomsten av fäbodar i Härjedalen. Det är få, om ens några, av landets kommuner som kan visa upp lika många bevarade fäbodar som Härjedalen. Det är bara i Härjedalen som det finns tecken på att fäboddriften har tusenåriga anor. Fäbodväsendet torde ha varit som mest utvecklat i slutet av 1800-talet. Varje gård hade minst en fäbod, ofta två eller tre som man använde under olika delar av betessäsongen. Ända fram mot 1950-talet utgjorde de en enhet - hemgården och fäboden/fäbodarna som hörde till. På generalstabens karta från tidigt 1900-tal kan man inom nuvarande kommunens gränser räkna till omkring 400 fäbodar. När fäbodväsendet var som mest utvecklat torde således antalet fäbodar ha uppgått till omkring 400 inom nuvarande kommungräns. - Av skriften "Fäbodar inom Malmagen, Funäsdalen, Kyrkbyarnas och Valmåsens skifteslag vid sekelskiftet 1899-1900" framgår att fäbodlivet i västra Härjedalen sträcker sig flera århundraden bakåt i tiden och att det finns bevarade hus från 1600-talet. Före storskiftet 1893-1898 uppgick antalet fäbodar i Malmagens skifteslag till tio, i Funäsdalens skifteslag till ett nittiotal och i Tännäs och Valmåsens skifteslag till ett åttiotal.

Utredningen om förekomsten av fäbodar visar att antalet fäbodar ökade starkt i Härjedalens kommun under perioden så att de vid 1800-talets slut uppgick till omkring 400. Det måste med hänsyn till deras stora antal antas att de tagit i anspråk en mycket stor del av den för bete och slätter tillgängliga marken och på så sätt i väsentlig grad bidragit till en ökad konkurrens om marken mellan bönder och samer.

Mot bakgrunden av de nu redovisade uppgifterna om utvecklingen, av befolkningen, bebyggelsen och fåbodväsendet i Härjedalens socknar samt med beaktande av att fodret till böndernas kreatur - enligt vad utredningen utvisar - upp till en tredjedel bestod av renlav ("kreatursmossa") måste sammanfattningsvis antas att det redan under tiden före avvitrningen rådde en hård konkurrens mellan bönder och samer om tillgänglig mark och den avkastning den kunde ge.

4.2.3 Böndernas besittningsskydd

Samebyarna har gjort gällande att vid bedömningen av samernas förutsättningar att under 1600-talet och huvuddelen av 1700-talet grundlägga hävd till renbete skall beaktas skatteböndernas mycket begränsade besittningsrätt till den mark de tagit i besittning och synes därvid mena att böndernas besittningsrätt inte gav dem skydd mot intrång av renar. - Fastighetsägarna har hävdat att böndernas besittningsrätt innefattade skydd mot sådant intrång.

I sin uppsats "Sameland och samerätt" framhåller Mauritz Bäärnheim visserligen att det före perioden 1789-1810 - i vart fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna - överhuvudtaget inte fanns någon äganderätt till den jord och att alla hade något slags rätt till den jord som de använde eller brukade men inte någon äganderätt. En bonde, som innehade ett avradsland, åtnjöt emellertid vid denna tid i vart fall de rättigheter som tillkom en skattebonde (skattemannarätt). I fråga om innebörden av denna rätt har Högsta domstolen i sin dom i skattefällsmålet (NJA 1981:1 sid 184) uttalat följande. "Väsentliga drag i denna rätt var att bonden hade en mot utomstående skyddad rätt att själv nyttja sin jord och tillgodogöra sig dess huvudsakliga avkastning, att jorden gick i arv, att bonden ägde förfoga över den genom överlåtelse, pantsättning och i vissa fall testamente samt att, om arvejord såldes utanför slakten, bondens släktingar på grund av bordsrätt fick lösa den till sig efter uppbud på tinget. Bondens rådighet över jorden var visserligen starkt begränsad i olika hänseenden, och hans trygghet i besittningen inskränktes framför allt genom att jorden såsom skattevrak kunde tillfalla kronan, om han underlät att betala utskylder för tre år i följd. Men det var hans rätt som senare kom att utveckla sig till vad vi idag menar med äganderätt, framför allt på grund av den starkta ställning skattebönderna fick genom lagstiftning i anslutning till 1789 års statsvälvning."

Även om skattemannarätten var begränsad i vissa avseenden hade - som framgår av Högsta domstolens uttalande - en bonde, som åtnjöt skattemannarätt till sin jord en mot utomstående skyddad rätt att tillgodogöra sig den avkastning som jorden gav. Av utredningen i förevarande mål - bland annat de av fastighetsägarna åberopade utdragen av domböcker för Jämtland - framgår också att bönderna inte behövde tåla intrång på sina marker av utomstående vare sig dessa var andra bönder eller samer och att böndernas besittningsrätt till de marker som de brukade gav dem ett rättsligt skydd mot sådant intrång.

4.2.4 Avvittringen

Enligt Kungl Maj:ts stadga den 8 december 1820 angående avvittringsverket i Jämtland återupptogs den avvittring som påbörjades 1770 enligt en då utfärdad instruktion för avvittringen i Jämtland men inställdes 1786. Föremål för avvittringen var enligt § 1 i stadgan att skilja Kronans marker från enskildas ägor, att av Kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov och att urskilja vad hemman utöver deras mantal och ränta i ägor innehade. Enligt § 2 skulle avvittringen komma att sträcka sig till alla kronoallmänningar och avradsland samt till alla de byar, hemman och nybyggen, som ej redan undergått avvittring, varå laga stadfästelse kommit. Skulle efter föregången avvittring kronomarker återstå, som för bristande uppodlingslägenheter inte kunde till ny hemmans- eller torps anläggning användas, borde de särskilt avrösas och som kronoallmänningar vårdas för att till framtida behov användas (§ 10). Kungl Maj:ts stadga den 10 februari 1824 angående avvittringsverket i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län uppgavs ha till syfte att befrämja odlingen och befolkningen i rikets norra provins, där stora ödeliggande trakter ännu väntade på arbetande händer. Ändamålet med avvittringen överensstämde med det i 1820 års stadga angivna. Genom Kungl brev den 9 mars 1825 utsträcktes avvittringsstadgan den 8 december 1820 till att avse bland annat även Härjedalen. Inte i någon av stadgorna nämndes samernas behov av betesmarker för sina renar. Stadgorna var avsedda att förverkliga de idéer som kom till uttryck i Kungl Maj:ts förordning den 19 december 1683 om påbud angående skogarna och vad därvid bör iakttas. - Kungl Maj:t utfärdade den 26 mars 1831 ett brev om bestämmandet av grunderna för avvittring och skattläggning i lappmarkerna samt av vissa åtgärder till tryggande av lappallmogens bestånd i anledning av klagomål av samer över avvittringen, bland annat av fjällordningsmannen Jon Andersson i Jämtland genom en till Kungl Maj:t på lappallmogens

vagnar ingiven skrift. I skriften anförde han att lapparna, som från barndomen ej vant sig vid annat näringsfång än vården av sina renar, befarade sin undergång i framtiden, om inte en gräns sattes för vidare inkräktare på de trakter deras fäder bebodde samt att, då det där fanns nybyggare tillhöriga myrar och slåtterlägenheter som, utan möjlighet att förhindra, nedtrampades av renarna om sommaren och delvis avbetades, nybyggarna vid sådana tillfällen tvingade dem att betala skadestånd flerdubbelt. Lappallmogen anhöll därför att det måtte tillåtas dem att begagna de trakter deras fäder innehaft mot att de erlade en årlig skälig avradsränta samt att nybyggare, som redan bosatt sig eller i framtiden kunde bosätta sig inom eller nära fjälltrakterna, måtte åläggas att inhägnas sina ägor. I anledning av Jon Anderssons anhållan att lappallmogen måtte med avradsränta få begagna de trakter deras fäder innehaft uttalade Kungl Maj:t i brevet att avvittringsstadgan för länet att i sådant avseende gällde till efterrättelse; "beroende på framtida pröfning, i sammanhang med afvittringen i detta Län, om för Lapparnes vinterstamhåll några särskilda trakter må afsättas och dem enskilt till begagnande förbehållas." - Kungl Maj:t utfärdade den 20 april 1841 två brev, varav det ena "angående bestämmande av säkre gränser för Lapp-Allmogens i Jemtland renbetes-trakter", det så kallade skattefjällsbrevet, och det andra "om grunderne för afvittringen inom Hede pastorat uti Herjeådalen", det så kallade Hedebrevet. Skattefjällsbrevet har, såvitt här är av intresse, följande lydelse.

Sedan i anledning af Fjellallmogens i Undersåkers Socken af det Eder i Nåder anförtrodde Län gjorde underdåniga ansökning att warda bibehållen wid de renbetestrakter, den af ålder innehaft och att skillnaden emellan dessa trakter å ena sidan samt Nybyggares och Skattebönders ägor å den andra måtte blifwa uppgången, WI i Nådigt Bref den 19 September 1837 förordnat, det borde den i afseende på föreslående af Grunder för Afvittringen inom Hede Pastorat i Herjeådahlen utsedde Committé, äfwen afgifwa underdånigt yttrande och Förslag rörande säkre gränssors bestämmande för Lappallmogens renbetestrakter i Länet, så hafwen I, uti skrifwelse den 19 Februarii 1838, till Wår Nådiga Pröfning i underdånighet insändt bemälde Committerades uti sistnämnde fråga särskildt afgifne underdåniga, förslag i anledning hwaraf Wårt och Rikets Kammar-Collegium, efter det General Landtmätericontoret blifwit hördt, under den 11. sistlidne Mars underdånigt Utlåtande afgifwit, och hafwe WI, vid föredragningen häraf, funnit godt i Nåder förordna, att den förrättning, som Committerade ansett nödig för att af Kronans disponible fjellmarker tilldela Lapp Allmogen nödigt utrymme för renbete samt skog till bränsle, skall, så snart Afwittringsarbetet i det Eder i Nåder anförtrodde Län så wida hunnit fullbordas att twänne Afwittrings Landtmätare kunna för densamma användas, taga sin början och verkställas enligt följande grunder:

1:o Twänne skicklige Afwittrings Landtmätare utses och förordnas af Eder att emot arfwode förrättningen verkställa, i enlighet med gällande Författningar och de föreskrifter, som derom nu warda i Nåder meddelade.

- 2:o) Lappallmogen kallas genom deras Länsman samt enskilde jordägare genom kungörelse till sammanträde i ämnet, hwarwid Protocoll af Landtmätaren hålles, hwilket af honom och de närwarande Gode männen undertecknat
- 3:o) Efter de upplysningar, som således wid sammanträdet erhållas, skall Landtmätaren, der chartor öfwer marken saknas, uti en scala af 2,000 Alnar på decimal tummen, till yttre gränssorne afmätas hwarje så kalladt skattefjells område.
- 4:o) Sedan en Socken eller, der belägenheten annorlunda fordrar, samfaldte Fjellmarken på charta lagd, skall Landtmätaren med twänne ojäfwige Gode män, i wederbörandes närwaro, af tillstötande disponible Krono marker, utstaka nödige betestrakter särskildt för hwarje Skattefjell hwarwid sorgfälligt tillses, att, så widt möjligt är, nödig skog till bränsle icke saknas.
- 5:o) Årliga räntan för hwardera af de sålunda utstakade markerne föreslår Landtmätaren och Gode männen, beräknad i smör, hwilken ränta sedermera af Vår Befallningshafvande pröfwas och, der den skälig anses, för ständig stadfästes.
- 6:o) Upstår Lappallmogen emellan, eller emellan Lappallmogen och angränsande jordägare sådan twist om skillnaden i fjelltrakterne, som icke af Landtmätare och gode männen kan biläggas, underställes frågan Vår Befallningshafvandes pröfning, som äger i ämnet besluta.
- 7:o) Fisket i sjöar och strömmar, som finnas inom Lapparnes sålunda afrösade betesmarker, bör, derest detsamma icke med indelt ränta är försedt, åtfölja betesrättigheten emot särskild ränta, som af Vår Befallningshafvande bestämmes.
- 8:o) Några Nybyggen i Fjelltrakterne böra hädanefter icke uplåtas förr än Lapparnes betesmarker behörigen utstakade blifwit; dock kan i sammanhang med förrättningen rörande urskiljande af Lapparnes betesmarker, jemwäl Nybyggen utstakas, der lägenheter finnas och Sökande dertill sig anmäla.

Hedebrevet grundades på det förslag till "lämplige och ändamålsenlige föreskrifter i afseende på nämnde Pastorats afvittring" som den 19 februari 1838 avlämnades av samma Kommitté som avgav förslaget till skattefjällsbrevet. Avvittringen som gällde Hede, Vemdalens och Tennäs socknar samt Storsjö kapellförsamling, skulle enligt § 1 avse skiljande av kronomarker från enskildas och utrönande av den överloppsmark hemman och lägenheter kunde inneha utöver mantal och ränta. Den skulle främst grundas på fodertillgången samt det antal kreatur som kunde underhållas på hemmanen (§ 5). Av övriga bestämmelser i brevet är främst §§ 10 och 11 av särskilt intresse. De har följande lydelse.

§ 10. Till öfverloppsmarken äfvensom till de kronans afradsland, för hvilka icke finnas ostridiga eller stadgade gränssor och hvilka afradsland således måste anses ligga i sammanhang med hemmanens öfrige ägor, äga hemmansegarne i Socknen optionsrätt på sätt och med vilkor som § 4 i avvittringsstadgan för Jemtland af den 8 December 1820 innehåller; men finnas kronans afradsland med bestämda märken och af den beskaffenhet, att de till upodlande af nya hemman kunna användas, böra de dertill indelas, sedan likväl hemmanegare förut erhållit fullsutenhet i ägor efter skatt.

§ 11. De öfverloppsmarker, hvilka hemmansegarne sjelfve ej vilja begagna, äfvensom alla öfriga disponible lägenheter böra särskildt afrösas och derest de dertill finnos duglige, till nya hemman indelas, samt så väl dessa som redan varande oskattlagde nybyggen påföras skatt efter här ofvan stadgade grunder, med utgörande af i orten vanlige utskylder och onera; men för de lägenheter som icke kunna

användas till nya hemman och af hvilka lägenheter behöflige områden närmast fjellen böra utses och bestämmas till vinter stamhåll för Lapparnes renhjordar, skall lämplig smörränta utsättas samt utgöras af dem som till Lägenheternas begagnande kunna erhålla Edert tillstånd.

Avvittringsberedningen påbörjades i Älvros socken den 23 september 1825, i Överhogdals socken den 3 september 1830, i Svegs socken i maj 1837, i Linsells socken den 7 augusti 1837, i Lillhårdals socken i juni 1834, i Vemdalens socken i juni 1841, i Hede socken 1841, i Tännäs socken 1844 och i Storsjö socken 1845.

Samebyarna har gjort gällande att syftet med skattefjällsbrevet inte var att avvitra ytterligare mark från skattefjällen och att särskilt ta upp frågan om vinterbete i Härjedalen, då den inte behövde behandlas särskilt med hänsyn till syftet med avvitrningen, medan fastighetsägarna hävdat att samerna vid avvitrningen ställde anspråk på vinterbetesmarker och att de också tilldelades marker för såväl vinterbete som sommarbete.

Avvittringen i de till Hede pastorat ingående socknarna Tännäs, Hede och Storsjö hade tidigare inte undergått avvitrtring med undantag avvitrtringen av Ljusnedals bruk som skedde på 1680-talet. - Av avvitrtringshandlingarna framgår att avvitrtringen i dessa socknar skedde med stöd av bland annat avvitrtringsstadgan för Jämtland den 8 december 1820 och "Kongl. Maj:ts Nådige Bref den 20:de April 1841", varmed torde avses inte bara skattefjällsbrevet utan också det däri omnämnda Hedebrevet. (I detta sammanhang må anmärkas att Högsta domstolen i utslag den 18 januari 1850 uttryckligen hänvisat till en bestämmelse i Hedebrevet vid prövningen av frågan om upphävande av ett av Hede tingslags ägodelningsrätt meddelat utslag). I ingressen till skattefjällsbrevet uttalas att Kongl Maj:ts funnit gott förordna om en förrättning för att av Kronans disponibla fjällmarker tilldela lappallmogen nödigt utrymme för renbete samt nödig skog till bränsle inte sagnades. Enligt punkt 4 i brevet skulle lantmätaren utstaka nödiga renbetestrakter, särskilt för varje skattefjäll, varvid skulle sorgfälligt tillses att, såvitt möjligt, nödig skog till bränsle inte sagnades. Av ordalagen i brevet framgår ej om avvitrtringen skulle avse inte bara sommarbete utan också vinterbete. Hedebrevet innehåller emellertid en bestämmelse, enligt vilken behovet av vinterbete för renar skulle beaktas. I § 11 i Hedebrevet föreskrevs sålunda att för de lägenheter som inte kunde användas till nya hemman och av vilka lägenheter behöfliga områden närmast fjällen borde utses och bestämmas till vinterstamhåll för lapparnas renhjordar, skulle lämplig smörränta

utsättas samt utgivas av dem som kunde få länsstyrelsens tillstånd till deras begagnande.

Vid avvittningen inom Storsjö socken bestämdes vid sammanträde den 30 juni och den 1 juli 1853 att Särvfjället, som hade en areal av 12 922 tunnland och kappland, skulle avrösas för samerna inom Skärvagdalen och Ljungris skattefjäll som "vinterstamhåll för Lapparnes Rensdjur som af detta fjell äro i stort behof av." Enligt ett den 17 oktober 1853 avgivet avvittningsförslag var, förutom Särvfjället, följande lapptrakter då avgränsade, nämligen Rutfjället om 84 540 tunnland 12 kappland och Grönfjället om 10 554 tunnland 25 kappland, båda inom Tännäs socken, samt Mittådalen, Skärvagdalen och Ljungris om sammanlagt 170 587 tunnland 4,9 kappland, alla inom Storsjö socken. Förslaget fastställdes genom K.B:s utslag den 18 december 1855. - Jan Andersson med flera samer, som anfört besvär mot förslaget, hade därvid yrkat att erhålla Gröndalen "ostyckad" samt att till vinterstamhåll få begagna Anå- och Lillfjällen inom Ljusnedals allmanning i Hede socken. K.B. fann i ett den 18 december 1855 meddelat utslag "vid det förhållande att betydliga områden af Ljusnedals allmanning sådan den på chartan af år 1819 finnes utmärkt, äro vordne tillagde Lapparne, som dessutom erhållit Serffjellet i Hede Socken till vinterstamhåll och hvarest tillräcklig skog är att tillgå, Kgs Befhde klagandernes anspråk hvarken på större del af Gröndalen än som redan är fjellet tillagd, eller Anå och Renfjellen, såsom belägne allt för djupt in uti Allmanningen icke kunna bifallas." - K.B. tog i samma utslag upp de besvär som Tännäs bymän anfört över gränsdragning för lapptrakten Rutfjället. K.B. yttrade i anledning av besvären följande. " - - - som de Lapparne tillskiftade marker hvarå klaganderne göra anspråk, utgjort delar af de numera försvunne nybygggena Närsjödalen och Rogen och följaktligen icke lyda under Tännäs by varda i följd så väl häraf som och emedan trakten för Lapparne är omistelig så i anseende till bete som skog och fiske, besvären äfven i fråga om gränsregleringen mot Lappmarken lemnade utan vidare afseende." - Av utredningen framgår att samerna under avvittningsförfarandet gjorde anspråk på att erhålla mark för vinterbete utanför skatteländen.

Samebyarna har gjort gällande att samerna på grund av "politiskt utanförskap" haft svårt att hävda sina intressen gentemot markägarintressen, bland annat när det gällt att ta till vara sin rätt till vinterbetning vid avvittningen, medan fastighetsägarna hävdade att samerna varit väl skickade att tillvara ta sina rättigheter.

Rolf Sjölin har i sitt yttrande uttalat bland annat att de renskötande samerna i Jämtland Härjedalen under en period av cirka 200 år kan sägas ha haft utomordentligt svårt att delta i de verksamheter som bär upp det som med en modern term kallas politiskt deltagande i fråga om möjligheterna att vara med och fatta beslut, vara med i verkställighet och i rättsväsendets lekmannadel och att författningsmässigt merparten av samerna i Jämtland-Härjedalen under nästan 200 år varit segregerade i det politiska systemet. Vad Sjölin sålunda och i övrigt i sitt yttrande uttalat om samernas politiska utanförskap vinner stöd av vad Lars Thomasson uppgett i sitt avsnitt 5.1.2 redovisade yttranden och återger säkerligen riktigt samernas ställning i samhället under de angivna åren. Vid bedömningen av om detta förhållande utgjort hinder för dem att ta till vara sina intressen under avvitringsförfarandet är följande att beakta. Enligt punkt 2 i skattefjällsbrevet skulle "lappallmoggen" kallas genom deras länsman samt enskilda jordägare genom kungörelse till sammanträde i ärendet. Det kan inte antas annat än att samerna kallats till sammanträdena för avvitringsberedning. Av avvitringshandlingarna framgår också att samer varit närvarande vid en rad sammanträden för avvitringsberedning, varvid de, som nämnts, framställt anspråk på vinterbetesmarker och också deltagit i förhandlingar inför Hede tingslags ägoskillnadsrätt. Såvitt framgår av utredningen synes alltså under avvitringsförfarandet samerna ha väl bevakat sina intressen gentemot markägarintressena.

Bestämmelsen i § 11 i Hedebrevet talar för att behovet av vinterbete beaktats vid avvitrningen i Tännäs, Hede och Storsjö socknar. För att så skett talar bland annat också det förhållandet att det den 30 juni och den 1 juli 1853 beslöts att Särvsjället skulle avrösas som vinterstamhåll för samerna inom Skärvagsdalens och Ljungris skattefjäll för deras renar som vintertid var i stort behov av detta fjäll. Såvitt framgår av den förebragta utredningen har alltså behovet av vinterbete för samernas renar beaktats vid avvitrningen.

4.2.5 Förekomsten av rättstvister under perioden

Den ökade konkurrensen om tillgänglig mark kom till uttryck i rättstvister mellan bland annat byamän och samer. Av domböcker för Jämtlands län och utslag meddelade av Konungens Befallningshavande i Gävleborgs län framgår att redan under 1700-talet fördes talan av byamän mot byamän, samer mot samer och byamän mot samer om intrång på deras marker, vilket framgår av bland annat

följande utslag. I anledning av en lappmans ansökan hos K.B. i Gävleborgs län att få obehindrat nyttja och använda Serisfjäll utan att Storsjöborna måtte få göra honom någonting därutinnan beslutade K.B. i ett den 2 augusti 1745 meddelat utslag att lappmannen borde orubbad bibehållas vid nyttjandet av fjället men att denne på intet sätt fick oroa eller besvärlig falla innehavaren av Särvfjället i Härjedalen, eftersom det nyttjades av hemmansåbor i Hede socken. - Hede och Vemdals sockenmän ansökte år 1755 hos K.B. i Gävleborgs län om att få bli bibehållna vid nyttjandet av fiske och skogstrakterna omkring Särvfjället mellan Hede, Storsjö och Vemdalen, där samnen Anders Jonsson hemställt att få vintertid nyttja bete för sina renar. Sedan Anders Jonsson förklarat sig söka tillstånd att vintertid endast få "sitta uti" skogsdalen väster om den övre eller västra Särvsjön på den västra sidan av Särvfjället, prövade K.B. i resolution den 10 november 1755 "skäligt, thet böra Hede och Wemdals Soknemän tils vidare få utan intrång af Lappar eller någon annan innehafwa och nyttja ofwanberörde Skogs tracter wid och omkring Sarfwåls eller Sarf-fjället, jemte Storsjö och Ljungdals skogarne, samt fisket i Sarf-sjöarne, emot ofwannämde åhrlige afrad och renta: Lärande dock bem:te Soknemän icke wägra Lappmannen Anders Jonsson, at om wintertiden hafwa tilhåll uti skog-dalen wästan om öfra Sarf-sjön, så framt sådant Soknemännen til skada icke länder." - Samerna Nils Andersson och Jon Andersson hade genom beslut av Svegs och Hedes tingslags häradsrätter den 11 december 1767 och den 18 mars 1773 erhållit tillstånd att med sina renar vistas på Lafsdalsskogen, Lafsdalsfjället, Lillfjället och Slugufjället i Härjedalen med förbud bland annat att med sina renar nalkas Lafsdalsby på en mil när. Särna sockenmän och Lafsdals byamän klagade den 20 september 1774 hos K.B. över "them tilfogad olägenhet af några Lappar från the så kallade Lafsdals fjellstöter". Krono befallningshavande Peter Graan anmälde den 24 december 1774 att "Allmogens slätter blifwit aldeles förtrampade samt Elgar och Wildrenar dels från theas stånd förjagade, dels platt nedergiorde, Lafsdals byemän til känbar skada och förlust, medan genom en sådan egenwillig åtgärd på theas områden the, som föga äga något annat närings ämne än djurfång." I sitt den 24 april 1775 meddelade utslag prövade K.B. "skjäligt förklara, det böra Lapparne Nils och Jon Anderssoner, samt the som i öfrigit å förberörde Lafsdals fjellstöter, nu kunna bo och wistas, genast therifrån drifwas genom Krono Befallningsmannens Graans skyndesamma och ofelbara föranstaltande, och ware jemwäl these samt andre Lappar wid femtio d:r Strmts wite förbudit, at nu eller framdeles sig therstädes nedsättja." - Sedan Särna sockenmän anfört klagomål

över de olägenheter som lappar från Funäsdalens och Tennäs byar orsakat dem, beslutade K.B. i Gävleborgs län genom utslag den 29 november 1783 - med stöd av bland annat att Kungl Maj:t den 1 september 1720 befallt att "alle Lappar, som utom lappmarken sig nedsatt, therifrån skola afwisas till sine rätta hemwist" - att anbefalla "alle the Lappar, som å Funnesdalens, Rångdalens och Tennäs Byars skogar och mark sig olofligen nedsatt, at genast therifrån afflytta, och till den rätta Lappmarken sig begifwa, till undgående theraf, at i annor händelse, genom Krono Befallningsmannens Wälbetrodde Peter Graans föranstaltande, therifrån warda drifne;".

Av de här redovisade utslagen och övrig av fastighetsägarna i denna del åberopade bevisning framgår att bönderna under 1700-talet i ett flertal fall vidtog rättsliga åtgärder mot samerna i syfte att skydda sina marker mot intrång från dem och att samerna i besluten ibland tillhölls att inte föra sina renar utanför "lappmarken" samt att bönderna inte godtagit att samerna vintertid betade sina renar utanför skattefjäl- len på deras marker.

4.2.6 Sammanfattning

Tingsrätten har i detta avsnitt avseende förhållandena åren 1500-1880 funnit att 1751 års codicill inte ger någon vägledning för bedömningen av om och i sådant fall var samerna förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt att bedriva renskötsel utanför skattelanden på fastighetsägarnas marker (avsnitt 4.2.1), att det under tiden före avvitrningen rådde en hård konkurrens mellan bönder och samer om tillgänglig mark och den avkastning den kunde ge (avsnitt 4.2.2), att bönderna visserligen före 1789 års statsvälvning hade en begränsad besittningsrätt till den jord de brukade men inte behövde tåla intrång på sina marker av utomstående vare sig dessa var bönder eller samer och att böndernas besittningsrätt till de marker som de brukade gav dem ett rättsligt skydd mot sådant intrång (avsnitt 4.2.3), att - såvitt framgår av utredningen - behovet av vinterbete för samernas renar beaktats vid avvitrningen i Härjedalen (avsnitt 4.2.4) samt att bönderna under 1700-talet i ett flertal fall vidtog rättsliga åtgärder mot samerna i syfte att skydda sina marker från dem och att bönderna inte godtagit att samerna vintertid betade sina renar utanför skattefjäl- len på deras marker (avsnitt 4.2.5).

Med hänsyn till vad sålunda upptagits och då det inte förebringats någon utredning om huruvida det under perioden förekommit någon vinterbetning utanför skattefjällen, kan ej anses visat att samerna under perioden förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt till vinterbetning på böndernas marker inom Härjedalens kommun.

5 FÖRHÅLLANDENA ÅREN 1880-1900 (De första renbeteslagarna)

5.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING

5.1.1 Samebyarna har till utveckling av sin talan anfört följande.

1886 års lag. De två senaste decennierna av 1800-talet utkristalliserades framförallt en rättsprocess och ett lagstiftningsarbete. Rätt till vinterbetning i skogslandet sattes ifråga under senare delen av 1800-talet genom brukspatronen W. Farup på Ljusneds bruk. Farup drev ett antal processer mot samerna. Det stora principmål, som inleddes år 1891, då fem samer från Storsjö lappby stämde Farup, blev sedermera genom Högsta domstolens dom den 22 juni 1894 en fullständig framgång för samerna. Frågan om rätten till vinterbetning i Härjedalen var den centrala frågan i det lagstiftningsarbete som ledde fram till 1886 års lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige. Farup sökte i egenskap av riksdagsman påverka lagstiftningens förlopp dithän att det av lagen skulle framgå att renskötseln i Härjedalen skulle vara hänvisad till skattefjällen. Frågan om rätten till vinterbetning blev därför mycket allsidigt belyst under lagstiftningsarbetet och det är därför inte till följd av några tillfälligheter att det av lagens förarbeten entydigt framgår att rätt till vinterbetning i skogslanden föreligger på grund av gammal sedvana (1 §, "å de trakter i övfrigt, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt...").

- Fastighetsägarnas påstående angående det som förevar inför 1886 års renbeteslag att de lagkommitterade "handlat i okunskap" motsägs av att dåvarande brukspatronen Farup var ledamot av denna kommitté. Tvärtom var förhållandena så, att det var just förhållandena i Jämtland och då särskilt i Härjedalen som upptog kommitténs arbete vid utformningen av 1 § i den blivande lagen. Farup förfäktade ståndpunkten att 1841 års brev skulle vara att förstå på sådant sätt att brevet på ett uttömmande sätt angett samtliga slag av betesmarker. Majoritetens uppfattning var den att brevet avsåg enbart fastställandet av vissa gränser för sommararbetet, medan frågan om vinterbetet låg utanför. Det är för övrigt att särskilt notera att den föreslagna förordningen benämndes "de svenska lapparne och de bofaste". Det var alltså - utöver rättsliga grunder - en avvägning mellan de olika befolkningsgruppernas näringsfång, som låg till grund för förslaget. 1 § i 1886 års lag utformades på sådant sätt att skattefjällen, senare innefattade utvidgningshemman, sammantagna benämnda renbetesfjällen, var till samernas uteslutande begagnande samt att det utan avtal eller tillstånd förelåg rätt till vinterbetning under oktober - april månad

på övriga marker. - Särskilda utskottet uttalar i sitt den 2 april 1886 avgivna utlåtande med anledning av propositionen med förslag till lag om de svenska Lapparnes rätt till vinterbete i Sverige följande. "Det är således till fyllande av hvad för närvarande brister i afseende å renbete, vår, sommar och höst inom skattefjellen, som berörda åtgärder skulle vidtagas. Att med dessa åtgärder tillfredsställa lapparnes renbetesbehof vintertiden har icke varit åsyftat därför, att man icke ansett ett sådant tillfredsställande på detta sätt vara möjligt. För vintern måste således, oafsedt skattefjellens arrondering, tillämpas den grundsats som förut gått och finnes riktig. Men då denna grundsats börjat bestridas, måste den genom positiv lag åter bringas till giltighet (sid 26). - - - Då det alltså endast är under den tid marken är bar som afsevärd skada å egor kan af renar förorsakas; då det måste antagas vara utförbart samt dessutom ej skulle leda till målet att tilldela lapparne ett bestämdt område, där de skulle hafva att jemväl vintertiden med sina renar upphålla sig, och hvars gränser de icke skulle ega att någon tid med renarne öfverskrida; då det till följd deraf icke kan undvikas att för vintern gifva lapparne rätt att beta sina renhjordar även utom de dem förbehållna områden; då lapparnes vinterflyttningar öfver enskildas egor är en sedan urminnes tid bestående, om ej i lag uttryckligt medgifven, likväl såsom faktisk förutsatt sedvanå, som dessutom grundar sig å en verklig rätt, rätten att drifva det näringsfång, som utgör vilkoret för deras existens såsom nomader å den jord vars första innehafvare de voro; då denna rätt ej kunnat annulleras vare sig genom att svenska staten förklarat sig för egare till all af odlingen icke upptagen jord eller derigenom att staten vid afvittringarne utan förbehåll upplåtit jorden åt enskilde, och icke heller blifvit genom något lagbud lapparne fråntagen; och då, i händelse de svenska lapparne skulle betagas rätten till dessa vinterflyttningar öfver enskild mark, de skulle komma i en sämre ställning i eget land än norske lappar, som enligt den internationella lagen äga sådan flyttningsrätt i Sverige; måste utskottet fullständigt godkänna den grundsats, som i nu avhandlade fråga blifvit uttalad genom föreliggande lagförslagens 1 § (sid 28)." Särskilda utskottets utlåtande visar betydelsen av tidigare avvittring samt förutsättningarna för och rätten till vinterbetning utanför skattefjällen. - Den i särskilda utskottets utlåtande intagna redogörelsen från ett sammanträde i Funäsdalen den 25 oktober 1883 av samerna omnämnd redovisning av vallar ger ej underlag för att bedöma omfattningen av vinterbetesmarkerna. Redovisningen av bovallarna utgör rätteligen en framställan om att samerna måtte återfå deras rättmätiga egendom, som "blifvit genom afvittringen lapparne fråntagne". Det är

sålunda äganderättsanspråk som ställdes i denna framställan från samernas ombud till landshövdingen. Dokumentet ger ej underlag för en bedömning var samerna lät sina renar beta vintertid. Däremot vittnar dokumentet om den aktiva samiska rättsbevakningen.

I princip är det riktigt - som fastighetsägarna gör gällande - att ny rättighet grundad på urminnes hävd inte kan uppstå efter 1972. Men samebyarna hävdar att det är en fråga för den allmänna rättstillämpningen att värdera betydelsen av fortsatt hävd efter 1972, då rättigheten för tid dessförinnan satts ifråga. Kvalifikationstiden kan således alltfört löpa efter 1972. Den 4 juni 1886 utfärdades lagen angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige och trädde i kraft för Jämtlands läns del den 1 januari 1889.

1898 års lag. Slutet av 1800-talet präglades av konflikter mellan rennärings- och fastighetsägarintressen. Bland annat mot bakgrund härav uppdrog Kungl Maj:t åt en kommitté, den s k lapplagskommittén, att föreslå en revision av reglerna om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. Kommittén skulle därvid även överväga om en särskild lagstiftning för Jämtlands län kunde vara påkallad.

Lapplagskommittén avgav den 27 maj 1896 ett förslag till lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. Kommitténs förslag lades till grund för den lag om de svenska lapparnas rätt till renbete som utfärdades den 1 juli 1898 och trädde i kraft den 1 januari 1899. Denna lag, som hänvisar tillbaka till 1886 års lagstiftning, ger vid handen att frågan om vinterbetningen prövats på olika sätt bl a genom särskilda sammanträden. - Under lagstiftningsarbetet behandlades ersättning för skada. Lagutskottet kommenterar i sitt utlåtande i anledning av propositionen med förslag till ny renbeteslag lagförslagets 15 § avseende bestämmelsen om ersättning för skada. Av kommentaren framgår att - för det fall bestämmelsen över huvud taget skulle varit påkallad - renbetning vintertid ägt rum på enskildas ägor.

- Lapplagskommittén uttalade sig i sitt lagförslag om tiden för bevisningen vid tvist om sedvanerätt på följande sätt. "Ur det i fråga om lapparnes sedvanerätt i gällande lag använda uttrycket trakter, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, har i kommitterades förslag ordet hitintills blifvit uteslutet, hvilket har sin grund deri, att det icke syns lämpligt, att vid tvist om sedvanerätt bevisningen ovillkorligen skall hänföras till tiden för 1886 års lags trädande i kraft. Den bofasta befolkningens rätt i detta hänseende lär ock få anses behörigen tillgodosedd, om sedvanerättens godkännande i tvistiga fall göres beroende af samma bevisning, som enligt lag kräves för styrkande af urminnes hävd." Av uttalandet framgår att

bevisningen ej ovillkorligen skall hänföras till tiden före 1886 års lags trädande i kraft.

Renantal under perioden. Vad fastighetsägarna anför i fråga om renantal talar för samebyarnas tidigare redovisade ståndpunkt att det antal djur som förekom under tidsepoken för tillkomsten av den första renbeteslagstiftning ej kan ha funnit sin föda vintertid inom nuvarande område för renbetesfjällen utan att erforderligt uthålligt bete har funnits i skogslandet österut. - När man tar del av äldre uppgifter om renantal måste man ha haft klart för sig att renlängdernas renantal understiger det faktiska renantalet. Av K.B:s årsberättelse avseende åren 1886-1890 framgår att det i Jämtlands län fanns mellan 60 000-70 000 djur vid 1890 års utgång. Dessa renar kan inte ha funnit sitt bete inom renbetesfjällen. Antalet renar gick ned under 1890-talet. Enligt uppgifter av lapplagskommittén utgjorde antalet renar år 1895 för Tännäs lappby 2 040, för Åre-Storsjö lappby 8 630 och för Ovikens lappby 5 545, sammanlagt 16 215. Vid utgången av 1800-talet hade antalet renar reducerats än mer; enligt K.B:s ämbetsberättelse avseende åren 1895-1900 uppgick antalet renar för Ovikens lappby till 1888, för Åre-Storsjö lappby till 2 224 och för Tännäs lappby till 1 108 eller sammanlagt 5 320.

Förekomsten av vinterbete utanför skattefjällen. Det är givetvis svårare att föra en redovisning av vinterbetesförhållandena ju längre tillbaka i tiden vi går. Även om intentionerna var goda att dokumentera vinterbetesförhållandena under lagstiftningsperioden på 1880-talet så är det inte sannolikt att förhållandena redovisats uttömmande. Exempel härpå skall ges. Första gången som vinterbete omnämns intill Sonfjället är i Gustav von Dübens bok "Om Lappland och lapparna" från 1873. I sin "Utredning rörande renbetestrakter i Jämtland och Kopparbergs län" har Elof Huss (sid 24) redovisat ett citat ur boken att Sör- och Vesterlapparna går "mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Sonfjället." Denna uppgift har inte kunnat återfinnas i anknytning till utredningar vid tillkomsten av 1886 års lagstiftning. Den redovisas ej av 1882 års lappkommitté. Detta är alltså ett exempel på att flyttningar förekommit och att redovisningen i det som utgjorde underlaget för 1886 års lagstiftning inklusive Haars karta är ofullständig. Sonfjället omnämns senare av lappfogden Alarik Dalkvist i årsberättelsen för 1896. - När det gäller Tännäs lappby har fastighetsägarna framhållit att samer i den lappbyn inte företog några långa vinterbetesflyttningar utan enbart höll sig inom områden härförliga till nuvarande renbetesfjäll. Detta är alltså fel. Av Elof Huss redovisning av lappfogden Dalkvists tjänsteberättelse för år 1896 (sid 29) framgår att för omkring 25 år sedan (alltså

under 1870-talet) utsträcktes betningen till Fjätfjället i Lillhårdals socken. Observera att Ortsangivelsen måste vara mycket ungefärlig. Det är osannolikt att det är höjdlägena på Fjätfjället som har besökts för vinterbete utan det måste vara angränsande skogstrakter inom Lillhårdals socken. Enligt års lapplagskommittén brukade under vissa år under ogynnsamma väderleksförhållanden vinterbetning ske ned till Fjätfjället på gränsen till Kopparbergs län. Återigen så kan det inte vara höjdlägena på fjället utan de intilliggande vida skogsområdena som betats. - Fortfarande vad gäller Tännäs kan exemplifieras med att av lappfogden P.A. Brännströms protokoll från 1898 (Huss sid 32) framgår att "Nils Olofsson Rensbergs föräldrar sades under vintrarne hafva uppehållit sig med sina renar i Herjeådalen." - Antalet djur gick under slutet av 1890-talet drastiskt ned. För Tännäs vidkommande uppgick antalet renar enligt 1896 års lappfogdeberättelse till 270. Även om uppgiften om antalet djur är osäker, måste det ändå vara fråga om en kraftig minskning av renarna i Tännäs. Samebyarna har framhållit de speciella förhållanden som därmed varit för handen inom Tännäs. Det har tagit tid innan renarna återhämtat sig så att de kunnat samlas i hjordar på naturliga vinterbetesplatser. Iwan Lundberg har framhållit detta som förklaring till att det under lång tid inte finns uppgifter om beteslokaler utanför renbetesfjällen. Det är naturligt att behovet av långa flyttningar under i övrigt goda betesår inte har varit särskilt uttalat. -

Vad gäller samerna i Storsjö kappellförsamling - de samer som kom att ingå i Storsjö lappby 1889 (Åre och Storsjö lappbyar sammanslogs 1891 till Åre-Storsjö) - vinterbetade de med sina renar bl a på de omkring Särvfjället liggande skogstrakterna enligt en utredning ombesörjd av 1882 års lappkommitté (Huss sid 25). Enligt lappfogden Alarik Dalkvists tjänsteberättelse från 1896 vinterbetade Storsjö lappby renarna - utöver på Ljusnedals bruks ägor - "ned mot bl a Långå eller å Särvfjället och fram mot Vemdalskälen" (Huss sid 29). Observera att detta var en beskrivning av områden dit flyttningar skedde "efter gammal god sed", vilket måste innebära att sådana flyttningar förekommit under mycket lång tid. Dalkvist uppgav också till skillnad från denna beskrivning följande om lapparne i Åre-Storsjö lappby. "Under sommaren sitta lapparna för närvarande i Ljungris, Skärvagsdalen och Mittådalen med renar på varje ställe. På hösten går en stor del av renarna utan bevakning ner till Serfsjöfjället och vidare genom Vemdalens socken ända bortom Vemdalens kyrka. En annan del går likaledes utan bevakning över Ljusnan och strövar genom Tännäs lappbys område ner till stora skogarne i Idre socken samt över hela västra delen av Linsälls socken fram till Sänfjället. Någon ordentlig

flyttning av lapparna med sina renar har icke på många år ägt rum, utan hava de farit efter sin boskap och slaktat av den - genom skjutning - där de anträffat den". Dalkvist ger inte någon förklaring till sin uppgift att renarna ej bevakades. Renarna har dock återsamlats under våren, eftersom det anges var samerna vistas med sina renar under sommaren. Det kan därför verkligen ifrågasättas om det är en helt rättvisande beskrivning som Dalkvist ger av renskötseln. Samebyarna gör gällande att det renbete som förekom under den s k stora oordningens tid måste beaktas i fråga om sedvanerätt. Iwan Lundberg har framhållit att det med dåtidens brist på tekniska hjälpmedel var svårt att samla renarna för märkning, skiljning eller slakt men att sådan verksamhet visst måste ha bedrivits med flyttningar, vinterbetning och slakt utanför renbetesfjällen så att det med fog kan påstås att sedvanerätt utövats. - Nu angivna exempel är dokumenterade förhållanden som visar att det förekommit vinterbete regelbundet långt utanför renbetesfjällen även under tiden 1880-1900.

5.1.2 Samebyarna har som bevisning åberopat 1. utdrag ur särskilda utskottets utlåtande den 2 april 1886 nr 1 över propositionen med förslag till lag angående de svenske Lapparnes rätt till renbete i Sverige, 1886 års renbeteslag (aktbilaga 777), 2. utdrag ur lagutskottets utlåtande den 18 april 1898 nr 66, vad avser kommentaren till 15 § i propositionen med förslag till 1898 års renbeteslag (aktbilaga 778), 3. lapplagskommitténs förslag till lag om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige avgivet den 27 maj 1896, sid 53 (aktbilaga 779), 4. yttrandet "Inför sedvaneprocessen" avgivet av hedersdoktorn Lars Thomasson den 25 november 1994, sid 1-25 (aktbilaga 899). Samebyarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Lars Thomasson.

Lars Thomassons yttrande i denna del av målen har sammanfattningsvis följande innehåll.

Kulturkampen. Kulturkamp kan samerna sägas föra dagligen på olika sätt och olika fronter. Det kan gälla motstånd mot olika intressen, som med varierande styrka konkurrerar med renskötseln om nyttigheter i sameområdena, eller kamp för rätten till ett kulturliv på i största möjliga utsträckning egna villkor för alla samer oberoende av yrkesverksamhet eller bostadsort. En front har gått där renskötselns och jordbrukets intressen tidigare kolliderat. Motsättningar mellan samer och bofasta bottnade i konkreta intressekonflikter vid sjövägar, i jordbrukets utmarker

och på samiska sedvaneland nedom fjällen. I de sydligaste sameområdena kulminerade motsättningarna i Härjedalen i slutet av förra seklet. Det fanns emellertid också många andra ingredienser i motsättningarna, där t ex förhållandet mellan bönder som ägde renar i vård hos samerna och markägare utan renar. Motsättningarna, ibland missförhållandena, och i sin ytterlighet t o m fiendskap, kom dock att uppfattas som en "kulturkamp" i första hand mellan "lappar och bönder", renskötsel och jordbruk. Motsättningarna var starkast under 1880-talet och åren kring 1890. Vissa underströmmar från den här tiden har dock levat kvar och då och då gett sig till känna i enskilda människors eller grupper attityder eller utfall. Och "renproblemet" verkar Härjedalen få leva med även fortsättningsvis. - Före 1880-talet talade man om skattelappar och skattefjäll. Det gällde enskilda samer som betalade skatt för de fjällområden de brukade. Avvittringen hade dock gått hårt fram emot samerna. Vilka vittgående konsekvenser åtgärderna fick för samerna belyses utförligt bl a i den rapport om avvittringen i Åre socken, som överdirektören vid lantmäteriet Ludvig Falkman lämnar efter en ämbetsresa där 1850. Och den kommitté som 1882-83 förberedde den första renbeteslagstiftningen konstaterade, att de motåtgärder som tidigare vidtagits, kom för sent för att göra någon verklig nytta och att det som förut vid avvittringen blivit gjort kunde därigenom ej göras ogjort. Läget i södra Jämtland och Härjedalen beskrivs av den förste lappfogden, tidigare länsmannen i Offerdal, Adolf Suwe, på följande sätt i hans första årsberättelse till länsstyrelsen 1885. "En blick på kartan visar obestriddigen huru lapparnes intressen nästan öfverallt gifvits till spillo. De hafva blifvit trängda åt sidan till fjällen då bönder och nybyggare tillagts hufvudsakligen all gräsbärande mark och med sine egor framträngda så långt möjligt mellan de egentliga fjällbeteslanden å ömse sidor". - Att skattefjällen och omgivande hemman gränsade direkt till varandra medförde tidvis stora problem. Särskilt vår och höst var samerna med sina renar så nära de bofastas slåtterängar, fåbodvallar och t.o.m. åkrar och ängar, att det var nästan omöjligt att hålla renarna borta från dem. Samerna krävdes på ersättningar för att renarna gjorde åverkan på växande gröda och ungskog men framför allt på hö i stackar och hässjor från utmarksslätter, som i allmänhet inte forslades hem förrän marken frusit till om hösten. Inom fjälljordbruket spelade boskapsskötseln med ett långt utvecklat fåbodväsende stor roll i Härjedalen, och renlaven användes också som stödfoder åt kreaturen. Bönderna var för övrigt noga med att tala om kreatursmossa i stället för renlav. Förhållandena var särskilt svåra i västra Härjedalen och koncentrerade till Ljusnedals bruk med en ytvidd på ca sex

kvadratmil, till vilket Lillfjället och Anåfjället tidigare avvittrats. Där gick bruket med sina landtungor in mellan de gamla skattefjällen.- Vad som skedde i västra Härjedalen kunde naturligtvis inte begränsas till lokala bekymmer utan blev tidigt ett riksintresse. Till riksdagen fördes problematiken 1878, då liberalen Adolf Hedin motionerade om "Jemtlands läns lappbefolknings nödställda belägenhet". Han menade att staten genom avvitrningen kringskurit samernas områden så att de inte räckte för deras behov, och han fann det också sannolikt att samerna från den bofasta befolkningens sida fått "röna en medfart hvilken, der den ej öfverskrider lagens, åtminstone uppnår hårdhetens yttersta gräns". De hade enligt honom helt enkelt behandlats illa, och borde därför få hjälp med tvister och rättegångar mellan dem och den jordbrukande befolkningen, och om det skulle krävas inköp eller expropriation av mark som samerna behövde, så borde staten inte undandra sig en sådan åtgärd. - I riksdagen togs fördes i det sammanhanget alla beskyllningar och motbeskyllningar de inblandade kunde ta fram. I blandningen av sakargument och attityder, allvar och raljerande, fakta och förtal fanns naturligtvis en kärna av sanning - eller snarare olika sanningar. Riksdagsutskottet tilltrorde sig inte heller att avgöra i vilken mån de olika beskyllningarna var välgrundade eller ej och inte heller hur skulden fördelade sig på de olika parterna. Men utskottet menade att förhållandena nu krävde ett ingripande för att "förhindra den bitterhet i sinnena, det till våldsamer öfvergående split, den demoralisation, som mer och mer alstras af den ställning mellan den bofasta och lappbefolkningen, som hufvudsakligen synes vara en följd af illa beräknade afvittringsåtgärder". Regeringen kände kravet på åtgärder och kände också ansvaret för att förhållandet mellan samerna och de bofasta förbättrades. Och därmed startade också ett genom alla följande årtionden och in i våra dagar nästan sammanhängande utredningsmaskineri. "Problemet Härjedalen" blev också en följetong genom hela lagstiftningsarbetet med 1886 och 1898 års renbeteslagar.

1886 års renbeteslag. Den första lagstiftningen kring renskötseln resulterade i 1886 års renbeteslag. Även om den avsåg renskötseln i Sverige i dess helhet, kom förhållandena i Jämtland-Härjedalen att dominera lagstiftningsarbetet. Det kommittéarbete som föregick förslaget (1882 års kommitté) leddes först av landshövdingen i Jämtlands län J. G. Asplund och efter dennes död av landshövdingen H. A. Widmark. Anmärkningsvärt för samernas del var att t ex patronen Farup på Ljusnedal ingick i kommittén med hänsyn till de starka egna intressen han rimligtvis borde ha av hur samefrågan skulle lösas i Härjedalen. I både kommittébetän-

kandet (1883) och i propositionen till 1886 års riksdag förslogs att samerna nu i lag skulle tillförsäkras rätt att under vinterhalvåret (oktober-april) nyttja de vinterbetesmarker utanför skattefjällen som de tidigare gjort av gammal sedvana. Förslaget mötte kraftigt motstånd från Kungl Maj:ts Befallningshavande i Jämtlands län, landshövdingen friherren John Eriksson, och från vissa fjällkommuner där, som alltså mer eller mindre ifrågasatte sedvanerätten. Bakom låg bl a hur 1841 års Kungl brev angående bestämmande af säkre gränser för lappallmogens i Jämtlands län renbetestrakter skulle tolkas. Enligt K.B. hade samtliga renbetesmarker (både sommar- och vinterbeten) blivit bestämda genom brevet, som "lemnar ingenting i öfrigt att önska i afseende på tydlighet." Visserligen medgav K.B. att skattefjällen inte var helt ändamålsenliga i fråga om hur de fördelade sig och hur de kunde utnyttjas och att en utvidgning av själva skattefjällen därför var nödvändig. Men i fråga om sedvanerätten bad K.B., att "länets laglydige och trogne undersåtar" inte skulle utsättas för ett så lika oförtjänt som våldsamt ingrepp i deras i lag dem tillförsäkrade fria disposition öfver deras skattehemman". Det var två frågor som på det här sättet särskilt markerades, dels att barmarksarbetet måste utvidgas (skattefjällen), dels att vinterbetet måste tryggas (vinterflyttningarna ske också med lagens stöd).

Justitieministern Nils von Steyern klargjorde 1886 tydligt regeringens uppfattning, att samernas vinterflyttningar "å de trakter som de af gammal sedvana hittills hafva besökt måste vara icke blott ett af den bofasta befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande till stöd för denna rätt icke förefunnits." Majoriteten inom Högsta domstolen hade vid lagrådsremissen dock ifrågasatt den rättsliga grunden för förslaget såsom kränkande den bofasta befolkningens ägande- och besittningsrätt. Men justitieministern fann inte att sedvanerätten innebar någon inskränkning i jordägarens rätt att fritt disponera över sin egendom. Utskottet fäste i sin tur uppmärksamheten på att staten vid avvitrningen i Jämtlands län försummat att göra samma förbehåll som inom Norr- och Västerbottens lappmarker, nämligen "att lapparne äfven efter avvitrningen skola vara berättigade att utom det dem tilldelade område med eller utan inskränkning till viss årstid såsom förut söka bete för sina renhjordar." Avvitrningen hade, enligt utskottet, "kringskurit området för lappen, så att det blifvit mindre än det nödvändiga, och de bofasta som därigenom fått uppfattningen att lappen icke äger någon egen rätt till vinterflyttningen, hade börjat bestrida denna rätt. "Men", fortsätter utskottet, "icke har sjelfva rätten genom bestridandet kunnat blifva mindre än den i och för

sig var. Och hade rätten börjat bestridas, måste den genom positiv lag åter bringas till giltighet". - I utskottet reserverade sig landshövdingen i Jämtlands län, John Ericson, som var ledamot av första kammaren. Han yrkade, att Jämtlands län skulle undantas från den föreslagna lagen och få sina renbetesförhållanden ordnade i särskild lag först sedan skattefjällens gränser utvidgats.

K.B. i Jämtlands län hade också inhämtat synpunkter på betänkandet från fjällkommunerna och samebefolkningen vid särskilda sammanträden. K.B. ville - med en mycket ledande frågeställning - höra deras uppfattning om förslaget att "göra vissa trakter af Jemtland likställda med Norr- och Västerbottens lappmarker med deraf följande inskränkning till renskötselns förmån i jordegarnes hittills fria dispositionsrätt öfver skog och mark." Landshövdingen ledde själv ett sammanträde i Funäsdalen 25 oktober 1883, till vilket han kallat både samer och bofast befolkning. Till sammanträdet inlämnades olika skrivelser, en från 63 jordägare genom Östen Hansson i Tännäs, en annan från 12 samer genom handlanden O. Em. Olsson i Funäsdalen samt från var för sig H. Fundin i Funäsdalen och William Farup i Ljusnedal. De 63 jordägarna frågade, om de ska drivas ut från sina "urgamla hemman, der lapparne af ålder icke vistats med sina renar", och menade att betänkandet "funnit skäl att öppna dörrarne för renegarne på vid gafvel, så att hvarje försvar från vår sida mot intrång af renar omöjliggöres". Samerna å sin sida krävde en noggrannare undersökning av renskötseln i sin helhet i Härjedalen, varigenom skulle faktiskt bevisas "att våra förfäder och vi på samma gång genom avvittringen förlorade en stor mängd vinter- och sommarstamhåll, som lades till Storsjö kapellag, Ljusnedals bruk och Tännäs sockens hemmansegare, och vi trängdes till de nakna fjällen." O. Em. Olsson, som förde samernas talan, och fjärdingsmannen M. Långström bestyrkte behovet för samerna att kunna flytta utom sina områden. De hade vid avvittringen förlorat sina vinterstamhåll, som "äro för dem af nöden." - I riksdagsdebatten förklarade landshövdingen John Ericson sedvanerätten i Jämtlands län så, att "när en lapp med sina renar flyttar ner på en bofastas ägor, så gör han upp med egaren att få vara der, och betalar vanligen en liten penning för den skog som han tager." - Justitieministern vidhöll de två grundsatser lagförslaget enligt hans mening vilade på, nämligen lapparnes "uteslutande rätt till fjellregionen och deras sedvanerätt att vissa tider besöka andra trakter," men medgav, att det kunde vara lämpligt att senarelägga lagens ikraftträdande i Jämtlands län så att en utvidgning av skattefjällen (för tillräckliga vår- och höstbeten) först skulle kunna vidtas.

Riksdagen antog lagförslaget, men lagen trädde i Jämtlands län i kraft först från och med 1889 för att man under tiden skulle kunna utöka de gamla skattefjällen i den utsträckning som behövdes för barmarksbetet. De fastigheter som därefter förvärvades uppläts genom Kungl brev 1891 till samerna att användas i likhet med skattefjällen. Samtidigt myntades uttrycket de jämtländska renbetesfjällen som gemensam benämning på såväl gamla skattefjäll som inköpta utvidgningshemman. 1898 års renbeteslag. K.B. i Jämtlands län skrev till regeringen 21 maj 1891 och rapporterade, att kringströvande renar från Åre-Storsjölappby årligen trängde in på den bofasta befolkningens ägor och förorsakade skador. (Åre-Storsjö lappby omfattade nuvarande Handölsdalens och Mittådalens samebyar.) Det hade lett till en mängd ersättningstvister och enligt K.B. till att markägarna börjat döda renar för att freda sina ägor. Vad som närmast avsågs vara tvistigheterna mellan patronen Farup på Ljusnedals bruk och samerna i västra Härjedalen och de nedskjutningar av renar som Farup fick bära ansvar för. För att få samerna mer ansvariga begärde K.B. att få lappbyn och vissa angränsande områden förklarade som ett skadeersättningsområde med skyldighet för samerna gemensamt att ersätta den skada renarna åstadkom. Regeringen biföll K.B:s begäran och bad samtidigt K.B. inkomma med förslag till ändringar i renbeteslagen samt övriga åtgärder som kunde utjämna motsättningarna mellan samerna och de bofasta i Härjedalen. - Efter olika skriftväxlingar mellan länsstyrelsen i Jämtlands län och regeringen överlämnade K.B. den 15 februari 1892 till Kungl Maj:t ett förslag till ny renbeteslag för Jämtlands län trots motgångar i sina tidigare försök att förhindra att sedvanerätten lagfästes. I förslaget förutsattes att sedvanerätten togs bort och att samerna för sin renskötsel skulle vara hänvisade till renbetesfjällen. I senare skrivelse anhöll länsstyrelsen också att Kungl Maj:t skulle tillsätta en ny kommitté för att få förslag till nya utvidgningar av renbetesfjällen. Den skedde också 1893, men det lite anmärkningsvärda var att den kommittén fick i uppdrag att också undersöka, om Kronan kunde förvärva så mycket mark för renskötseln att samerna fick egna heltäckande åretruntmarker, dvs områden också för vinterbetet. - När samer och kommunföreträdare i norra Jämtland träffades i Gäddede 24 juli 1893 anförde samerna t ex att så stora inköp i regel inte skulle kunna göras, att deras behov av vinterbetesland kunde tillgodoses fullt ut. "Fortfarande måste de flytta nedåt landet. Ja, om än hela Frostvikens socken blefve åt dem upplåten, skulle vinterbetet ändock vara otillräckligt." De bofasta motsatte sig inte att samerna vintertid betade sina renar på deras ägor, bara det inte blev några skador på deras höhässjor eller, om det blev det, att de fick full ersättning för

skadorna. - Mest oroliga för skador var de markägare och arrendatorer, som mötte kommittén i Storsjö den 12 september 1893 och i Funäsdalen en vecka senare. Storsjö byamän var mycket rädda om slätterängarna söder om Storsjön, och hemmansägaren Olof Ersson i Klockarberg, som var ombud för Hede byamän, ansåg att samerna var mycket vårdslösa med sina renar. Vintertid kunde renarna komma ända ner till Hede, sade han, och göra skada på ungskog. - Kommittén skulle lämna förslag på vilka områden som samerna behövde för renbete året om, men det fanns ingenting i direktiven som sade, att den skulle föreslå alternativ till sedvanerätten. Därför är det också lite anmärkningsvärt att det i sammanträdesprotokollen heter, att kommitterade ansåg "att enda och bästa sättet för att lapparna skola under vintrarna få rätt vistas å berörda områden vore, om de sjelfva träffade aftal med de bofaste om sådan rätt." Sedvanerätten borde med andra ord ersättas av privata avtal. Det var också samerna själva som skulle åstadkomma avtalen. Skulle staten däremot göra sådana avtal för samernas räkning, skulle de bofastas anspråk säkerligen bli alltför stora, menade kommittén. - Det blev inget omedelbart ställningstagande från regeringens sida till en särskild lagstiftning för renskötseln i Jämtlands län eller till sedvanerätten där, förrän en ny utredningsomgång hunnit genomföras. Kungl Maj:t utsåg en ny utredningskommitté den 1 april 1895, den så kallade lapplagskommittén. I utredningsarbetet ingick att revidera 1886 års lag och därvid ta ställning till behovet av en särskild renbeteslagstiftning för Jämtlands län. Sedvanerättsfrågan - dvs om sedvanerätten skulle vara lagfäst eller ej - hölls på det här sättet således ånyo aktuell. - Kommittén sammanträffade med samer och ortsbor i Funäsdalen den 29 juli och Föllinge den 4 augusti 1895. Samerna i Härjedalen uppgav att de även efter inköpet av Ljusnedals bruk brukade flytta till de trakter som de efter gammal sedvana besökt, en rätt som var särskilt viktig under besvärliga vintrar. (Ljusnedals bruk inköptes av staten till renbetesland efter Farups död 1893.) Lappfogden ansåg däremot att samerna i Tännäs lappby skulle behöva göra avtal med markägarna eller annorledes förvärva rätt till vinterbete. Sockenombuden hävdade, att de föreslagna markinköpen skulle ge tillräckligt renbete året om. - I den särskilda skrivelse inspektorn Carl Flodström lämnade in som ombud för samerna heter det att "det inte finns några verkliga skäl till att sedvanerätten tas bort, eftersom lagbestämmelserna tillkommit på lappbefolkningens hundraåriga bönerop och klagan, och den såväl af ortens sansade befolkning som öfver hela vårt land vunnit allmänt bifall. Det är ett ostridigt förhållande att Herjedalens och Jemtlands fjell och närmast dertill hörande skogsland är från urgamla tider noma-

dernas och renarnas vistelseorter". - Samerna i Ovikens lappby inlämnade en skrivelse till kommittén, där de talade om att de inte i tid kallats till sammanträde vare sig i Funäsdalen eller Föllinge och att de uteblivit, men att de "till lappkommittén samvetsgranna öfvervägande ville göra ett uttalande, grundadt på vår erfarenhet vid utöfvandet av vårt näringsfång." Skrivelsen var undertecknad i Storlövdalen den 24 augusti 1895 och har 34 namnunderskrifter. Ovikssamernas förslag var att den sedan urgamla tider existerande och i 1886 års lapplag fastslagna sedvanerätten fortfarande bibehålles utan inskränkning eller intrång. Det fanns alltså delade meningar om sedvanerätten, även om merparten av de tillfrågade talade för att den borde bibehållas. Från deras sida som förordade avtal framfördes i första hand som skäl den bättre ordning i renskötseln som man förutsatte skulle följa med avtal. "Om lappen av lagen vänjes och fostras att vårda sin egendom, renarne, och respekterade de bofastes egendom, skulle han säkert med markägarens tillstånd få flytta in på hans skogsmarker som alltid förut utan ersättning vare sig därför eller för bränsle eller nödiga kojstänger" (Gunnar Eriksson i Åre). - De samer som deltog i sammanträdet i Funäsdalen befarade dock, att det kunde uppstå svårigheter med enskilda avtal. Det kunde nämligen tänkas, att en markägare kunde motsätta sig flyttning över sin mark till längre bort liggande områden upplåtna av en annan markägare. Om avtal skulle träffas, innan samerna kom in med sina renar på enskild mark, kunde det likväl bli svårt att på förhand bestämma till vilka trakter man skulle flytta (beroende på väderleksförhållanden etc), och då skulle man bli tvungen att i förväg avtala om ersättning med ett flertal markägare bara för säkerhets skull. - Då det gällde renskador på hässjat hö redogjorde lappfogden Adolf Suwe för hur i Jämtlands län de bofasta endast undantagsvis brukat stänga kring sina höstackar och hässjor. Det gällde både ifråga om hemman som skattlagts efter den så kallade Västerbottensmetoden (med plikt att inhägna hässjorna) och övriga hemman. Det hände t o m att samerna varit med och bekostat sådana inhägnader för att förebygga renskador och annat obehag i umgänget med markägarna. Lappfogden ansåg en sådan stängselskyldighet angelägen inom hela länet under den tid renbetning pågick, trots att det kunde medföra en ytterligare pålaga för markägarna. - Lapplagskommittén konstaterade i sitt betänkande att vad som tidigare utretts om renbetesfjällen i Jämtlands län och vinterflyttningarna utanför dessa i allt väsentligt var korrekt och tillförlitligt. Kommittén redogjorde också för vilka åtgärder som vidtagits efter 1886 (t ex utvidgning av samernas åretruntmarker) och för de svårigheter som fortfarande gjorde sig gällande (kraftig ökning

av renarnas antal, bofastas rätt att äga renar, mängden omärkta renar etc). Kommittén medgav att lagfästandet av sedvanerätten i någon mån kunde ha bidragit till misshälligheterna i Jämtlands län men att det vore att gå för långt, om man uteslutande eller ens huvudsakligen gav sedvanerätten skulden för dem. Att samerna under intryck av att de har lagens skydd "icke förmår att tillägna sig den sans och måtta, som den nya rättighetens grannlaga utöfvande tager i anspråk - - - kan ej vara oväntadt, helst då denna befolkning icke befinner sig på en högre utvecklingsgrad än i allmänhet är fallet med den lapska", låter sig dock kommittén förledas att skriva. Men den tar därefter klar ställning: I alla händelser kan den omständigheten "att rättigheten blivit missbrukad, icke utgöra giltig anledning till dess upphäfvande." Kommittén ville därför ej heller gå med på något alternativ med avtal mellan samer och markägare, liksom den också avvisar tanken på inköp av mark av den storleksordningen som skulle täcka åretruntbehovet. Det vore att till utmark förvandla vidsträckta redan odlade bygder och dessutom oförsvarligt ur nationalekonomisk synpunkt. Utvidgningen av renbetesfjällen hade för övrigt visat sig ha goda följder i förhållandet samer - bofasta, och frågan om renarnas skadegörelse på böndernas höhässjor kunde åtgärdas mycket bättre än genom att inskränka sedvanerätten. Mot det här förslaget reserverade sig kommittéordföranden Nils von Steyern (hovrättspresident och tidigare justitieminister). Hans reservation var en stark markering av vad han uppfattade som samernas gamla rättigheter. De bofasta kunde egentligen inte kräva att få ha sina marker helt renfria. Det är samerna, inte de bofasta som "ursprungligen befolkat och förfogat öfver de bygder om hvilka här är fråga," heter det i reservationen, och "det är lappen som i sin från början oinskränkta rätt att der uppehålla sig med sina renar som lidit intrång af odlingens fortskridande." När därför lagstiftaren fastställt sedvanerätten i lag, var det enligt von Steyern "icke för att utvidga lappens rättigheter genom att pålägga den bofaste en förut okänd tunga, utan för att rädda åt lappen så mycket af hans forna rättigheter, som är nödvändigt för hans existens som nomad." Att besväras av renar måste den vara beredd på som vågar risken att inlåta sig på jordbruk i trakter "der renskötsel af ålder bedrifvits och fortfarande får bedrifvas." - Både regeringen och riksdag följde i allt väsentligt kommittéförslaget utom i fråga om tiden, då sedvanerätten fick utövas, och i fråga om markägarnas rätt att få handräckning för att avliva kvarlämnade renar. I bägge dessa fall fick von Steyerns reservationer ligga till grund för regeringsproposition och riksdagsbeslut. Det blev således ingen begränsning av tiden oktober - april, och de renar som fick dödas utanför renbetes-

fjällen var bara sådana som utan att stå under någons vård år efter år fortlevde i trakten och förorsakade de bofasta skada.

Lars Thomasson har vid vittnesförhör lämnat samma uppgifter som i sitt yttrande.

5.1.3 Fastighetsägarna har anfört följande

1886 års renbeteslag. Kongl. Maj:ts Befallningshavande i Jemtlands län avgav 1879 ett utlåtande angående förslag till förordning rörande Lapparna i de förenade konungarikena Sverige och Norge. Förordningen innehöll förslag till inskränkning i tiden för de lapparnas ömsesidiga rätt till flyttning in på det andra rikets område. Enligt K.B:s uppfattning (sid 131) stod detta stadgande i strid med vissa jämtländska lappars gamla sedvana att emellanåt vintertid flytta över till de norska fjällen och där för sina renhjordar söka bete, egentligen blott när det till följd av vissa väderleksförhållanden mossan på hemtrakterna blir oåtkomlig, såsom ofta händer under ogynnsamma vintrar; och det uppgavs att å flera trakter, varifrån denna vinterflyttning ägde rum, lapparne, därest fortfarande rätt därtill dem betoges, skulle hotas av undergång. - Det som anförs i särskilda utskottets den 2 april 1886 avlämnade utlåtande om avvitrningen är fel. Det är möjligt att sakinnehållet är rätt vad gäller Jämtlands landskap. Beträffande Härjedalen är sakinnehållet fel, vilket framgår av vad fastighetsägarna anfört om avvitrningen och av dokumentationen över avvitrningen i Härjedalen. De båda Kungliga breven 1841 kom inte för sent för samerna i Härjedalen. Samtliga samer i Härjedalen deltog i avvitrningsarbetet och framförde sina krav. När det gäller marker utanför avvitrtrade skattefjäll eller lappskatteland som samerna nyttjat, så har kommitterade redovisat dessa trakter på den av Haahr upprättade kartan. Samtliga de områden inom Härjedalen som de kommitterade sålunda redovisade ingår numera efter utvidgningen i renbetesfjällen. Vad gäller sedvanerätt till vinterbete innehåller utlåtandet endast följande uttalande. "Härjeådalens lappar föra sina renar under sommaren utom på sina skattefjäll till Norge samt på vintern såväl till Norge som till Serffjället och i anseende till det knappa utrymmet på enskildas ägor i dessas närhet". - Fastighetsägarna bestrider inte befintligheten av den genom 1886 års lag införda rättsregeln om sedvanerätt till vinterbete. Tvisten gäller om och i så fall var sedvanerätt uppkommit och således var renbete vintertid skett. Därom uttalar sig inte särskilda utskottet. I övrigt redovisar särskilda utskottet framför allt genom sin sammanfattning (sid 28) skälen för ett införande av regeln ifråga. Dessa skäl säger ingenting om förekomst-

en av sedvanerätt inom det omstämda området. Det skall särskilt observeras att lagen tillkom för hela riket och att förutsättningarna skilde sig markant mellan lappmarkerna i norra Jämtland och det omstämda området. Norrut var det så att renbete vintertid skedde utanför skattefjällen. - Fastighetsägarna gör inte gällande att det inte finns rätt till vinterbete utanför ursprungliga skattefjäll men väl att det inte finns sådan rätt utanför nuvarande åretruntmarker. - Den kommitté som den 25 augusti 1883 lämnade förslag till förordning angående de svenska lapparna och de bofaste redovisade inledningsvis utförligt hur renskötseln bedrevs och kompletterade även med en av Haar upprättad karta över Norrland. I sin Utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län beskriver f d landskamreraren Elof Huss flyttningsvägarna på kartan på följande sätt (sid 26 f).

"Lappar i Undersåkers socken: Lappar i Bunnerfjällen flyttade till trakten väster om Anåsjön och därifrån efter två skilda stråk, nämligen 1) till trakten av Åhn och Överhallens byar eller 2) över trakten söder om Dörrsjöarna mot trakten norr om Viggessägen (Ovikens- och Bergs kommuner); andra lappar flyttade från Täverdalsfjällen till trakten söder om Ottsjön (Tåssåsens sameby). Lappar i Skärvaxvålen, Ljungris, Mittådalen och Grönfjället (Mittådalens och Handölsdalens samebyar) flyttade alla till Särffjället och lapparna i Rutfjället (Tännäs) till trakten av Högvålen." Det enda vinterbetet som förekom utanför dåvarande renbetesfjäll men inom Härjedalens kommun var alltså på Högvålen, som numera inköpts och ingår i renbetesfjällen. Kartan visar alltså att det vid tiden för lappkommitténs arbete inte ägde rum några flyttningar utanför nuvarande renbetesfjäll. Kommitténs utredning avseende Jämtland (sid 47-56) och Herjeådalen, visar att vid tiden för dess arbete inga samer från Jämtland flyttade sina renar till Härjedalen och att Härjedalens samer enligt den för dem förmånligaste redovisningen vintertid höll sina renar på bete på Särvfjället och på de omkring detta fjäll liggande skogstrakterna, inom norskt område samt på Högvålens område. Sammantaget visar utredningen att det vintertid inte förekom renbete på marker utanför nuvarande renbetesfjäll. - I skrivelse från K.B. i Jämtlands län den 18 januari 1883 till kommittén redovisades från kronolänsmännen infordrade uppgifter "angående vid vilka av länets renbetesfjäll lapparna för vintern söka bete åt renarna utanför fjällets område". Av de infordrade uppgifterna framgår att vinterbete med ren vid tiden för kommitténs arbete inte ägde rum utanför nuvarande renbetesfjäll. Av svarsbrevet från länsmännen inom Jämtland framgår att förhållandena var annorlunda där och att inga samer från Jämtland flyttade sina renar till Härjedalen. - Den utredning som vidtogs

genom kommitténs försorg visar således att något vinterbete med ren inte förekom inom det omstämda området. Inom de trakter som senare under framför allt 1890-talet köptes upp av staten till utvidgning av skattefjällen och som omfattade en markareal betydligt större än dessa förekom i vissa fall vinterbete. - Behandlingen i särskilda utskottet föregicks av sammanträden med samerna och bofasta för att höras över kommitterades förslag till lag. Vid sammanträdet i Funäsdalen den 25 oktober 1883 (sid 85 i utskottets utlåtande) framförde närvarande lappar följande önskemål angående trakter de önskade måtte införlivas i deras nuvarande renbetesland. "Lappmännen Pål Zakrisson och Nils Ransberg m fl på Rutfjället uppgåfvo en trakt efter östra sidan af Malmagen och vidare österut efter Tenån till öfra Tensjön, trakt i Örgdalen, dito i Fiskbäcksdalen och dito i Myskeldalen, hvilka orter nu tillhöra jordegare i Malmagen, Funäsdalen och Tännäs byar; lappmannen Anders Larsson Doj på Grönfjellet uppgaf Gröndalen, (som nu tillhör Ljusnedals bruk) Anderssjökälen (tillhör Funäsdalens byamän) och en mindre trakt nordost om sjön Glän, (som nu tillhör Funäsdalen m fl); lappmännen Per Andersson och Jo Larsson uppgåfvo en trakt på norra och södra sidan om Mittån (som nu tillhör Ljusnedals bruk) och till vinterrenbeten: Henvålen, Krafraen och Brändåsen; lappmannen Jo Jakobsson önskar Anåfjället till vinterbetestrakt (tillhör Ljusnedals bruk)." - Enligt vad som framgår av avvitringshandlingarna och utdrag ur domböckerna har motsättningarna mellan samer och bofasta fram till och med 1800-talet förekommit endast i områden i omedelbar anslutning till renbeteslanden. Tvisterna på 1880- och 1890-talen ägde rum på Ljusnedals Bruk. - Enligt lappfogden Adolf Suwes årsberättelse den 1 november 1889 syntes "endast det medlet återstå att för statens räkning förvärfva Ljusnedals Bruks område, genom hwars upplåtande till renbete möjlighet beredes att afhålla renhjordane från intrång på böndernas mark samt därigenom, såsom jag hoppas, med ens undanröja vidare klagomål". Ljusnedals bruk förvärvades 1893. - I protokoll från sammanträdet med lappbefolkningen inom Undersåkers-, Kalls- och Åre socknar den 27 oktober 1883 redovisades samernas önskemål om inköp av mark för utökning av renbetestrakterna (sid 109 och 110 i utskottets utlåtande). Inget av de framställda önskemålen avsåg mark inom Härjedalen. Vid sammanträdet i Funäsdalen var sedermera bildade Handölsdalens, Tranris (numera inom Handölsdalens sameby) och Anaris (numera Tåssåsen) samebyar företrädna. Inte heller vid sammanträdet med lappallmogen inom Ovikens- och Hallens socknar den 27 oktober 1883 (sid 114-116) framfördes från lapparnas sida (Tåssåsens sameby) önskemål om utökning av

renbetesstrakterna inte ens i närheten av Härjedalen. - Till utskottets utlåtande finns fogad också en redovisning av vallar från lapparnas ombud O. Em. Olsson, som i ett brev till landshövdingen John Ericsson den 5 november 1883 lämnade uppgifter av platser (vallar), där lapparna varit bosatta året om. Vissa markeringar avser flera vallar. O. Em. Olssons brev visar att av samerna 1883 påstådda vallar och boplatser samt sedvanerättstrakter är belägna inom nuvarande renbetesfjällen med något ringa undantag i renbetesfjällens direkta närhet. Ombudet uttalade sig för hela samebefolkningen i Härjedalen.

Renskötselförordningen anges i 1 § rennäringslagen vara en på urminnes hävd grundad rättighet. Av 6 § lagen om införande av nya jordabalken följer att rättigheter som grundas på urminnes hävd består men att efter den 1 januari 1972 sådana rättigheter inte är möjliga att förvärva. Erforderlig tid för uppkomst av urminnes hävd eller av ålder blir alltså i andra hand den 1 januari 1882 (samebyarnas första och andra handsgrunder).

1898 års renbeteslag. 1895 års kommitté inleder sina motiv med en redovisning för de åtgärder till lappväsendets främjande som vidtagits efter utfärdandet av 1886 års renbeteslag, företrädesvis inom Jämtlands län, och för de svårigheter som varit (sid 27-30). Här redovisas bl a arbetet med inköp av utvidgningshemman, upplåtelsen , av Särna norra kronopark i Kopparbergs län till renbete och bildande av Idre sameby och förslaget av K.B. i Jämtlands län till ny lag med avskaffande av sedvanerätten vad gäller detta län. Vilka förändringar som inträffade i lapparnas flyttningar efter 1886 års lag redovisas i protokoll från ett sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895. Av protokollet framgår att inte heller vid denna tid flyttningar med ren synes ha förekommit utanför nuvarande renbetesfjäll. - Av 1896 års lappfogdeberättelse, som innehåller en utförlig redogörelse för betesförhållanden m m, framgår att samebyarna i allt väsentligt hållit sig inom nuvarande åretruntmarker och att det enda undantaget utöver renar som strövat fritt under "den stora oordningens tid" utgör Storsjö lappbys renar, som betat "ned mot Långå eller å Serffjället och fram mot Vemdalskälen". Här må anmärkas att ett okontrollerat nyttjande som t ex beror på att djur skrämts bort från sina rätta marker eller av annan orsak går sina egna vägar, som sker obestämt, som alltså sker t o m mot samernas egen vilja, som möts av reaktioner från myndigheterna, som möts av protester från fastighetsägarna och som slutligen leder till utslaktning av renarna, aldrig kan grunda någon rätt till bete på annans fastighet. - Av lappfogde P. A. Brännströms protokoll 1898 framgår inte var i Härjedalen Nils Olofsson-Rensbergs

föräldrar uppehållit sig med sina renar. Det finns inget stöd för att Tännäs sameby då betade utanför åretruntmarkerna tvärtom, framgår av protokollet att renarna betat inom renbetesfjällen.

Samebyarna åberopar lagutskottets kommentar i utlåtandet avseende bestämmelserna om ersättning för skada i lagförslagets 15 § indicievis under påstående att regeln om ersättning för skador orsakade av renar, som betat på mark inom lappmarker eller inom andra trakter å vilka renarna ägt vistas överhuvudtaget, inte skulle ha varit påkallad om renbetning inte ägt rum på enskilda ägor. Fastighetsägarna bestrider att förefintligheten av lagregeln i fråga kan sägas ha en sådan betydelse. Regeln i sig förutsätter att rätt till renbete på trakten fanns inom Jämtlands län. Den ger emellertid inte på något vis besked att sådana trakter skulle finnas inom Härjedalen. Grundläggande skillnader förelåg mellan norra Jämtland och Härjedalen.

Uttrycket "hitintills" togs visserligen bort ur 1898 års lag men lagens utgångspunkt är klar, nämligen att samerna skulle vara behållna vid sin rätt att nyttja de trakter de hade rätt att nyttja vid tillkomsten av 1886 års lag. Huvudregeln måste vara densamma, nämligen att betet skall av ålder ha skett före 1889, då lagen trädde i kraft för Jämtlands län. Undantaget, som man möjligen öppnat, kan ju vara att fortsätta att utnyttja marker som man 1886 utnyttjat i kanske sextio eller sjuttio år, men inte riktigt "av ålder". Däremot innebär inte borttagandet av uttrycket "hitintills" att det öppnades möjligheter till att ta i anspråk helt nya marker för vinterbete.

Antalet renar under perioden. I K.B:s femårsberättelse 1881-1885 uttalas följande. "Antalet renar, som af Lapparne egas och vårdas, är svårt uppgifva, enär Lappen i detta fall är mycket förbehållsam och söker leda dem, som spörjer honom härom, bakom ljuset; men Lappfogden i sina rapporter, deruti antalet enligt hans mening är snarare för lågt än för högt, uppskattar hela antalet inom Jemtlands län till öfver 50.000." Av dessa uppges 17 000 finnas i Tännäs distrikt. - I skrivelse från K.B. den 18 januari 1883 till 1883 års kommitterade redovisas inhämtade uppgifter om att antalet renar inom skattefjällen Rutfjället, Grönfjället, Mittådalsfjället, Ljungrisfjället och Skärvaxdalen då var uppskattat till mellan 4 545 och 5 410. - 1882 års kommitté uppgav renantalet i Jämtlands län uppgå till sammanlagt 32 375. Vad gäller renantalet ansåg kommittén att bl a i Jämtlands län någon nämnvärd förhöjning av renantalet inte kunde vara att förvänta. - Lappfogden anger i 1885 års lappfogdeberättelse antalet renar för Rutfjället till 2 197 samt för Skärvaxdalen,

Mittådalens, Ljungrisfjell samt Grönfjell till 3 835 renar. Lappfogden anmärker att antalet av olika skäl bör höjas ända till 50 procent. - I 1887 års berättelse anger lappfogden renantalet inom Frostvikens, Hotagens och Offerdals socknar till 13 146. Lappfogden höjer detta antal skönmässigt till 22 000 renar. - I K.B:s femårsberättelse 1886-1890 uttalas, att renantalet blev mer än vanligt svårt att bestämma "men lappfogden beräknar ökningen under de senare åren till 15 000 - å 20 000; och då under en följd av år man trott sig vara sanningen tämligen nära, då man beräknat hela renstocken inom länet till omkring 50 000 djur, så skulle den vid 1890 års utgång vara mellan 60 000 - 70 000." - Antalet *renar*, som vid 1890 års utgång beräknades till mellan 60 000 - 70 000, uppskattades i K.B:s femårsberättelse 1891 - 1895 vid 1896 års början till 27 168 för Jämtlands län till omkring 27 000, varav för Åre-Storsjö, Tännäs och Idre samebyar till 7 627. - I sin årsberättelse för 1899 uttalar lappfogden att "antalet renar, kan enligt lapparnas uppgifter för närvarande i rundt tal beräknas till 12 000. Det har visserligen uppgifvits att antalet renar i den år 1890 gjorda beräkningen något öfverskattats samt att innevarande år uppgifvna renantalet vore väl lågt, men oavsett huru härmed kan förhålla sig visar dessa siffror att renskötseln inom länet under de sista åren gått tillbaka på ett i högsta grad oroväckande sätt". - I K.B:s femårsberättelse 1896-1900 anges att antalet renar, som vid 1896 års början uppskattades till omkring 27 000, enligt lapparnas uppgifter nedgått till 10 025, varav 3 430 renar uppehöll sig inom Åre-Storsjö, Tännäs och Idre lappbyar. - Det förefaller som om renantalet har varit högt under perioden 1880-1895, alltså under den period som förarbetena till 1886 och 1898 års renbeteslag utarbetades och då debatten om sedvanerätten var som starkast. Det innebär alltså att dessa höga renantal måste ha legat till grund för samebyarnas egna uppgifter i förarbetena om var bete då förekom, redovisade bl a på Haars karta, och vilka marker som erfordrades för att tillgodose renarnas betesbehov.

5.1.4 *Fastighetsägarna* har som bevisning åberopat 1. utdrag ur 1882 års lappkommittés betänkande avseende utredningen om Jämtland och Härjedalen (aktbilaga 710 bil 3), 2. en av skogsinspektören Th. Haar upprättad karta intagen i 1882 års lappkommittés betänkande (aktbilaga 710 bil 2), 3. brev den 18 januari 1883 till lappkommitténs från landshövdingensämbetet i Jämtlands län jämte till brevet fogade svarsbrev från länsmännen i Tännäs m fl socknar (aktbilaga 807 bil 23), 4. brev den 5 november 1883 från lapparnas ombud B. Em. Olsson till landshövdingen i

Jämtlands län (aktbilaga 710 bil 4), 5. protokoll hållet hos den för revision av gällande lagbestämmelser angående de svenska lapparnas rätt till renbete och angående åretruntmarken år 1895 tillsatta kommittén vid sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895 (aktbilaga 710 bil 5 och 6), 6. 1895 års kommittés förslag till lag om de Svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige (aktbilaga 710 bil 3), 7. särskilda utskottets utlåtande nr 1 till 1886 års riksdag, sid 11 (aktbilaga 777) och 8. yttrandet "Den svenske lappekommisjonen av 1883" avgivet av Kjell Haarstad (aktbilaga 825),

5.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

De två sista decennierna av 1800-talet präglades av ett omfattande utredningsarbete, som resulterade i tillkomsten av Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige den 4 juni 1886 (nr 38), som vad angick Jämtlands län trädde i kraft den 1 januari 1889, och Lag om de svenske lapparnes rätt till renbete i Sverige den 1 juli 1898 nr (66), som trädde i kraft den 1 januari 1899. Den grundläggande bestämmelsen om rätten till renskötsel i 1886 års lag återfinns i dess första paragraf, som har följande lydelse. "Lapparne äro berättigade att, under iakttagande af de i denna lag meddelade föreskrifter, uppehålla sig med sina renar, icke allenast inom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker och å de för dem inom Jemtlands län afsatta land, utan äfven å de trakter i öfrigt, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar. På enskildes egor, belägna utom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker eller inom de delar af dessa lappmarker, som vid redan förrättad eller framledes skeende afvittring förklarats tjenlige för odling, må dock Lapparne utan vederbörande jordegares eller brukares samtycke uppehålla sig endast under Oktober, November, December, Januari, Februari, Mars och April månader, der ej sådana egor vid afvittringen bibehållits jemväl såsom renbetesland, eller ovanliga väderleksförhållanden utgöra hinder för flyttningen. Öfverträdelse af hvad sålunda stadgats straffes med böter eller belopp första gången af högst fyrtio kronor och annan gång af högst dubbelt." - 1898 års lag upptog i dess första paragraf en bestämmelse av samma innebörd som motsvarande bestämmelser i 1886 års lag men med ändrad lydelse, som föranleddes av att de vid avvittringen för lapparna avsatta landen utvidgats genom sedermera av staten upplåtna områden, tillsammans benämnda renbetesfjällen.

Varken 1886 års eller 1898 års renbeteslag ger besked om belägenheten av de trakter i övrigt som lapparna ägde "uppehålla sig med sina renar efter gammal sedvana". 1882 års lappkommitté lät genom K.B. i Jämtlands län inhämta upplysningar om vid vilka av länets renbetesfjäll lapparna för vintern sökte bete åt renarna utanför fjällets område. K.B. vidarebefordrade frågan bland annat till länsmännen i Hede och Tännäs distrikt. Länsmannen i Hede distrikt meddelade K.B. i svarsbrev den 28 december 1882 att "några till renbete använda fjäll icke finnas inom distriktet med undantag af Särffjellet i Hede, hvilket dock endast tillfälligtvis under vårens eller sommarens lopp besöktes af inom Tännäs bosatta lappar." - I ett den 16 december 1882 dagtecknat svar på frågan meddelade länsmannen i Tännäs distrikt att "de lappar, som tillhöra detta distrikt under vintertiden icke söka bete för sina renar utom fjällets område." - I sitt förslag till Förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige uttalade sig lappkommittén (sid 56) på följande sätt om vinterbetningen utanför renbetesfjällen i Härjedalen.

Inom *Herjeådalen*, der antalet Lappar är 144, har såvidt komiterade kunnat utröna, icke funnits någon lappmark i den bemärkelse, som detta ord eger i Norr- och Vesterbottens län samt äfven i provinsen Jemtland. Lappar hafva emellertid antagligen derinom uppehållit sig och idkat renskötsel lika länge, som i de nordligare delarne af Sverige. De hafva intagit de närmast riksgränsen liggande fjällen från Helags- och Skarfdörrens fjäll i norr till Österdalarnas bergklump i söder, samt fört sina renar omkring än på svensk än på norsk sida om gränsen. Vid afvittringen afsattes skattefjäll för Herjeådalslapparne inom *Storsjö* kapell och *Tännäs* socken. Dessa fjäll äro *Mittådals*, *Skärvaxdals* och *Ljungris* på norra sidan om Ljusnan - - - samt *Grön-* och *Rutfjället* - - - å södra sidan om nämnda vattendrag; hvarjemte då skattefjällen *Skärvaxdalen* och *Ljungris* icke erhöilo nödig skog för Lapparens behof, *Serffjället* - - - beläget inom Hede socken afsattes till vinterstamhåll för de Lappar, som voro inrymde på sistnämnda tvänne skattefjäll - - -. Antalet renar inom *Tännäs* distrikt, d. v. s. inom alla de här ofvan under *Herjeådalen* omnämnda skattefjäll, är uppgifvet till 10,180, af hvilka Lapparne ej anses ega mer än 4,983 och hemmansegare de öfrige. Alla renarne inom distriktet skötas af Lappar. - - - Enligt länsmannen i Tännäs uppgift skulle detta distrikts Lappar ej, såsom de allra flesta andra fjällappar, för vintern flytta från sina skattefjäll eller renbetesland till andra trakter utan uppehålla sig åren om å desamma. Det obestridliga faktum, att *Herjeådalslapparne* under sommaren föra sina renar på bete i fjällen såväl på svensk som på norsk sida om riksgränsen, vederlägger detta påstående, hvilket ock motsäges av andra uppgifter gifva vid handen, dels att de Lapparr, som hafva renar å *Grönfjället* samt å *Mittådalsfjället* och de öfriga fjällen inom *Storsjö* kapell, föra dem vintertiden på bete icke allenast å det till vinterstamhåll upplåtne *Serffjället* och på de omkring detta fjäll liggande skogstrakter utan äfven inom norskt område, dels att *Rutfjällslapparne* under samma årstid gå ned på *Högvälens* och *Fjetens* områden."

Till sitt betänkande hade lappkommittén fogat en av skogsinspektoren Th. Haar år 1883 rättad karta över Norra Sverige utvisande lapparnas skattefjäll, flyttningsvägar

m m. Enligt kartan ägde vid tiden för lappkommitténs arbete inte rum något renbete utanför dåvarande renbetesfjäll. - Särskilda utskottet uttalade i sitt utlåtande nr 1 till 1886 års riksdag (sid 11) att "Herjeådalens lappar föra sina renar under sommaren, utom på sina skattefjell till Norge, samt på vintern så väl till Norge som till Serffjellet och, i avseende till det knappa utrymmet i skattefjellen, på enskildas egor i dessas närhet."

Under sommaren 1886 väcktes förslag om att staten skulle låta inköpa lämpliga områden till utvidgning av de för lapparna avsatta landen. För att få nödigt rådrum för att kunna vidta åtgärder för att genomföra förslaget beslöts att 1886 års renbeteslag skulle träda i kraft först den 1 januari 1889, dvs två år senare än i Västerbotens och Norrbottens län. Efter förslag av K.B. i Jämtlands län medgav Kungl Maj:t i brev under åren 1888 och 1893 inköp av ett större antal hemman och lägenheter inom Tännäs, Linsells, Ovikens med flera socknar, bland annat Ljusnedals bruk (1893). - Den 1 april 1895 tillsattes en ny kommitté (lapplagskommittén) med uppgift att vidta en revision av 1886 års beteslag. Kommittén höll en rad sammanträden med såväl lappar som bofasta, bland annat i Jämtlands län. Vid ett sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895 företogs en undersökning huruvida efter utförandet av 1886 års lag förändringar ägt rum i lapparnas vinterflyttningar inom distrikten. Därvid upplystes "att, sedan större delen af byarna Högvålen och Sörvattnet numera blifvit inköpta till utvidgning af Rutfjellet, de till Tennäs lappby hörande lappar icke sträcka sina vinterflyttningar utöfver det sålunda utvidgade skattefjelllets område, dervid dock Nils Olsson Rensberg uppgaf, att hans fader vissa år under ogynnsamma väderleksförhållanden brukat flytta ned till Fjätfjellet på gränsen till Kopparbergs län, och att en sådan flyttning möjligen kunde för Rutfjellets lappar blifva äfven i en framtid behöflig; att den af Åre och Storsjö lappar förut företagna flyttning till Serffjellet och deromkring liggande skogstrakter numera upphört och att ej heller någon flyttning till norskt område på senare tider från denna lappby egt rum, men att deremot renar tillhörande lapparna i lappbyn under de senaste åren brukat utan vederbörlig tillsyn ströfva ned öfver Ljusnan till Tennäs, Långå, Hede, Glöte och Lofsdalen samt vidare nedåt och jemväl utöfver gränsen till Kopparbergs län;" Kommittén uttalade (sid 34) i sitt den 27 maj 1896 i lämnade betänkande följande.

"Visserligen vill det synas som om de åt Tennäs lappby i Herjeådalen upplåtna Rut- och Grönfjellen, med den utvidgning dessa genom de under senare åren verkställda inköp af mark erhållit, erbjöde tillräckligt bete äfven vintertiden åt de

renar, som tillhöra lappbyn. Men å andra sidan är det utredt, att dessa lappar nästan aldrig flyttat utom de områden, hvaraf deras renbetesfjell sålunda numera bestå, och någon för de bofaste i omgivande trakter betungande sedvanerätt kunna samma lappar sålunda ej på grund af lagens stadganden för framtiden göra gällande.

- Hvad åter beträffar de öfriga lappbyar, som åtminstone med en del af sina områden falla inom Herjeådalens gränser - Åre-Storsjö och Oviken - hafva visserligen de bofaste i dessa trakter vid sammanträdet i Funäsdalen uppgifvit, att efter det föreslagna inköp kommit till stånd tillräckligt bete skulle för hela året vara att tillgå på de åt lapparne anvisade områden, och att derföre alla flyttning vintertiden kunde upphöra. Men en annan mening har vid samma tillfälle uttalats af länets lappfogde, som förmenade att, äfven efter inköp af dertill föreslagen mark, för dessa lappar blefve erforderligt att vissa vintrar genom aftal med jordegarna eller annorledes förvärfva rätt att under vintern med sina renar vistas å enskilde tillhörig mark. Samma uppfattning delades af de komiterade, som år 1893 erhöilo uppdrag att föreslå förvärfvande af nödiga områden för renbetesfjällens utvidgning, så att renar kunde å dem vinterfödas."

Såvitt framgår av de utredningar som 1882 och 1895 års kommittéer låtit genomföra har samerna under åren 1880-1900 ej fört sina renar på vinterbete utanför renbetesfjällen. Ett undantag utgör flyttningen av Åre-Storsjö lappby till Tännäs m fl orter. Denna flyttning behandlar tingsrätten i nästa stycke.

Samebyarna har gjort gällande att i kommittéernas utredningar inte beaktats en rad fall av vinterbetning utanför renbetesfjällen och därvid hänfört sig till uppgifter som Elof Huss redovisat i sin utredning. Vad först angår samebyarnas påståenden att Sör- och Vesterlapparna går "mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Sonfjället" är att observera att enligt Huss citat "gå Sör- och Vesterlapparne ned på Högvålens och Fjetens områden - - -. En del Sör- och Vest-lappar går vintertiden in på norskt område." Härav framgår att den vinterbetning som enligt uppgiften förekommit på Sonfjället skett endast undantagsvis. Med hänsyn härtill kan dessa fall av vinterbetning ej anses utgöra bevis om förekomsten av sedvanerätt på området. - Vad härefter beträffar samebyarnas påstående att Tännäs lappby utsträckt vinterbetningen till Fjätfjället är att beakta att Fjätfjället numera utgör del av Dalarna och att påståendet att "det måste vara angränsande skogstrakter inom Lillhårdals socken", som besökts för vinterbete utgör endast ett löst antagande, som ej kan godtas som bevis för att vinterbete ägt rum inom Lillhårdals kommun.

- Vad angår samebyarnas påstående att Nils Olofsson Rensbergs föräldrar enligt uppgift under vintrarna "uppehållit sig med sina renar i Herjeådalen" framgår ej av uppgiften var och när de skulle ha uppehållit sig i Härjedalen. Uppgiften kan i varje fall ej tjäna som bevis för att vinterbetning ägt rum utanför renbetesfjällen.

- Vad slutligen angår samebyarnas påstående att lapparna i Åre-Storsjö lappby lät sina renar vinterbeta "ned mot bl a Långå eller å Servfjället och fram mot Vemdalskälen" är följande att beakta. Uppgiften är hämtad från t f lappfogden Alarik Dalkvists tjänsteberättelse för år 1896. Enligt berättelsen "går en stor del av renarna utan bevakning ner till Serfsjöfjället och vidare genom Vemdalens socken ända bortom Vemdalens kyrka. En annan del går likaledes utan bevakning över Ljusnan och strövar genom Tännäs lappbys område ner till stora skogarne i Idre socken samt över hela västra delen av Linsälls socken fram till Sånfjället. Någon ordentlig flyttning av lapparna med sina renar har icke på många år ägt rum, utan hava de farit efter sin boskap och slaktat av den - genom skjutning - där de anträffat den."

- Av den ovan redovisade upplysningen vid lapplagskommitténs sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895 framgår att den av Åre och Storsjö lappar företagna flyttningen till Särvfjället och därom kringliggande skogstrakter numera upphört och att renar tillhörande lappbyn under de senaste åren brukat utan vederbörlig tillsyn ströva ned över Ljusnan till Tännäs, Långå, Hede med flera platser i Härjedalen. Såvitt framgår av de här redovisade uppgifterna har Åre-Storsjö lappby låtit sina renar vinterbeta på de angivna platserna utan övervakning och tillsyn av lappbyn. Vid sådant förhållande kan den vinterbetning av renar tillhörande Åre-Storsjö lappby som skett utanför renbetesfjällen ej anses grunda sedvanerätt för vinterbete där.

Genom vad samebyarna anfört till stöd för sitt påstående att det förekommit vinterbete utanför renbetesfjällen åren 1880-1900 är ej visat att deras renar under denna tid betat "efter gammal sedvana" vintertid inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen på sådant sätt att det utgör grund för urminnes hävd.

6 FÖRHÅLLANDENA UNDER 1900-TALET

6.1 PARTERNAS SAKFRAMSTÄLLNINGAR OCH BEVISNING

6.6.1 Samebyarna har till utveckling av sin talan anfört bland annat följande 1928 års renbeteslag och 1971 års rennärlingslag. Under 1900-talet har rennärigen utretts i flera olika omgångar, vilket lett fram till två lagprodukter, 1928 års renbeteslag och 1971 års rennärlingslag. Den första utredningen som samebyarna vill fästa uppmärksamhet på är 1919 års lappkommittés utredning, som i och för sig ej ledde fram till någon ny renbeteslag; dock att lappkommittens förslag till lagstiftning 1926 underställdes en sakkunnig - Johan Widén - vars arbeteten i sin tur blev ett led i tillkomsten av 1928 års renbeteslag. Lappkommittén har nyttjat lappfogden Staffs utredning från 1922 som underlag. Staaf gjorde den reservationen att "tiden har varit för knapp för att någon utförlig och uttömmande utredning skolat kunnat genomföras, och någon utredning har ej alls kunnat ske rörande trakter, som icke på länge besökts av lapparna och varom nu levande lapparna själva saknat all kännedom. Givet är emellertid att sådana trakter kunna finnas och med all sannolikhet finnas de ock troligen inom Jämtlands, Västernorrlands och Gävleborgs län." - Lappkommitténs förslag redovisas i SOU 1923:51. Såvitt är av intresse i det här målet har kommittén uttalat följande. "I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete; och torde vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sett vara lika, åtminstone såvitt angår den del av länet, som tillhör Hälsingland. - Beträffande Kopparbergs län torde förutom Idre socken även vissa mindre områden omedelbart mot gränsen till Jämtlands län hava besökts av lappar för renbete. - Gränserna för sedvanerättens geografiska omfattning hava av kommittén endast kunnat approximativt bestämmas. För många av ifrågavarande trakter gäller, att de regelbundet besökas av lapparna, för andra åter och särskilt dem, som ligga längre bort från fjällen, att de endast uppsökas, då renarnas behov av bete icke lämpligen kan tillgodoses på närmare håll. Långa tider kunna således, beroende av betestillgången, förflyta mellan besöken å särskilda trakter. Uppenbart torde emellertid vara, att sedvanerätten, som grundar sig mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda, icke utan vidare får betraktas såsom upphävd därför att längre tid förflutit mellan lapparnas besök. - Kommittén har av praktiska skäl icke ansett sig böra i förslaget angiva några gränser för sedvaneområdet, utan har härutinnan i sak

bibehållit stadgarna i 1898 års renbeteslag." - Av kommitténs utlåtande framgår att så gott som samtliga socknar besökts av samerna för renbete. Samma förhållande fastslogs i förarbetena till 1971 års rennäringslag. I propositionen till lagen (prop 1971:51) uttalade departementschefen följande. "Det bör anmärkas att någon nedre gräns för de områden där renskötseln sedvanerättsligt förekommer inte kan anges. Enligt förarbetena till renbeteslagen (prop. 1928:43 s. 69) gäller renbetesrätten inom större delen av Norrland utanför lappmarkerna och renbetesfjällen och dessutom inom vissa områden inom Kopparbergs län. I tvistiga fall förutsätts frågan om sedvanerättens tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd (sid 71)." Uttalandet visar att rennäringslagen - liksom renbeteslagarna - utgår från att rätt till vinterbete föreligger i bland annat Härjedalen.

Lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser.

Av de årssammanträdesprotokoll och årsberättelser som lappfogdarna började föra kontinuerligt från början av 1920-talet framgår följande om samebyarnas vinterbetning utanför renbetesfjällen och inom Härjedalens kommun.

Tåssåsens sameby, som 1947 upptog Anaris sameby, förde sina renar på vinterbete i Henvålen 1939 och 1958 samt i Klövsjöfjällen 1947-1949, 1953, 1954, 1966 och 1970 (Vemdalens socken).

Tranis sameby, som 1962 gick upp i Handölsdalens sameby, vinterbetade i Sonfjället 1918, i Henvålen 1921 och 1922, i Långå söder om Ljusnan 1928 och 1929, i Lunnäset och Hede 1935 och 1941, i trakten av Hedeviken 1943, 1944 och 1946, i Klövsjö- och Vemdalsfjällen 1947 och 1948, i Vemdalsfjällen 1949, 1950 och 1952, i Klövsjöfjällen 1951, i Vemdalen 1952, 1954 och 1957, i Ransjö (Linsells socken) och i trakten av Vemdalen 1953 och 1956, i Klövsjöfjället, Vemdalen och Sonfjället 1955 (Hede socken), fjorton dagar i Håsjövålen (Vemdalens socken) 1958, i trakten av Vemdalen, Ransjö och Ortholmen (Linsells socken) 1959, i Vemdalen och Hedeviken 1960 samt i Hedeviken, Vemdalen och Galberget 1961 (Vemdalens socken).

Handölsdalens sameby vinterbetade i Henvålen (Vemdalens socken) 1921, 1922 och 1958, i Henvålen och Långå (Hede socken) 1923, i Vemdalens socken och Lunnäset (Hede socken) 1929, i trakten av Glissjöberg och Knättens byar (Svegs socken) och i Långå (Hede socken) 1930, i Vemdalens socken 1932-1934, 1963 och 1965, i Vemdalens socken, Lunnäset, Hedeviken och Ransjö 1935, i Hedeviken

och Vemdalen 1941, i Hedeviden 1945, 1946, 1950 och 1953, i Hede 1954, i Särvsjön (Hede socken) 1947, i Hede och trakterna omkring Sonfjället 1949, på Stavsjöberget (Hede socken) 1951, i Vitdalen (Hede socken) 1956, i trakten av Lunnäset och Vitdalen 1957, i Vemdalsfjällen 1964 och 1971, tre veckor i Smolet (Hede socken), i Håsjövålen, Oxsjövålen och Klövsjöfjällen 1967, i Henvålen, Håsjövålen och Aloppekölen (Vemdalens socken) 1968, i Klövsjöfjällen 1969 samt i Sör-Vemdalen 1970.

Mittådalen sameby har låtit sina renar vinterbeta i Sonfjället 1929-1931, i Sonfjället (Hede socken) och Lofsdalen (Linsells socken) 1932, 1933 och 1935, i Lofsdalsfjällen 1934 och 1941, 1951 och 1954 i Strådalen (Linsells socken) 1936, 1940 och 1944, i Strådalen, Brännvallen och Sonfjället 1937 och 1938, i Strådalen och Lofsdalsfjällen 1939 och 1941, i området kring Långåskans (Hede socken), Brännvallen och Lossen (Tännäs socken) 1955 och 1956, i Grundsjön (Hede socken) och Saxvallen 1957, på södra sidan av Lossen (Tännäs socken) 1965, i Brännvallen, Skärsjövålen, Stöpsjövålen (Hede socken) och Sonfjället 1967, i trakten av Brännvallen och Sonfjället 1968, i Brännvallen och Skärsjövålen 1969 samt i trakten av Rannsundet 1970.

Tännäs sameby lät sina renar vinterbeta i Lofsdalsfjällen 1958, 1964 (en månad) och 1965 (två månader), längs Råndans stränder mot Rannsundet (Hede socken) och Lofsdalsfjällen 1961, i Strådalen (Linsells socken) 1963, i Dalsvallen (Linsells socken), i Sonfjället och Lofsdalenfjällen 1968, i Hovärken (Linsells socken) 1969 samt i Lövnäsvallen (Lillhårdals socken) 1970 och 1971.

F d landskamreraren Elof Huss har i sin "Utredning rörande vinterbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län" uttalat följande om betydelsen av årsberättelserna och årsprotokollen. "I de protokoll som förts vid årssammanträden med lappbyarna inför lappfogden enligt såväl 1928 års renbeteslag (12 §) som äldre rätt finnas i allmänhet vad Jämtlands län och Idre lappby beträffar - dock mer kontinuerligt först från början av 1920-talet - anteckningar beträffande under sistförflutet betesår och understundom även tidigare år av lapparna använda flyttningsleder och vinterbetestrakter. Dessa anteckningar äro emellertid till stor del knapphändiga och lämnar icke mer preciserade upplysningar om betestrakternas belägenhet. Distinktionen mellan renarnas uppehållstrakt under betningen och lapparnas bostadsort vid renarnas bevakning är ibland ej heller fullt tydlig. - Emellertid får tilltro sättas till dessa anteckningars riktighet med hänsyn till att upplysningarna i allmänhet lämnats helt kort tid efter vinterbetningens avslutande

och minnesfel hos uppgiftslämnarna åtminstone i dessa fall måste anses uteslutna. Protokollsanteckningarna, som hava skett utan att föreskrift om deras förfarande funnits, ha stort värde vid bedömning av frågor om lapparnas sedvanerätt." - De redovisade uppgifterna när och var vinterbetning ägt rum utanför renbetesfjällen visar att sedvanerätt föreligger beträffande de trakter i vilka omstämda fastigheter är belägna alternativt - för det fall att urminnes hävd ej kan anses styrkt - att trakterna nyttjats för renbete i sådan omfattning att betesrätt uppkommit enligt den tredje av samebyarna åberopade grunden. - Vinterbete har emellertid förekommit i icke oväsentlig omfattning utöver vad som redovisats i lappfogdarnas årsberättelser eller sammanträdesprotokoll. Till detta kan tilläggas att fogdarna vid tiden för 1886 års renbeteslags ikraftträdande och därefter ej insåg att redovisningen av markanvändningen för renskötsel utanför skattefjällen skulle ha betydelse för framtida bevisning av sedvanerätt. Härtill kommer att lappfogden, som var länsstyrelsens tjänsteman, som principal hade landshövdingen John Ericsson, även riksdagsman, som hade mot samerna framfört negativa uppfattningar. Vidare skall beaktas att någon skyldighet att redovisa vinterbeteslokaler ej förelåg. Förklaringen till ofullständigheten är att söka i mänsklig ofullkomlighet och brist på instruktioner, hur anteckningar om vinterbeteslokaler skulle föras.

Elof Huss utredning. Elof Huss hade i uppdrag "att åstadkomma en kvalificerad och mera fullständig utredning angående lappars sedvanerätt". Han har gjort en samlad bedömning av det framtagna materialet, som till stor del utgörs av de personer som Huss hörde. Samebyarna finner för sin del ej anledning att ifrågasätta den utvärdering som han gjort genom att även beakta det material som framkom genom hörandet av äldre personer. Det är uppenbart att då har framkommit uppgifter, som visar att lappfogdarnas protokoll varit knapphändiga, vilket även framgår av det ovan citerade avsnittet ur hans utredning. Det är i och för sig konsekvent av fastighetsägarna att ej acceptera hans bedömning mot bakgrund av att fastighetsägarna ej vitsordar att vinterarbete har förekommit utöver vad som angetts i lappfogdarnas protokoll. Ingen som försöker närma sig en utvärdering av sedvanerättsfrågan i Härjedalen kan dock underlåta att beakta hans utredning och de slutsatser han drog av densamma. - Huss redovisar sina slutsatser på en till utredningen fogad karta (se domsbilaga 3) som en gräns och uttalar härom följande. (sid 335). "Markområden, som för närvarande äro att hänföra till lappars i Jämtlands och Kopparbergs län sedvanerättstrakter, kunna till allra största delen anses ligga inom område 3)." Huss uteslöt inte sedvanerättstrakter utanför den gränslinje han uppdrog.

Huss gjorde emellertid följande reservation. "De å kartan angivna gränserna för område 3) äro ungefärliga. Utan att detta särskilt angivits finnas inne i detta område trakter, ibland till sin storlek ej obetydliga, som lappar icke besökt med renar under ifrågavarande tidsperiod. Såsom exempel härpå kan nämnas att lappar icke synas vid något tillfälle under åren 1926-1958 ha haft renar å ett markområde i Hamnerdals kommun - - - Förhållandet torde vara enahanda beträffande bl a vissa områden i Svegs kommun, som ligga söder om Sonfjället mot vägen Sörvattnet-Sveg." Huss åsyftade i den här delen brist på uppgifter om vinterbetningar mellan åren 1926-1958. - Av de utsagor om förekomsten av vinterbetning utanför renbetesfjällen som Huss redovisar i sin utredning åberopar samebyarna följande. - Tåssåsens lappby. Förrre renskötaren husbonden Lavus Larsson, född 1878: Han deltog i lappbyns renskötsel åren 1900-1925. Med utgångspunkt i renfjällen i norr kan vinterbetestrakten, dit flyttningen åt söder årligen skedde, anses omfatta ett sammanhängande område med gräns i söder efter "en linje dragen från Kläppen (Övre Ljungdalens kommun) till trakten söder om Henvålen (Hede kommun) och därifrån till trakten söder om Källberget (Övre Ljungdalens kommun) samt vidare åt sydost till trakten söder om Skorvdalsfjället samt i öster efter "en linje dragen från trakten söder om Skorvdalsfjället (Hede kommun) norrut till trakten öster om Fjällgården och vidare till Klövsjöns södra ända samt därifrån längs nämnda sjös västra strand och Lännässjön samt efter Ljungan till Skålan (Övre Ljungdalens kommun)". - Ordningssmannen i lappbyn Paulus Fjällström, född 1903: Han kom som renskötande husbonde till Anarisets lappby omkring 1935. Sedan något år efter sammanslagningen av Anarisets och Tåssåsens lappbyar till en lappby har han deltagit i betning av renar praktiskt taget alla vintrar på båda sidor om Ljusnan (Ljungan?) från trakten av Torsborg i väster och trakten av Skålan i öster. Betesområdet gränsar i norr mot Oviksfjällen och begränsas i övrigt av tänkta raka linjer mellan bland annat orterna "Källberget (Övre Ljungdalens kommun) - Myrvallens fåbodar - Oxsjövålen - Norra Skalsfjället (Hede kommun) - vägen Vemdalen - Röjan - Fjällgården - - - renbetesfjällen." - Förrre renskötande husbonden i lappbyn Jonas Nilsson, född 1898: Han har under åren 1913-1938 varit verksam som renskötande lapp till övervägande del inom Tåssåsens lappby och har deltagit i betning vintertid på i stort sett samma trakter som Fjällström "men även på ett angränsande sydväst därom beläget område, omfattande Henvålen och Håsjöruet och trakten däremellan. (Hede kommun)." - Ordningssmannen i lappbyn Lars Johansson, född 1897: Han började med renskötsel i lappbyn år 1913 som aktiv renskötare och blev renskötan-

de husbonde år 1920. Han har lämnat i huvudsak samma uppgifter som Fjällström om gränserna för vinterbetestrakterna och tillagt följande. "Vissa år under åren 1915-1926 har man dock vid renbetning i nämnda trakt avskilt en del djur och i trakten av Gruckensjöarna fört denna deljord åt söder till markområden vid Särvfjället (Övre Ljungdalens kommun) ävensom Henvålen och Håsjövålen (Hede kommun)." Johansson har vidare uppgett att han "har sig bekant" att Ovikenlappar åren 1910-1914 betat renar på Skorvdalsfjället söder om vägen Hede-Vermdalen.

Tranris lappby. Renskötande husbonden Jonas Jonasson, född 1887: Han började som 18-åring att delta i renskötseln inom dåvarande Åre-Storsjö lappby och slutade att aktivt delta i renskötseln år 1930. De flesta av de sista fem åren "flyttade man dock med renarna från gården Beten vidare söderut över Storsjön till Lövkläppen (Övre Ljungdalens kommun) och därifrån över Särvsjö till trakter av Ljusnan och områdena mellan Medskogen och Medskogsbygget i väster och bebyggelsen i Långå i öster. Renarna betades här å båda sidor av Ljusnan. En vinter fortsattes färden härifrån än längre åt söder till trakten väster och norr om Sonfjället, där renarna ock betades." - Förra vice ordningsmannen i lappbyn Daniel Fjällner, född 1884. Han tog år 1913 tjänst som rendräng i lappbyn och blev renskötande husbonde där år 1927. Han slutade som aktiv renskötare år 1950. Vissa av åren 1925 - 1950 flyttade man från trakten av Storsjön och Torsborg, där renarna betades en tid på båda sidor om Ljungan." "Vissa år flyttade man härifrån vidare söderut till Lövkläppen (Övre Ljungdalens kommun) samt förbi Särvsjön till trakten av Långå och Medskogsbygget, där renarna betades å båda sidor om Ljusnan och å områdena söder därom till trakten vid Ransundet (Hede kommun). Ett eller annat år under sistnämnda tidsperiod har emellertid Fjällner deltagit i flyttning med renar från trakten av Storsjön (Övre Ljungdalens kommun) till trakten av Henvålen och vidare till Håsjövålen (Hede kommun), å vilka båda ställen renarna betats en tid. Vid några tillfällen skedde flyttningen även längre åt sydost till trakten av Klövsjöfjällen (Hede och Övre Ljungdalens kommuner), där man även betade renarna."

- Fru Britta Mårtensson, född 1871: Omkring år 1915 flyttade hon med sin familj till lappbyn. Under de två tidsperioder, som hon deltog i renskötseln och som hon emellertid ej kan närmare ange tiden för, "flyttade tranrislapparna om vintrarna från renbetesfjällen åt söder, i allmänhet till trakten av Långå by (Hede kommun), där renarna betades å båda sidor av Ljusnan". Hon deltog "en vinter i flyttning än längre mot söder till Sonfjället (Hede kommun), där renarna då betades å områden norr och väster om fjället." - Förra renskötaren husbonden i lappbyn Teodor

Torkelsson, född 1896: Han började vid 15 års ålder delta i renskötsel som ren-dräng i lappbyn och var därefter renägande husbonde tills han år 1950 slutade att delta i renskötseln. Under den tid som han arbetat i renskötseln har han "deltagit i vinterflyttningar till samma trakter som Jonasson. - - - Såsom använda betestrakter för renarna vid de under den senare perioden (1925 - 1950) ofta företagna flyttningarna till betesområden söder om gården Beten framhåller Torkelsson särskilt trakterna vid: Lövkläppen (Kläppen), Särvsjövålen, Långå - Medskogsbygget, Hemsjön, Brännvallen och Sonfjället, trakten norr, väster och söder om fjället."

- Handölsdalens lappby. Förre ordningsmannen i lappbyn Lars Larsson Kråik, född 1875: Han flyttade in i lappbyn med sin familj i början av år 1916. Sedan han med familj år 1923 flyttat sitt huvudviste till Tjallingen, hade flyttningarna till vinterbetestrakterna under de första fem eller tio åren efter flyttningen till Tjallingen ägt rum efter en östligare led och sedan efter en västligare led. Gränserna för betesområdet efter den östliga leden kan beskrivas sålunda: "Börtnan - Ljungan söderut till älvens utlopp åt Lännässjön (Övre Ljungdalens kommun) - Röjan - Rätansbyn (Rätans kommun) - Hån - Skorvdalsfjället - Klövsjöfjällen (Hede kommun) - Börtnan. - - - Den västliga leden, som började användas några år efter flyttningen till Tjallingen, nyttjas fortfarande av Handöslapparna. Vid användande av denna färdled flyttar man från renbetesfjällen först ned mot trakten av Ljungdalen. Lapparna uppehålla sig därvid med renarna på bl a enskild mark i Övre Ljungdalens kommun, som i öster gränsar till en tänkt dragen linje mellan Storåkläppen i norr och Högrensvålen å Flatruet i söder (P. 100). Det område som lapparna numera regelbundet besöka med renarna, sträcker sig vidare från nämnda trakt åt sydost ned mot Sonfjället (Hede kommun). Områdets gränser kunna beskrivas sålunda (tänkta dragna linjer mellan givna orter o d.): i väster: Högrensvålen - Nedre Särvsjön - Särvån till trakten av Hede Kyrkby - Skärsjövålen - Råndalen (Hede kommun); i söder: Råndalen - trakten norr om Sonfjället - sjön Ortens södra ända; i öster: sjön Orten - trakten öster om Vikarsjön - Håsjöruet; i norr: Håsjöruet - Henvålen (Hede kommun) - Storsjöns nordvästra ända (Övre Ljungdalens kommun) - Storkläppen. De särskilda trakter inom här angivna betesområden, som Kråik och hans familj besökt med renarna, ha varierat från år till år, allteftersom betes- och andra förhållanden gett anledning till det." - Mittådalens lappby. Renskötande husbonden i lappbyn Nils Thomasson, född 1880: Han var renskötande husbonde sedan år 1916 till år 1919 i Tåssåsens sameby och därefter i Mittådalens lappby. Lappar tillhörande Mittådalens lappby har "vintern 1928 och möjligen även

1929 betat en grupp av byns renar i trakterna av Lofsdalen (Svegs kommun) ävensom i Häggberget och Storfjäten (Idre kommun) - - - Lappbyns renar har även senare betat vintertid i nämnda trakter." - Ordningsmannen i lappbyn Anders Jonasson Renskyldt, född 1897: Han är född i lappbyn och har deltagit i dess renskötsel sedan år 1918. Han har sig bekant att lappar, tillhörande den södra gruppen från år 1918 till omkring år 1926, flyttat med renar "från trakten av Högvålen söderut förbi trakten av Strådalen till fjällområdena runt Lofssjön (Svegs kommun)". När han deltog i vinterbetning av renarna i den norra gruppen, dvs från år 1927 till omkring 1932, "lämnade denna grupp renbetesfjällen vid Flatruet och flyttade till trakten av Långå och Sonfjället (Hede kommun)." - Renskötande husbonden i lappbyn Martin Nordfjäll, född 1900: Han har deltagit i byns renskötsel sedan år 1931. Under de första åren efter sin inflyttning i byn medföljde han vid den årliga flyttningen av den s k södra betesgruppen till renarnas vinterbetesstrakter."Denna grupp, som ifrågavarande år flyttade förbi Högvålen ned till trakten av Lofssjön (Svegs kommun), betade även i de längre söderut belägna trakterna å samt omkring fjällen Stenhåga, Sömlingshåga, Långfonnen och Häggingfjället i Svegs och Idre kommuner." Tännäs lappby. - Ordningsmannen i lappbyn Edvard Willenfeldt, född 1912: Han har deltagit i byns renskötsel sedan 15-årsåldern. Efter någon tid - ibland omedelbart efter slakten i Högvålen - har lapparna flyttat renarna från Lillfjällsområdet och trakten där emellan och Högvålen och "alltefter förhållandena betat djuren på varierande områden inom stora delar av Tännäs kommun samt å markområden inom Hede, Svegs, Lillhårdals, Idre och Särna kommuner. Det område, inom vilket flyttning och betning av renar sålunda skett, omfattar såväl renbetesfjäll som annan mark." Gränserna för betesområdet kan beskrivas gå från riksgränsen åt söder genom orter i Idre kommun och vidare till "Lövhögen - Våtvallens fäboddar (Lillhårdals kommun) - Hovärken (Svegs kommun) - Brattuggen (Hede kommun) - Lossenborg - Lossen - Ljusnan till riksgränsen (Tännäs kommun)." - Förre renskötande husbonden i lappbyn Nils Henriksson, född 1883: Han har deltagit i byns renskötsel sedan han var 13 år till omkring år 1940.

"I februari månad kommo lapparna med renarna till Högvålen, där renskiljning och slakt anordnades. Härefter drogo sig lapparna med renarna åt söder och betade dem först en tid inom Sörvattnet (renbetesfjäll) och sedan i trakten av Storfjätens by (Idre kommun). I samband därmed betades renarna även å de närbelägna byarna Häggbergets och Lillfjätens (Idre kommun) ävensom Lofsdalens söder om Lofssjön (Svegs kommun) byområden samt söder om de nu nämnda trakterna inom den

nordligaste delen av Särna kommun å markområden å och omkring Oxvålen. - - - I samband med betningen av renarna i trakten av Högvålen betades renarna i någon av byns betesgrupper vissa vintrar i trakterna öster om Högvålen å Råndalens och Ransundets (Hede kommun) byområden."

Ortsbor. - Lantbrukaren Herbert Öster, född 1894: Han har sedan 1918 bott i Ljungdalen. Under hela den tid han minns har lappar med sina renar praktiskt taget varje sommar besökt Ljungdalens byområde och använt det så gott som uteslutande som flyttningsled till och från vinterbetestrakterna och något uppehåll för betning på området under mer än något dygn har näpperligen förekommit. Flyttningsstråket har gått efter olika leder, allteftersom väderleks-, betes och andra förhållanden gett anledning. - Hemmansägaren Karl Persson, född 1887: Han har alltid varit bosatt i Börtnan. Så länge han minns har lappar med sina renar praktiskt taget varje vinter besökt Börtnans byområden på båda sidor om Ljungan. I samband därmed har renarna uppehållit sig på närliggande marker inom Bergs kommun. Emellertid har besöksfrekvensen under de senaste åren något avtagit och avbrott med besöken med något år har nu oftare än tidigare förekommit. Vid besöken i dessa trakter har renarna i allmänhet betats där större delen av vintrarna. Betningen har försiggått i stort sett överallt där lämpligt bete för renarna finns. - Hemmansägaren Sven Eriksson, född 1879: Han har bott i Börtnan sedan år 1907. Så länge han minns har lappar med renar varje vinter besökt Börtnans byområde. Vid betningen av renarna på Börtnans byområde söder om Ljungan har lapparna, under hela den tid han minns, regelmässigt betat djuren även på närliggande trakter inom Vemdalens socken, särskilt "Aloppmoarna, Bruntjärnbacken, Lillåsen, Storflyet, Vemdalens prästgårds skogsskifte, Ruffjället, Håsjöruet, Graftruet". - Före hemmansägaren Hans Jonsson, född 1886: Han har alltid varit bosatt i Fjällnäs (Malmagens by). Så länge han minns, har lapparna i Mittådalens by "vintertid haft renar inom Malmagens och Tännadalens byområden, tidigare praktiskt taget varje år, men numera sker uppehållet å området eller flyttning över detsamma endast ett och annat år, senast för fem eller sex år sedan" (dvs 1952 eller 1951). Renarna har uppehållit sig överallt inom nämnda byar, där renbete finnes under hösten och förjulsvintern, innan man flyttat igen till de egentliga vinterbetestrakterna (Högvålen). Mer sällan ha renhjordar funnits i dessa trakter senare under vintern eller under återflyttningen till vår- och sommarbetestrakterna." - Hemmansägaren Jon Olofsson, född 1880: Han har varit bosatt i Kyrkbyn i Hede socken sedan 1898. Lappar i Mittådalens lappby har ett och annat år - tidigare ej så ofta men under senare år mer regel-

bundet - i början av vintern fört renhjordar, som hopsamlats i trakten av Rödfjället, till huvudhjorden, som kan befinna sig i Högvålen eller i trakten norr därom mot sjön Lossen. "Härvid beta lapparna renar å mark tillhörande bl.a. Kyrkbyn (mark mellan sjön Vattnan och Lossen)." Så länge han minns har lappar tillhörande Tännäs lappby "vintertid betat överallt inom Kyrkbyns byområde, där bete för renarna finnes. Betning inom detta område har förekommit varje år. Företrädesvis under förjulsvintern har denna betning pågått." - Förre hemmansägaren Jonas Larsson, född 1876: Han har alltid varit bosatt i Valmåsen (Tännäs socken). Lappar tillhörande Mittådalens lappby har alltid, så länge han minns, "i stort sett varje år under hösten och förjulsvintern med renar flyttat söderut från renbetesfjällen antingen väster om sjön Lossen eller ock över denna sjö. Tidigare skedde i allmänhet flyttningen väster om Lossen, då betning ägde rum inom hela Valmåsens by, samt även inom den del av Kyrkbyn (Tännäs kommun), som är belägen söder om Lossen. - - - De områden söder om sjön Lossen, vilka i särskilt grad, så länge han minns, praktiskt taget varje år använts som betestruker äro fjällen Västra, Mellersta och Östra Kröket Stentjärnsåsen samt markområden vid sjön St. Gucken, allt inom Kyrkbyns område." - Hemmansägaren Olle Håkansson, född 1912: Han har sedan skolåldern varit bosatt i Medskogen eller i dess närhet. Under den tid som han varit bosatt där har "lappar praktiskt taget varje vinter vid jultiden flyttat med renar från trakten av Lillfjället (Tännäs kommun) i norr över Medskogens byområde mot trakten av Saxvallsbygget å Långå byområde. Återflyttningen med renarna till fjällen fram på vintern har ej skett efter samma led." - Hemmansägaren Karl Hellström, född 1876: Han har alltid bott i Kyrkbyn i Vemdals socken. Så länge som han minns har lappar med sina renar "praktiskt taget alla vintrar under längre eller kortare tid vid varje tillfälle betat renar i trakterna norr om Ljusnan mellan Sör-Vemhån i väster och Klövsjöfjällen i Hede och Övre Ljungdalens kommuner i öster ävensom å nämnda fjäll. Betningen av renarna har inom dessa markområden skett överallt där lämplig föda funnits för djuren, bl a i trakten av Håsjövålen, Håsjöruet, Myrvallens fåbodar och Oxsjövålen. Även å områden norr härom i trakten av Källberget (Övre Ljungdalens kommun) och Henvålen ha lapparna brukat ha renar. Under senare år ha lappar vid ett eller annat tillfälle haft renar även å Skorvdalsfjället söder om vägen Hede - Röjan. Detta förhållande har inträffat även tidigare." - Hemmansägaren Per Johan Persson, född 1903: Han har alltid bott i Ransundets by med undantag av åren 1939-1943, då han bodde i Långå by. Så länge han minns "ha lappar en eller annan vinter flyttat med renar över

Ransundets byområde i samband med skiljning och slakt av renar i Högvålen (Tännäs kommun). Dessa flyttningar har dock icke ägt rum under de senaste åren, sedan lapparna börjat anordna renslakt i Brändåsen i stället för i Högvålen. Sedan början av 1950-talet ha lappar alla vintrar betat renar under någon månads tid vid varje tillfälle å trakterna öster om Ransundets by å Långå byområde" och så länge han minns under någon månads tid "betat renar å trakterna öster om Ransundets by mot Sonfjället å Hede byområde." I övrigt, har såvitt det är honom bekant, lappar med renar vintertid ej besökt Ransundets byområde eller trakten därintill. - Förre handlaren Staffan Långström, född 1877: Han har alltid bott i Sörvattnet. "Efter skiljningar och renslakt i Högvålen flytta sedan länge lappar, tillhörande Tännäs lappby, vanligtvis senast i början av mars månad sina renar åt söder förbi Sörvattnet och Kölosen (Svegs kommun) och beta dem en tid i trakten av Häggberget och Storfjäten (Idre kommun). Därifrån återvända sedan lapparna med renarna under april månad i motsatt riktning efter samma färdled." - Hemmansägaren Janne Melin, född 1913: Han har alltid varit bosatt i Strådalen." Sedan omkring år 1930 ha lappar, tillhörande Mittådalens lappby, med renar varje år uppehållit sig i fjälltrakterna söder om Strådalen; i trakten av bebyggelsen i Strådalen ha renarna icke förekommit i annan mån än att lappar vid flyttning av renar från trakterna vid fjället Hovärken, norr om Lofsdalen, ett och annat år passerat med samerna norr om Strådalen." De senaste två eller tre åren har, såvitt han har sig bekant, lappar tillhörande Mittådalens lappby inte betat renar i dessa trakter. Lappar tillhörande Tännäs lappby har, så länge han minns, "betat renar vintertid inom Lofsdalens byområde norr om Långfonnen (Idre kommun)." - Hemmansägaren Axel Thunell, född 1877: Han har sedan år 1882 varit bosatt i Ransjö by. "Sedan ungefär 30 år ha lappar vintertid ett och annat år betat renar i trakterna väster om Ljusnan inom Linsells och Ransjö byområden, vad avser Linsell dock endast norr om bebyggelsen i byn. Renarnas uppehåll har varje gång i allmänhet varit relativt kort, inom Linsells by och Ransjö bys södra område allenast en eller annan dag. Thunell saknar kännedom om den lappby, renarnas ägare tillhört."

Synemän/godemän. Enligt 22 § i 1898 års lag angående de svenska lapparnas rätt till renbete (31 § i 1928 års lag) skulle lapparna för varje trakt, som efter vad erfarenheten visat företrädesvis var utsatt för skadegörelse av renar tillhörande lappbyn, välja så många bland den bofasta befolkningen eller bland lappar med stadig hemvist inom trakten att tjänstgöra som gode män vid prövning av ersättning för skada, som orsakats av lapparnas renar. Denna lagregel var i stort sett en kodifie-

ring av ett skaderegleringsförfarande som utvecklats i Härjedalen på sätt som framgår av följande avsnitt ur 1895 års lapplagskommittés betänkande (sid 66). "Deremot hafva såväl de bofaste som lappar och lappfogdar så godt som enhälligt förordat antagandet i hufvudsak af ett i Herjeådalen vid sidan af lagen allmänt anlitadt förfaringssätt. Detta består, såsom ofvan (sid. 41) blifvit antydt, deri, att, när skada skett, jordegaren utser en god man för egen del och för vederbörande lapps räkning tillkallar en god man bland dem af de bofaste i trakten, hvilka lapparne för ändamålet på förhand utsett, hvarefter och sedan desse båda valt den tredje besigtningen utan tidsutdräkt eger rum. Det torde icke kunna förnekas, att denna ur de bestående förhållandena uppvuxna form för skadans uppskattning är synnerligen praktisk. Den är användbar i hvarje fall af inträffad skada." Synemän/ Godemän har valts av Tännäs lappby 1910 för bl a Lillhärddals och Linsells socknar och 1916 utvidgat med Idre socken samt årsvisa beslut därefter av Tåssåsens och Anarisets lappbyar, 1916 för bl a Klövsjö och angränsande delar av Vemdalens socken samt årsvisa beslut därefter av Mittådalens lappby, 1916 för Storsjö och Tännäs socken, Hede kyrkby och Hede socken, Henvålens och Henådals byar samt årsvisa beslut därefter, av Tranris lappby 1917 för Dalen, Edsåsen och Ottsjö och 1929 utvidgat med Hede socken och årsvisa beslut därefter samt av Handölsdalens lappby 1917 för Åre och Storsjö socknar samt årsvisa beslut därefter.

- Lappfogdeprotokollen till de delar de upptar synemän som utsetts för respektive trakt visar att vinterbete förekommit av ålder i aktuella trakter.

Biologiska aspekter. Av tidigare redovisat material - bl a uttalanden i särskilda utskottets utlåtande till 1886 års riksdag (s 15) och 1919 års lappkommittés uttalande (s 104) - framgår att sedvanerätten grundar sig mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda och att trakter som ligger längre bort från fjällen uppsökas då renarnas behov av bete inte kan tillgodoses på närmare håll och vidare att renens betessök efter lavar vintertid under varierande snö- och väderleksförhållanden är den väsentligaste faktorn vad gäller de markområden som under århundraden tagits i anspråk för vinterbete. Fastighetsägarnas uppfattning att renbetning inte ens faktiskt förekommit före år 1886 utanför det område som idag utgör åretruntmarker motsägs inte bara av redovisade uppgifter härom utan även på biologiska och ekologiska grunder. Renens föda under barmarkstid utgörs av gräs och örter. Vintertid är stapelfödan renlav. Även om det finns och har funnits inslag av lavmarker i fjällområdet är det i de öster därom liggande skogsområdena som lav finns i sådan omfattning att den kan utgöra grund för uthållig vinterbetning. Det

är dessa biologiska och ekologiska förutsättningar som hela tiden varit bestämmande för tamrenskötseln, dvs barmarksbete sommartid i fjällen och vinterbetning i skogslandet. I samma riktning verkar för övrigt rovdjursförekomsten vintertid liksom förekomsten av insekter under barmarkstiden.

6.1.2 Samebyarna har som bevisning åberopat 1. utdrag ur 1919 års lappkommittés utredning, sid 103 och 104 (aktbilaga 780), 2. utdrag ur prop 1971:51 med förslag till rennärlingslag m m, sid 158 (aktbilaga 781), 3. utdrag ur "Utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län" jämte karta avgiven av Elof Huss den 16 mars 1959 (aktbilagorna 856 och 857), 4. yttranden avgivna av f d avdelningsdirektören Iwan Lundberg den 20 oktober 1994 och den 17 februari 1995 (aktbilagorna 898 och 939), 5. yttrandet "Inför sedvanerättsprocessen" samt yttrandena "PM" och "PM 2" jämte en underbilaga avgivna av hedersdoktorn Lars Thomasson den 25 november 1994 samt den 14 februari och den 4 augusti 1995 (aktbilagorna 899, 940, 977 och 978), 6. yttrandet "Allmänt om renbete" avgivet av docenten Olof Rune (aktbilaga 814) och 7. protokoll från lappbysammanträden i Tåssåsens, Anarisets, Tranris, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs lappbyar samt ett av Iwan Lundberg upprättat register och en sammanställning därav samt en av denne gjord komplettering (aktbilagorna 791-796, 789, 790 och 812 bil 8). Samebyarna har även åberopat vittnesförhör med 1. Iwan Lundberg, 2. Olof Rune och 3. Lars Thomasson.

Iwan Lundberg har i sitt vittnesmål uppgett: Den linje lappfogden Huss angav i sin utredning var en gräns för det område inom vilket renbete kunde bevisas enligt denne. Huss ställde höga krav på de källor han använde i sin utredning om var samerna hade sedvanerätt till vinterbete. Huss avstod sålunda från källor, vilka enligt dennes bedömning inte bevisade var och när vinterbete hade förekommit, hellre än att använda dem i utredningen. Han är själv övertygad om att gränsen inte säger något om var samerna hade sedvanerätt. Övertygelsen grundar sig på att Huss ansåg att det fanns sedvanerätt i området söder. Öster om linjen var Huss inte förvissad om att sedvanerätt fanns. - Under hans tid som lappfogde förekom vinterbete regelbundet från den av Huss angivna linjen mot öster fram till en tänkt gräns som i huvuddrag går från Ytterhogdal, över Älvros och Sveg till Särna. Han var med som protokollförare vid de årliga sammanträden lappfogden höll med samerna fram till år 1971. Protokollen kom ofta till under svåra förhållanden. Ett

sammanträde med Tåssåsens sameby, som säger något om hur det kunde gå till, höll på i 6-7 timmar i sträck i en dåligt upplyst kåta. Lappfogdarna har gjort så gott de har kunnat, när de samlade in uppgifter om vinterbetet, men i brist på samlingslokaler och utrustning var det svårt för dem att ge en heltäckande bild av detta. Förutom i Huss utredning och i årsprotokollen finns belägg för vinterbete i länsstyrelsens femårsberättelser. Han vill inte peka ut några platser i Härjedalen där vinterbete skett, utan hänvisar istället till nämnda källor. Hans erfarenhet av renskötsel är att det är renhjorden som styr var betet sker vintertid, inte samerna. Renhjorden påverkas av vädret och företar ofta längre vandringar under vintern. Det är lika ofta renen som bestämmer samens vistelseort som tvärtom. Kritik mot renskötseln har återkommit över åren. Till viss del hör denna samman med antalet renar. Under goda vintrar kunde samerna tillgodogöra sig vad renarna ger, medan det är betydligt svårare under dåliga vintrar. De dåliga vintrarna medför att renantalet ökar och till slut blir för stort, vilket resulterar i protester. Ett exempel är effekterna efter Tjernobykatakstrofen år 1986, vilket påminde om förhållandena åren 1953 och 1975. Stoppet i försäljningen av renkött gjorde att renjordarna växte kraftigt. Samerna har varit i behov av hjälp med saneringen av renjordarna efter sådana mycket dåliga år. - Systemet med gode män fungerade bra för att reglera tvister mellan samerna och fastighetsägarna. Hade det behållits hade förmodligen många konflikter kunnat undvikas. Det fungerade på följande sätt. Samerna och fastighetsägarna utsåg var sin god man. Dessa gode män valde sedan i sin tur ytterligare en god man. Dessa tre avgjorde sedan tvistefrågan vid ett möte utan att de behövde skriva så mycket. De krav som ställdes på den gode mannen var att samerna och fastighetsägarna skulle kunna lita på den som utsågs. Han skulle vara kunnig i jordbruk och allmänt sett ha gott anseende i bygden. Det kanske viktigaste var att han kunde nås snabbt. Var den gode mannen bodde hade mindre betydelse, eftersom han med åren fick erfarenheter från olika tvister över stora områden i Härjedalen. - Utvecklingen av renantalet och arealer där renbete skedde från 1953 till 1986 påverkades av upprättande av markanvändningsplaner och en ökad användning av tekniska hjälpmedel som snöskotern. Kring år 1960 ökade investeringarna, vilket gjorde att renantalet, som varit högt när han år 1953 tillträdde sin tjänst som lappfogde, kunde hållas på en lägre konstant nivå under en längre period. I mitten av 1970-talet ökade renantalet återigen. Tillsammans med samerna försökte han minska antalet renar, men de åtgärder man företog hann inte verka förrän Tjernobyk-katastrofen inträffade år 1986, med en kraftig ökning i antalet

renar som följd. Antalet renar, som befann sig i en topp både 1953 och 1986, var dock större vid den senare tidpunkten. Hur mycket renar det fanns år 1986 vill han inte uttala sig om.

Olof Rune har i sitt yttrande uttalat bland annat följande.

Sommarbete. Ett gynnsamt sommarbete är mycket väsentligt för renen, eftersom det är grunden för möjligheten att överleva det magra vinterhalvåret. Renbeteslandden i fjällområdet är arealmässigt mycket omfattande och innehåller områden med mycket skiftande klimat. De största skillnaderna uppkommer genom varierande höjdläge. Renarna upphåller sig mest inom det lågalpina bältet där det rikaste och mest varierande betet finns. Bete finns här inom sammanhängande områden och djuren behöver inte vandra långa sträckor för att söka. Inom dessa områden är renarna mindre störningskänsliga. Renens uppehållsvanor styrs i stor utsträckning av vädret. Varmt och torrt väder driver renarna mot mer högalpina nivåer, där betet är sparsamt och koncentrerat till små ytor, insprängda bland snölegor och karga blockmarker. Här är renarna mycket störningskänsliga. Om de skräms bort från sina betesplatser, kan det dröja länge innan de finner nya. Här föreligger en uppenbar risk för störningar genom bl a turism. Turister och renejägare har all anledning till att tycka olika om vädret i fjällen. En sk dålig sommar med regn och kyla är bättre för renen än idealsommaren med sol och värme som lockar turister högt upp till fjälls. - Fjällens brutna topografi ger förutsättningar för olika lokala klimat. Syd- och västsluttningar blir tidigt snöfria och producerar bete på försommaren. De kan också vara räddningen under mycket kalla somrar då andra marker knappt hinner smälta fram. De skuggiga "baklanden" med stora snölegor kan ersätta höga fjälltoppar som köldbuffertområden som producerar frisk grönska under torra och varma somrar. - En mycket väsentlig klimatskillnad föreligger också mellan fjällens östra delar som i allmänhet är torrare, varmare och mindre snörika än längre västerut vid Kölen. Upphållet i de västra fjällområdena, som erbjuder näringsrik vårgrönska under hela sommaren, måste anses som höjdpunkten på renarnas betessäsong. - Vinterns olikformiga snödjup framkallar en mosaik av olika växtsamhällen på fjällheden med produktionen förlagd till olika tidpunkter. Vindblottorna med sin låga produktion är räddningen för de renar som av någon anledning stannar kvar på fjället under vintern. De är också de enda snöfria ytor som står till buds för renar som tidigt återvänder till fjällen. Risken för överbetning är stor på dessa partier då djuren här betar av skotten så nära markytan att tillväxten hämmas men i övrigt

påverkar renbetning vegetationen endast i mindre omfattning. Det växlande och ostadiga vädret i våra fjälltrakter gör att renarna vanligen inte betar på exakt samma platser år efter år, och på goda betesmarker rör sig renarna och betar selektivt av växternas toppar. Detta förutsätter dock att renarna kan röra sig fritt över stora områden. - Där berggrunden är kalkfattig utbildas på mark med måttlig snötäckning blåbärshed, som är det lågalpina bältets mest dominerande växtsamhälle. Blåbärsheden har förhållandevis ringa värde som renbete. Helt annorlunda är förhållandet på kalkrik berggrund. Blåbärsheden ersätts här av fjällsippshed med ett rikt inslag av gräs och örter. Den örtrika fjällsippängen är fjällens förnämsta renbete och de kalkrika fjällens sluttningar framstår ofta som vidsträckta grässlätter. Sådana fjäll benämns ofta av renskötare för "gräsfjäll". Trots sin höga produktion kan sådana områden ha begränsat värde som betesland om de ligger för lågt och saknar snölegor som kan ge djuren svalka och vila. Bedömning och kvantifiering av renbete i fjällen är en svår och komplicerad sak där man inte enbart kan ta hänsyn till varje områdes totala produktion. Renbetesområdena har komplexa strukturer, där olika delar kompletterar men inte ersätter varandra.

Vinterbete. Renens vinterföda utgöres till allra största delen av lavar, främst renlavar på marken, men i viss utsträckning hänglavar på träd. Åtkomliga delar av större växter som tidigt framsmältande tuvtoppar av starr och tuvull är begärligt under vårvintern. Jordstammar av sumpväxter som ängsull och vattenklöver grävs upp där otjälad myrmark är åtkomlig. Myrar är därför viktiga betesmarker i början och slutet av vintern. Renlaven uppträder rikligt på tallhedar av torr och skarp ristyp, dvs torra marker på glacifluvialt material (sand, grus, rullsten från istidsälvar). Torra lavrika marker uppträder inom och intill fjälltrakter med kontinentalt lokalklimat (Härjedalen och de östliga fjällen i Norra Lappland). I Södra Lappland måste renarna förflyttas ända ned till istidens sandiga deltan nära lappmarksgränsen för att nå lavrika tallhedar. Långa flyttvägar är en stor nackdel vid renskötseln. Återväxt av marklav sker mycket långsamt, endast några millimeter per år. Strängare klimat gör återväxten långsammare i norr än i söder. Under senare år har hänglavsrika fjällnära skogar i Norra Lappland alltmer avverkats. Långa flyttningar och alltmer begränsade vinterbeten gäller därför numera renskötseln inom hela Lappland. - Den ovan lämnade redovisningen av förutsättningarna för renskötseln inom i första hand fjällsamebyarna gäller i princip för hela renskötselområdet från Idre i söder till Könkämä i norr. Beträffande den tidsmässiga aspekten gäller att redovisade betes- och vegetationsförhållanden varit bestämmande för tamrensköt-

seln under i vart fall det senaste århundradet med barmarksbete i fjällregionen och vinterbete i skogslandet.

Vinterbetesområden utanför renbetesfjällen.

Tännäs. Vinterbetet, som utnyttjas från jul fram till maj, omfattar ett stort område, som sträcker sig från Råndan ned mot Österdalsälven vid Särna.

Mittådalen. Vinterbeteslandet, som utnyttjas från oktober till april utgörs av området söder om riksväg 84 mellan Lossens östra ända och Hede. Beteslandet begränsas i öster av Ljusnan, ned till Sveg och därefter av Härjeån fram till Lillhårdal. Gränsen i väster är åarna Blädjan och Lofsen samt Råndalen upp mot Lossen. Området består huvudsakligen av lavrika tallhedar. Tillgången på lav har dock minskat genom att stora arealer slutavverkats och markberetts. En ingående studie av tillgången på lav utfördes 1989 av Bror Saitton. Betesinventeringen visade att området skulle tåla att 20 000 renar betade dessa marker under perioden oktober-april utan att befintliga lavtillgångar minskade.

Handölsdalen. Under hösten från augusti lämnar renarna fjället och sprider sig i skogslandet norrut mot Storvallen-Enafors-Ånnsjön samt söderut mot Skärkdalen-Storsjö över Grucken-Lunndörrsfjällen. Inför sarvslakten drivs renarna ihop till anläggningarna i Ljungris. Höstsamlingen sker i oktober-november beroende på vädret. Renarna samlas från alla håll och hela hjorden flyttas till anläggningen i Glissjöberg på vinterbetesmarkerna, som sträcker sig från trakten av Storsjö i norr till Sveg i söder. Viktiga vinterbetesmarker är östra sidan av Ljusnans dalgång samt Vemåns och Norrälvens dalgångar. Lavtäcket tjocklek och täckningsgrad är i allmänhet något mindre än för lavmarkerna i Mittådalens sameby.

Tåssåsen. Under förjulsvintern i november och december drar sig renarna ned från fjället till hänglavområdena kring Hottögsfjället - Mårdsundsbodarna och vidare till området norr om Ljungan där bete finns på myrarna. När markbetet blir oåtkomligt genom snö, drar sig renarna tillbaka till fjälltrakterna för att beta i hänglavsskogarna runt Oviksfjällen. Hänglavsrika områden är utomordentligt viktiga och har ofta avgörande betydelse för renarnas överlevnad under en stor del av året. Kring jultid samlas renarna vid Alopnan (söder om Flåsjön) där skiljning inför slakt och vintergruppering sker. Områden som främst utnyttjas för vinterbete är området sydväst om Flåsjön, Klövsjöfjällen, området söder och öster om ån Röjan, området mot sjön Horten och området norr om Älvros. Särskilt Klövsjöfjällen uppvisar mycket gott marklavsbete som står på tillväxt och endast används i ringa utsträckning. Området är dessutom mycket hårt turistexploaterat.

Sammanfattning. De fyra behandlade samebyarna i Härjedalen skiljer sig avsevärt i fråga om betesförhållanden från samebyarna norrut i landet. Den största skillnaden gäller vinterbeteslanden, som ligger nära intill byarnas övriga marker. Lavtillgången är som regel mycket god och återväxten sker snabbare än längre norrut. Vinterbetet är här uppenbarligen inte samma begränsade faktor som i Lappland. - Två av byarna, Tännäs och Tåssåsen, visar likheter såtillvida att sommarbetena på kalfjället är begränsade. Bete sker därför vissa perioder även i närbelägen fjällskog. Byarna Mittådalen och Handölsdalen har båda tillgång till stora arealer sommarbetesland på fjället. Möjligheterna att fullt utnyttja dessa begränsas dock av att de ligger inom den mest turisttåta delen av de svenska fjällen. För samtliga av samebyarna gäller att renskötseln inom områden belägna inom renbetesfjällen störs av en mycket omfattande turism.

Olof Rune har i sitt vittnesmål uttalat sig i huvudsaklig överensstämmelse med vad han uppgett i sitt yttrande.

Lars Thomasson i denna del åberopade yttranden är mycket omfattande och lämnar intresseväckande och förtjänstfulla upplysningar om samernas kulturella förhållanden. Mycket av materialet är dock sådant som inte har direkt anknytning till det i denna del uppgivna bevistemat. Lars Thomassons uttalanden i yttrandena har, såvitt det har betydelse för denna del av målen, sammanfattningsvis följande innehåll. Ingenstans i landet i övrigt har trycket utifrån mot samerna - öppet och dolt - varit och är så stort som i Härjedalen. Det som kan kallas "kulturkampen" kan samerna sägas föra dagligen på olika sätt och på olika fronter. Det kan gälla motstånd mot olika intressen som med varierande styrka konkurrerar med renskötseln och nyttigheter i sameområdena, eller kamp för rätten till ett kulturliv på i största möjliga utsträckning egna villkor för alla samer, oberoende av yrkesverksamhet eller bostadsort. En front gick tidigt där renskötselns och jordbrukets intressen kolliderade. Motsättningar mellan samer och bofasta bottnade i intressekonflikter vid ströängar, i jordbrukets utmarker, på samiska sedvaneland nedom fjällen. I de sydligaste sameområdena kulminerade motsättningarna i slutet av förra seklet. Det fanns emellertid också många andra ingredienser i förhållandena i Härjedalen, t ex mellan bönder som ägde renar i vård hos samerna och markägare utan renar. Motsättningarna - i varierande grad - kom att uppfattas som en "kulturkamp", i första hand mellan "lappar och bönder", renskötsel och jordbruk. Det var

starkast under 1880-talet och åren kring 1890. Och vissa underströmmar från den tiden har levat kvar och då och då gett sig till känna i enskilda människors eller grupper attityder och utfall - en del av det tryck mot samerna i Härjedalen som inledningsvis berördes. Nu står det inte längre några hässjor med starrslåtter ute på myrarna. Det finns inte heller någon odlad jord att tala om för renarna att göra åverkan på. Du är det den storskaliga turismen och det kraftigt ökade friluftslivet - med fritidsjakt och fritidsfiske - å ena sidan och renskötseln å den andra som i första hand trängs om utrymmet. 1886 års renbeteslag trädde i Jämtlands län i kraft först två år senare. Detta lagförslag, vari sedvanerätten lagfästes, hade emellertid mött starkt motstånd, främst från Kungl Maj:ts Befallningshavande (länsstyrelsen). När lagförslaget granskades av Högsta domstolen - den tidens lagrådsremiss - ifrågasattes den rättsliga grunden för förslaget. Men justitieministern fann inte att sedvanerätten innebar någon inskränkning, på sätt HD ifrågasatt, i markägarnas rätt att "fritt disponera öfver sin egendom" och det gjorde således inte heller riksdagen. Det här visar ju att juridiken ensam inte alla gånger kan vara utslagsgivande. Det har i några samiska sammanhang funnits kanske en övertro på juridikens makt. Skulle HD:s tolkning av lagförslaget om sedvanerätten ha varit utslagsgivande, så hade det inte funnits något lagligt stöd för den samiska sedvanerätten, i varje fall inte i Härjedalen. I det här fallet var det alltså ett politiskt beslut som tog över. I andra politiska beslut har det gått åt andra hållet. 1919 års lappkommitté tog också särskilt upp sedvanerättsfrågan för Jämtlands- och Härjedalssamerna. Om vissa trakter gäller, hävdade kommittén, att de regelbundet besöks av lapparna, medan andra åter - särskilt sådana som ligger längre bort från fjällen - bara uppsöks då renarnas behov av bete inte kan tillgodoses på närmare håll. Det kunde, enligt kommittén, således gå lång tid mellan besöken på särskilda trakter. Kommittén förklarade att "sedvanerätten som grundar sig mindre på lapparnas vilja än renarnas behov av föda får därför inte utan vidare betraktas som upphävd, därför att en längre tid förflutit mellan lapparnas besök." I några fall har sedvanerätten prövats i domstol, även om man tidigare känt stor tveksamhet inför domstoslutslag i en för olika näringars samexistens så viktig fråga. De mest uppmärksammade fallen som förts till Högsta domstolen bottnade i två händelser i Hede under 1930-talet. En bonde fick en del av sin uteslåtter i Råndalen förstörd av renar och en annan fick sin gråhund dödad i Långå, då hunden rev renar. Frågan gällde om samerna hade sedvanerätt på de aktuella fastigheterna eller inte. HD dömde för sedvanerätt fallet med hunden och mot sedvanerätt i det andra fallet. Ytterligare ett par mål hänför

sig till 1930-talet ett i Vemdalen där häradsrättens mot samerna fällande dom inte kom att överklagas och ett annat ställningstagande till sedvanerätten på del av Sonfjället som avgjordes till samernas fördel av såväl länsstyrelsen som Svea hovrätt. Det här har fått mig att fråga varför angreppen på sedvanerätten var så markanta just under 1930-talet. Det vore otäckt om man skulle lockas att associera till andra strömningar ute i Europa vid samma tid. Med den samiska sedvanerätten angreps, enligt min mening, på ett sätt som tidigare inte förekommit sedan 1880- och 1890-talen eller senare, åtminstone inte förrän den nu aktuella processen, där det inledningsvis to m framfördes det påståendet att samerna överhuvudtaget inte hade någon sedvanerätt alls utanför renbetesfjällen. Samerna i Jämtland-Härjedalen har varit en egen minoritet i den samiska minoriteten - antalsmässigt, språkligt och i ett "ytterområde" utan några omgivande buffertzoner för renskötseln som i sameområdena i norr. De har därför också haft en mera utsatt position än samerna i de nordligare kärnområdena. Samerna här har också varit utsatta för större segregation från samhället i övrigt. Här fanns t ex särskilda lappförsamlingar i två hundra år, fram till 1942, med vad det innebar av isolering i övrigt från de församlingar och kommuner där de annars hörde hemma. Inte heller var deras fattigvård i det sammanhanget en angelägenhet för hemkommunerna utan ett statens ansvar i sin helhet (fattigvården för samerna i Norr- och Västerbottens län var däremot en kommunal angelägenhet, även om det fanns ett särskilt statsbidrag som hjälp för kommunerna). Kampen för sedvanerätten i Härjedalen har varit hundraårig och har ingen motsvarighet på annat håll. Renskötseln i Härjedalen har ofta fått ta emot klagomål, som egentligen bottnat i ett gap mellan den renskötsel som av naturförhållanden och andra geografiska förhållanden varit möjlig att bedriva och den renskötsel som myndigheterna teoretiskt trott sig kunna åstadkomma. Man kan om vissa förhållanden tala om "två olika verkligheter". Den verkliga renskötseln (som man försökte bedriva) och den teoretiska (som var ett slags önskerenskötsel) har förhållit sig till varandra som det heter i ett ironiskt uttryck inom orienteringssporten: "om naturen och kartan inte stämmer, gäller kartan." Det var alltså den teoretiska renskötseln man skulle eftersträva. Men allvarligast har varit den ofta nedvärderande attityden mot samerna som man kunnat möta i forskningsmaterialet. Det finns gott om värderingar och omdömen som varit farliga grogrunder därför att de kom från inflytelserika personer i samernas omgivning eller tongivande personligheter i länets kulturliv. Det här har bidragit till de negativa attityder som mött samerna här tid efter annan, och till den lägre värdering eller brist på värdering de

ofta varit föremål för. Det här har bara funnits där - det är ju oftast ömtåliga förhållanden svåra att belägga - men som tidvis bidragit till att ge samefrågorna en mycket låg status.

Lars Thomasson har i sitt vittnesmål i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med de åberopade yttrandena.

6.1.3 Fastighetsägarna har till utveckling av sin talan anfört bland annat följande. 1913 års promemoria. Under främst 1910-talet framfördes otaliga klagomål, skadestånd och krav på betesavgifter från Norge i anledning av att svenska renar uppehöll sig där. Frågan utreddes i en den 10 oktober 1913 avgiven promemoria angående organisation av renskötseln inom Jämtlands och Kopparbergs län. Av utredningen (inledningen) framgår att bl a Tännäs sameby regelbundet betade sommartid på norskt område och att strövrenar från Idre, Tännäs och Åre-Storsjö samebyar uppehöll sig på norskt område. Utredningen framhöll att renskötsel uteslutande på svenskt område skulle kräva åtgärder såsom stängsel, decimering av renantalet eller ytterligare betesmarker utanför renbetesfjällen. Av utredningen framgår vidare att Tännäsrenarna om vintern befann sig i trakterna kring Högvålen och Sörvattnet (sid 7) och att Åre-Storsjö lappbys renar om vintern befann sig antingen i Särvfjället, i Långåtrakten eller i Högvålen (sid 10). För alla dessa samebyar (Tännäs, Mittådalen och Handölsdalen) uttalar utredningen att en kustflyttning vore den enda lösningen. Där kunde samerna nyttja marker som samerna förfogade över - Kall, Offerdal och Frostvikens byars sedvanerättstrakter. Någon utökad vinterbetning i Härjedalen var således inte på fråga, eftersom de aktuella samebyarna inte hade sedvanerätt till vinterbete i Härjedalen. Vidare uttalar (sid 23) att en viktig fråga var även "att Ovikenlapparnas renbetesrätt i Klövsjöfjällen ordnas fullt klart, detta bl a för att hindra en kollision mellan denna by och Åre-Storsjö". - Utredningen visar att det enda bete som förekom utanför nuvarande åretruntmarker var "i Långåtrakten", att konventionen med Norge medförde behov av nya vinterbetesmarker för Tännäs och Åre-Storsjö samebyar och att någon utvidgning i Härjedalen inte kom ifråga, eftersom man då kom utanför sedvanerättstrakter. Frågan har ytterligare belysts i en resolution från länsstyrelsen den 15 juni 1914. Av resolutionen framgår att en utvidgning av renbeteslanden var en nödvändig följd av att betning på ömse sidor riksgränsen mot Norge skulle komma att upphöra. Det förutskickade förbudet mot att svenska samebyars renar betade i

Norge infördes genom konventionen den 5 februari 1919 mellan Sverige och Norge om flyttlapparnas rätt till renbetning.

1914 års lappkommitté. Beträffande de områden som av fjälllapparna får nyttjas för renskötsel anförde kommittén (prop 1928:43, sid 69): "I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete; och torde, vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sett vara lika, åtminstone såvitt angår den del av länet, som tillhör Helsingland.

Beträffande Kopparbergs län torde förutom Idre socken även vissa andra mindre områden omedelbart mot gränsen till Jämtlands län ha besökts av lappar för renbete". Den utredning som synes ligga till grund för kommitténs uttalande är en redogörelse från lappfogden Staaff, upprättad år 1922. - Vad gäller behovet av lagstiftning anförde departementschefen bl a följande i propositionen med förslag till lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige (1928:43 sid 51). "Men å andra sidan visar utredningen, att renantalet under de senaste åren väsentligt ökats. - - - De spörsmål, som främst kräva skyndsam lösning, äro dels i fråga om effektiva åtgärder för nedbringande av renantalet inom lappby, där sådant påkallas av betets otillräcklighet eller av andra anledningar. - - - Den stora ökningen av renstammen, som under de senaste åren ägt rum, har givit anledning till allvarliga bekymmer. Denna ökning av renstammen i förening med den på sina håll allt knappare tillgång på bete samt odlingens framträngande har ökat riskerna för skadegörelse å den bofasta befolkningens egendom." - Staaff, som var en omvitnad ambitiös lappfogde, har grundat sina uttalanden på tillgängligt material m m samt sin artonåriga erfarenhet som lappfogde inom Jämtlands län. Staaffs utredning synes, tvärtemot vad han själv säger, vara grundligt gjord och ger besked om var renbete förekommit. Det finns ingenting som tyder på någon försiktighet i uttalandena rörande betets geografiska utsträckning. Av Staaffs redovisning av de "trakter utanför renbeteslanden där Jämtlandslapparne haft sina flyttningsvägar och vinterbetesplatser" och de av denne upprättade kartor framgår, att vinterbete förekommit endast inom mycket begränsade delar av Vemdalens, Tännäs, Hede, Linsells och Lillhårdals socknar och att inga uppgifter finns om bete inom Svegs, Ytterhogdals, Älvros, Ängersjö och Överhogdals socknar. Staaffs utredning och departementschefens uttalande visar sålunda att Härjedalssamerna tidigare i det närmaste inte haft några flyttningar annat än till deras fjäll närmast angränsande trakter, att vinterflyttningarna måst utsträckas först på senare tid till i utredningen angivna, mycket begränsade delar av Vemdalens, Tännäs, Hede, Linsells och

Lillhårdals socknar och att det berodde på att renantalet ökat och betet blivit sämre. 1935 års utredning. Den 23 april 1935 lämnade bl a lappfogden W. Gardham en redogörelse för renskötsel förhållandena i Jämtlands län samt Idre lappby av Kopparbergs län. Såvitt avser vinterbete anförs i utredningen bl a följande.

Handölsdalens sameby söker vinterbete nedåt östra Härjedalen, vanligen omkring Vemdalen eller Klövsjö. Flyttningen företages efter köllandet mellan Ljungan och Ljusnan förbi Särvjället. Utredningen säger att en reduktion av renantalet till 2 000 vore nödvändig. - För **Tranris lappaby (Handölsdalens sameby)** har alltid goda beten för vintern funnits i omedelbar närhet av deras byaområde, nämligen i de mindre, fristående lågfjäll, som grupperar sig norrut från Ottfjället kring sjön Gräpplingen. Utredningen fann det lämpligt att bestämma högsta renantalet i Tranris till 1 500. - **Anarisets och Tåssåsens samebyar** begagnar enligt utredningen Tåssåsfjällen. Utredningen föreslog att högsta renantalet bestämdes till 1 000 för Anarisets del och till 2 000 för Tåssåsens del. - Vanliga vinterbetestrakter för **Mittådalens sameby** anses vara Högvålen och Långå. Utredningen föreslog att samebyn tillåts omfatta högst 3 000 renar. - För **Tännäs sameby** anges att hela lappbyns område är ett utomordentligt rikt lavland, att tillgångarna på detta slag av bete kunna aldrig ens tillnärmelsevis bliva utnyttjade och att flyttningar inför vintern utom byaområdet inte är av behovet påkallade. Utredningen föreslog att högsta renantalet för samebyn bestämdes till 1 800. - Det sammanlagda antalet renar tillhörande samebyarna blir alltså 11 300. Utredningen visar var vinterbete med ren ägde rum omkring år 1935.

1940 års Jämtlandsutredning. Länsstyrelsen i Jämtlands län avgav den 15 juni 1940 en utredning angående de åtgärder som för överskådlig tid kunde behöva vidtas till renskötselns ändamålsenliga bedrivande i länet. Utredningen uttalar därvid bl a att stadigvarande betesutrymme finns för omkring 30 000 renar, vilket synes motsvara det totala antalet renar i hela länet omkring 1935. Enligt utredningen uppgick antalet renar för i målet berörda samebyar till 7 142 år 1920, 13 821 år 1930 samt 15 170 år 1935. Utredningen visar att antalet renar ökat och att önskvärda tillköp var belägna omedelbart i närheten av renbetesfjällen.

1948 års Jämtlandsutredning. 1948 års Jämtlandsutredning påkallades från det allmännas sida för att en bättre ordning inom renskötseln i Jämtlands län skulle kunna åvägabringas. Enligt utredningen (sid 3) hade klagomål vid upprepade tillfällen framförts beträffande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län. Utredningen redovisar (sid 10 f) tidigare vidtagna åtgärder, bl a utslaktning av Åre-

Storsjö samebys renhjörd, så gott som årliga sammanträden under 1930-talet samt skrivelse 1943 angående orsakerna till missförhållandena inom renskötsel. I utredningen (sid 17) påtalas att ett skäl till missförhållandena kunde vara att renantalet inom lappbyarna vore för stort. Utredningen påtalar vidare övergången från intensiv till extensiv renskötsel, som i allmänhet ägt rum under tiden 1915-1925 (sid 19). Vad gäller förhållandena inom de enskilda byarna uttalas bl a följande. Tännäs sameby (sid 26) uppges vinterbeta på sträckningen Lillfjället - Kölåsen - Storfjäten, där renarna hölls väl samlade genom att man så gott som dagligen rände runt hjorden. Beträffande Mittådalen uppges (sid 28) att flyttning skedde i två grupper till Högvålen samt att det kunde inträffa att renhjorden flyttades längre mot sydost till området Strådalen-Lofssjön och fjällen söder därom. I utredningen påtalas vissa svårigheter beträffande sedvanerätten på vinterbetestrakten (sid 29 m). Beträffande Tåssåsens sameby uttalar utredningen (sid 33) att flyttningen gick över Lövdalen-Flåsjön-södra sidan av Ljungan mot Klövsjöfjällen. Under vinterbetning hölls renarna väl samlade genom att renvaktarna så gott som dagligen rände omkring renhjorden. Vad gäller Tranris sameby (Handölsdalens sameby) berörs inledningsvis det förhållandet att husbonden Olle Blind våren 1946 inflyttat till samebyn (sid 36). Vinterbetet uppges (sid 38 f) ske i området öster om Storsjön på ömse sidor om Ljungan. Handölsdalens sameby uppges (sid 43) flytta mot Särvfjället för att därefter fortsätta ned mot Hedeviken och Tumsjön. Man höll renhjorden under ständig kontroll. Denna arbetsordning avvek, enligt utredningen, högst väsentligt från tidigare arbetsmetoder. Utredningen visar var vinterbete med ren ägde rum. - Länsstyrelsen i Jämtlands län yttrade sig över utredningen den 3 november 1949. I yttrandet (sid 2) påpekas som orsaker bl a övergången från intensiv till extensiv renskötsel samt att den aktiva kontrollen eftersatts inom vissa av samebyarna. Länsstyrelsen redovisar vidare (sid 11 f) att protester mera allmänt börjat förekomma på den grund att sedvanerätt inte skulle föreligga och hemställde att lämplig person förordnas för att undersöka sedvanerättens omfattning (sid 12).

1971 års rennäringslag. Samebyarna gör gällande att 1971 års rennäringslag utgår, i likhet med föregående renbeteslagar, från att rätt till vinterbete föreligger i bl a Härjedalen. - Fastighetsägarna bestrider samebyarnas påstående att rennäringslagen skulle ha en sådan utgångspunkt. Förarbetena ger inte det besked som samebyarna påstår. Skulle det ha varit lagstiftarens avsikt att fastställa att vinterbetesrätt föreligger i Härjedalen skulle detta ha angetts. Det lagstiftaren har gjort från och med den första renbeteslagen var att i lagregel ge samerna rätt till de trakter de av

ålder utövat vinterbete på. Departementschefens uttalande i propositionen 1971:51 ger inget besked om huruvida förutsättningarna för lagregelns tillämpning föreligger inom något område av Härjedalen. Departementschefen anger (sid 158): "Det bör anmärkas att någon nedre gräns för områden där renskötseln sedvanerättsligt förekommer inte kan anges. Enligt förarbetena till renbeteslagen (prop. 1928:43 s 69) gäller renbetesrätten inom större delen av Norrland utanför lappmarkerna och renbetesfjällen och dessutom inom vissa områden av Kopparbergs län. I tvistiga fall förutsätts frågan om sedvanerättens tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd (prop. 1928:43 s 71)." Departementschefens uttalande är ett referat av förarbetena till 1928 års renbeteslag. De bedömningar som återfinns i departementschefens uttalande om förekomsten av sedvanerätt saknar juridisk betydelse och är inte till ledning för lagregelns tillämpning. I departementschefens uttalande anges också detta, då han förklarar att i tvistiga fall förutsätts att frågan avgörs av domstol på grundval av bevisning om urminnes hävd.

Lappfogdarnas årsammansträdesprotokoll och årsberättelser. Det vitsordas att renar vinterbetat utanför renbetesfjällen under de angivna åren i lappfogdarnas årsammansträdesprotokoll och årsberättelser. Samebyarnas påstående att årsammansträdesprotokoll och årsberättelser har upprättats först från början av 1920-talet är emellertid felaktigt. Lappfogdarna har nämligen skrivit protokoll årligen från 1885, från 1898 till följd av att i 1898 års renbeteslag intogs en föreskrift härom (11 §). Sålunda har för **Åre-Storsjö sameby**, som år 1916 delades i Tranris, Mittådalens och Handölsdalens samebyar, förts sammansträdesprotokoll åren 1898-1915, för **Anarisets sameby**, som 1947 uppgick i Tåssåsens sameby, under åren 1917-1946, för **Tåssåsens sameby** under åren 1917-1971, för **Tranris sameby**, som 1962 uppgick i Handsölsdalens sameby, under åren 1917-1961, för **Handölsdalens sameby** under åren 1917-1971 samt för **Tännäs sameby** under åren 1898-1971.

- Av sammansträdesprotokollen avseende de år som ej redovisats av samebyarna framgår att Ovikens sameby, som 1916 delades i Tåssåsens och Anarisets samebyar, aldrig, möjligen 1913, vinterbetat inom omstämt område, att Anarisets sameby aldrig, möjligen 1918 (Klövsvjölfället), betat inom omstämt område, att Mittådalens sameby vinterbetat inom Hede socken även 1922 (enligt uppgift av A. Staaff) samt att Handölsdalens sameby vinterbetat också inom Hede socken detta år. - Elof Huss konstaterar i förordet att protokollsanteckningarna "utgör ett mycket värdefullt material vid bedömningen av lapparnas sedvanerätt" och att - som samebyarna

redovisat - "tilltro får sättas till dessa anteckningars riktighet med hänsyn till att upplysningarna i allmänhet lämnats helt kort tid efter vinterbetningens avslutande och minnesfel hos uppgiftslämnarna åtminstone i dessa fall måste anses uteslutna."

- Det finns inget som talar för annat än att anteckningarna förts i syfte att ge en korrekt bild av var vinterbete ägt rum eller för att vinterbete ägt rum i andra trakter än som omnämnts. Det framstår som helt osannolikt att samebyarna och lappfogdarna utelämnat uppgifter om vinterbetestrakter. Det bestrids därför att det förekommit vinterbetning med ren utanför renbetesfjällen i vidare omfattning än som angetts i lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser.

Det nyttjande som skett sporadiskt vid vissa angivna tidpunkter ger inte stöd för att det förekommit ett renbete vintertid av ålder utanför renbetesfjällen och ej heller under den kortare tid som samebyarna påstår skulle kunna utgöra för grund för uppkomsten av en vinterbetesrätt. Under inga förhållanden kan det nyttjande varom det talas i sammanträdesprotokollen och årsberättelserna ge upphov till renbetesrätt på andra delar av Härjedalen än de trakter som besökts enligt dessa handlingar.

Fråga är om högst begränsade områden.

Ernst Manker. Av Ernst Mankers arbete "De svenska fjällapparna" (1947) framgår att Handölsdalens sameby före 1940-talet vinterbetat i trakten av Storlien och söder om tvärbanan till Storsjön samt vidare söderut ner mot Röjan och Rätan, vilka områden ligger utanför omtvistade trakter, att Tranris lappby före 1925 vinterbetade nordost om höst- och vårlandet fram till Åre och Undersåker, alltså långt norr om Härjedalen, att Anarisets lappby hade sitt vinterkvarter i Hottögsvallen och Djupsjön, att Tåssåsens lappby hade sitt vinterkvarter i Börtnan, Fotingen och Sandviksdalen, vilka områden ligger norr om Härjedalens kommun, att Mittådalens lappby hade sitt vinterland sydost om renbetesfjällen ned till Sonfjället, Hovärken och Häggingfjället, vilket fjäll ligger utanför Härjedalens kommun samt att Tännäs lappby har sitt vinterkvarter i Fjätdalen, Högvålen, Kölåsen och Storfjäten, vilka områden är belägna delvis inom renbetesfjällen och delvis i Dalarna.

Elof Huss utredning. Huss utredning ger ej korrekta besked. Huss har utelämnat åtskilliga av protokollen från lappfogdarnas årssammanträden med samebyarna. Han har utan sakskäl kritiserat skogsinspektören Th Haars karta och Ernst Mankers uppgifter och han har helt och hållet utelämnat uppgifter om protester mot vinterbete utanför renbetesfjällen. Huss borde, med utgångspunkt i sitt material och sin uppfattning i rättsfrågan, rätteligen inte ha kunnat komma fram till annan slutsats än att samebyarna saknade sedvanerätt till vinterbete utanför renbetesfjällen. - Huss

lägger i stället största vikt vid uppgifterna från äldre samer och ortsbor. Rimligen bör dessa uppgifter behandlas med stor försiktighet, eftersom de tillfrågade känt till syftet med utredningen. I dagsläget är uppgifterna närmast att jämföras med skriftliga vittnesintyg, en normalt inte tillåten form av bevisning i svensk rätt. Här finns enligt fastighetsägarnas uppfattning all anledning att vara källkritisk. Huss har till synes utan kritik eller försök till preciseringar accepterat uppgifter om vinterbete inom oerhört stora arealer. - Av Huss utredning (sid 334 och 335) framgår att Huss angett markområden som under åren 1926-1958 använts för vinterbetning, att det inom dessa områden finns till sin storlek ej obetydliga trakter som lapparna inte besökt under ifrågavarande tid, samt att syftet med utredningen i första hand är att i förekommande fall lämna upplysning till ledning för bedömandet av frågan om lappars betesrätt vintertid nedom renbetesfjällen. Huss uttalar ingenting i sin utredning om var inom på kartan angivet område sedvanerätt kunde anses föreligga. Vad beträffar Huss karta noteras särskilt att den angivna gränsen enligt texten på kartan utgör: "Yttergräns för de utanför renbetesfjällen och nämnda kronopark nämnda områden, vilka under åren 1926-1958 använts för vinterbetning."

Code män. Till gode män för Tännäs sameby valdes år 1910 bl a (för Linsells socken) "arrendatorn John Söderlund i Sörvattnet inom Linsells och Lillhårdals socknar" och för Lillhårdals socken "hemmansägaren Jöns Persson i Fjätvallen inom byarna Hågådalen, Grundagen, Klutsjön och Fjätvallen". Alla omnämnda byarna är belägna inom nuvarande renbetesland. - För Tåssåsens sameby valdes år 1916 gode män i byarna Börtnan, Flåsjön, Lövsta, Källberget, Gavelåsen, Lövdalen, Nybo, Galberget samt Storsjö socken, Klövsjö socken och angränsande delar av Vemdalens socken. Förordnande beträffande Klövsjö socken och angränsande delar av Vemdalens socken synes fr o m 1920 ersatts med byarna Lövsta och Henvålen. Samma synes gälla för Anarisets sameby. - För Mittådalens sameby har några gode män inte ansetts erforderliga före 1917. Fr o m 1918 har förordnats godemän för Tännäs i Funäsdalen och för Hede i Långå. - Vad gäller Tranris lappby finns inget namn angivet på den som påstås ha förordnats år 1929 i Långå för Hede socken. Beslutet har inte heller upprepats. De enda förordnanden som avser omstämt område är alltså Klövsjö socken "angränsande delar av Vemdalens socken" (Tåssåsen år 1916-1919) samt Funäsdalen och Långå (Mittådalen 1918). - I lappfogdens arkiv återfinns "Tablå över de Jämtländska lapparnas renar och skadegörelse inom Sverige å de bofastas marker under åren 1916". Av denna kan utläsas att inträffade skador under åren 1916-1921, i den mån de överhuvudtaget inträffat inom omstämt

område, är lokaliserade till närheten av renbetesfjäll och att tablån uppstår skador såväl sommar- som vintertid samt att ersättning regelmässigt, oavsett årstid, erlagts godvilligt utan syn. Av tablån framgår också att renar inte vistas utanför åretruntmarkerna annat än i närheten av dessa och att samerna även i dessa fall frivilligt ersatt skador på vintern, vilket inte kan uppfattas på annat sätt än att samerna inte ansett sig ha rätt att vistas i området.

Protester. Samernas succesiva utvidgning av vinterbetesmarkerna har, från renbeteslagstiftningens tillkomst, mötts av protester från fastighetsägarna. Dessa protester är således omvänt ett bevis på var fronten vid olika tidpunkter återfunnits mellan renskötselns och jordbrukets intressen. Sålunda har protester mot vinterbete framförts dels av Långå byamän i skrivelse den 17 januari 1910 till lappfogden A. Staff, dels av Hede byamän enligt en av köpmannen Karl Johan Sundt i Hede lämnad uppgift i Huss utredning (sid 312), dels av fastighetsägare inom Kyrkbyn i Hede socken enligt protokoll den 9 december 1928 fört vid sammanträde med fastighetsägarna, dels av hemmansägare i Vemdalens kyrkby i skrivelse den 31 januari 1929 till lappfogden A. Staff, dels av hemmansägaren Olof Bäck i Vemdalen genom att instämna ordningsmannen Lars Kråik i Handölsdalens lappby, vilket ledde till att häradsrätten genom dom den 9 september 1935 förpliktade Kråik att utge skadestånd på den grund att området inte ansågs vara sedvanetrakt, dels av Olof Westlund genom att 1935 instämna Mittådalens lappby för bete av mark vid Översjön, dels av markägare i Vemdalen genom att de, enligt anteckningar i protokollet vid sammanträde med Tranris lappby den 17 maj 1949, "hotat med laga åtgärder, därest vinterbetningen icke upphörde därstädes", dels av hemmansägare inom Vemdalens socken samt Tännäs, Långå och Hedevikens byar enligt protokoll hållet i Vemdalens skola den 16 april 1950, dels av markägare i Härjedalen enligt lappfogden Åke Vimans skrivelser den 2 och den 19 juni 1950, dels av markägare i Vemdalens socken enligt brev den 5 december 1950 till länsstogvaktaren Otto Fladvad, vari länsstyrelsen uppgett bland annat att samerna inte heller för närvarande med bestämdhet vill göra gällande att dessa markområden utgöra sedvanerättstrakter, att skäl torde finnas för den uppfattningen, att samerna inte äger någon rätt till renbete i området samt att länsstyrelsen i anledning av skrivelsen vidtagit åtgärder mot renägaren Olle Blind, dels av markägare i Långåskans i skrivelse den 4 juli 1951 till konungen, dels av ägare av skogsmark omkring den s k Hovden vid sammanträde i Långåskans den 9 februari 1952, dels av markägare i Tännäs enligt protokoll den 19 februari 1957 vid länsstyrelsens sammanträde med

ett femtiotal markägare, som påtalat att renar hela året i större eller mindre omfattning vistats å marker som inte var upplåtna för renbete. - Av länsstyrelsens yttrande den 3 november 1949 över 1948 års Jämtlandsutredning framgår att protester mera allmänt börjat förekomma på den grund att sedvanerätt inte skulle föreligga (sid 11) och att länsstyrelsen därför hemställt att lämplig person förordnas för att undersöka sedvanerättens omfattning (sid 12). - Handlingarna visar att fastighetsägarna protesterat mot renbete vintertid på deras marker och påtalat att renar vistats på mark, som inte upplåtits för renbete.

Renantalets förändringar. Enligt K.B:s femårsberättelse 1901-1905 uppgavs vid sammanträden inför lappfogden antalet renar år 1905 till 11 528 i länet, varav i Åre-Storsjö sameby 2 800, i Tännäs sameby 635 och i Idre sameby 629 eller sammanlagt för dessa samebyar 4 064. - Av en av lappfogden B. Ejdemo den 20 januari 1959 upprättad promemoria med förslag till åtgärder i södra delen av Jämtlands län under första halvåret 1959 framgår att renantalet i Handölsdalens, Tranris, Tåssåsens och Mittådalens samebyar enligt 1958 års renlängd uppgick till 7 777 och att t f lappfogden Iwan Lundberg uppskattade det verkliga renantalet till 20 500. - Av uppgifter hämtade från offentlig statistik baserad på uppgift från samebyarna framgår att antalet renar tillhörande Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens, Tännäs och Idre samebyar uppgick år 1928 till 9 349, år 1971 till 15 602 och år 1990 till 32 843. Enligt uppgifter från länsstyrelsen uppgick renantalet för de byar som vinterbetat i Härjedalen år 1993 till minst 45 000. - Redovisade utredningar ger entydigt belegg för att vinterbetet före sekelskiftet 1900 skedde inom nuvarande renbetesfjäll samt att betesområdet, särskilt från 1950-talet och framåt, successivt utökats till följd av övergång från intensiv till extensiv renskötsel, missförhållanden inom samebyarna och framförallt en ökning av renantalet från 5 000 - 7 000 till nuvarande minst 45 000 renar inom Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar.

6.1.4 Fastighetsägarna har åberopat följande bevisning.

1. Promemoria den 10 oktober 1913 angående organisation med renskötseln inom Jämtlands och Kopparbergs län, särskilt sidorna 5, 10, 11 och 23 (aktbilaga 807 bil 6),
2. länsstyrelsens resolution den 15 juni 1914 (aktbilaga 807 bil 7),
3. lappfogden Abraham Staffs till 1919 års lappkommitté avgivna utlåtande, sid B 6-7 (aktbilaga 710 bil 7),
4. redogörelse för renskötsel förhållanden i Jämtlands län m m avgiven den 23 april 1935 av lappfogden W. Gardham, särskilt sid 7, 10, 11, 24

och 25 (aktbilaga 807 bil 8), 5. 1940 års Jämtlandsutredning, sid 1, 76 och 77 (aktbilaga 807 bil 9), 6. 1948 års utredning rörande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län (1948 års Jämtlandsutredning) särskilt sid 3, 10 f, 17, 23, 26, 28, 29, 33, 38 f och 43, (aktbilaga 807 bil 10), 7. länsstyrelsens yttrande över 1948 års Jämtlandsutredning avgivet den 3 november 1949, särskilt sid 2, 11 och 12 (aktbilaga 807 bil 11), 8. PM upprättad av B. Ejdemo den 20 januari 1959 med förslag till åtgärder i Södra delen av Jämtlands län under första halvåret 1959 (aktbilaga 807 bil 12), 9. utdrag ur utredningen rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län avgiven av Elof Huss den 16 mars 1959, sid 89 ff (aktbilagorna 882 och 883), 10. utdrag ur Huss utredning, sid 334 och 335 (aktbilaga 828), 11. sammandrag av protokoll för Tännäs sameby den 21 september 1903 (aktbilaga 875), 12. sammandrag av protokoll för Åre-Storsjö sameby förda under åren 1898-1915 (aktbilaga 876), 13. sammandrag av protokoll för Ovikens sameby, som delades 1916 i Tåssåsens och Anaris samebyar men slogs samman med Tåssåsens sameby 1947 och bilaga därtill (aktbilagorna 878 och 911), 14. sammandrag av protokoll förda under åren 1917-1931 för Anarisets sameby jämte underbilagor (aktbilaga 879), 15. sammandrag av protokoll, utöver av samebyarna ingivna protokoll (aktbilaga 791), förda för Tåssåsens sameby (aktbilaga 881), 16. sammandrag av protokoll förda under åren 1916-1929 för Mittådalens sameby (aktbilaga 880), 17. skrivelse för Långå byamän den 17 januari 1910 till lappfogden A Staaff (aktbilaga 886), 18. protokoll vid sammanträde den 9 december 1928 med fastighetsägare inom Kyrkbyn, Hede socken (aktbilaga 831), 19. skrivelse från hemmansägare Vemdalens kyrkby den 31 januari 1929 till lappfogden A Staaff (aktbilaga 832), 20. anteckningen under § 7 i protokoll fört vid sammanträde med lapparna tillhörande Tranris lappby den 17 maj 1949 (aktbilaga 793 sid 32), 21. protokoll vid sammanträde med markägare i Vemdalens socken den 16 april 1950 angående renbete m m (aktbilaga 807 bil 17), 22. lappfogden Åke Wikmans skrivelse den 2 juni 1950 till jordbruksdepartementet (aktbilaga 807 bil 18), 23. skrivelse den 4 juli 1951 från markägare i Långåskans till Konungen (aktbilaga 807 bil 20), 24. protokoll den 9 februari 1952 fört vid sammanträde i Långåskans med ägare av skogsmark omkring s k Hovden (aktbilaga 1193), 25. protokoll den 19 februari 1957 vid sammanträde inför länsstyrelsen med ett femtiotal markägare (aktbilaga 807 bil 21), 26. uppgifterna från köpmannen Sundt i Hede, sid 311-312 i Huss utredning (aktbilaga 883), 27. utdrag ur proposition 1909:125 angående åtgärder till skyddande av naturminnesmärken å kronans mark m m, särskilt sid 18-

20 (aktbilaga 915), 28. utdrag ur naturvårdsinventeringen "Sonfjället med omnejd", Länsstyrelsen i Jämtlands län 1976, sid 108 och 109 (aktbilaga 918), 29. rapporten "Renbeteseffekter på Sonfjället" avgiven i januari 1989, särskilt sid 5 och 8 (aktbilaga 916), 30. utdrag ur 1886 års lappfogdeberättelse (aktbilaga 1045), 31. "Förteckning över lappbyarna i Jemtlands län, med deruti indelta lappar och renar", upprättad av lappfogden Adolf Suwe den 15 december 1889 (aktbilaga 1099), 32. utdrag ur Hede tingslags dombok den 14 september 1891 och följande dagar (aktbilaga 912), 33. protokoll hållet vid sammanträde i Funäsdalen den 19 september 1893 (aktbilaga 913), 34. utdrag ur lappfogde Brännströms protokoll från sammanträde den 8 december 1898 med Tännäs sameby (aktbilaga 909), 35. länsstyrelsens resolution den 30 oktober 1913 (aktbilaga 807 bil 13), 36. Tablå över de jämtländska lapparnas renars skadegörelse inom Sverige å de bofastas marker under åren 1916 - (1921) (aktbilaga 807 bil 22), 37. Svea Hovrätts utslag den 19 december 1936 i mål mellan Hede pastorat och lappmannen Nils Nilsson Schain angående avhysning (aktbilaga 914), 38. Ernst Mankers utredning "De svenska fjälllapparna", 1947, sid 514 - 529 (aktbilaga 829), 39. lappfogden W. Gardströms skrivelse den 27 oktober 1948 (aktbilaga 827), 40. karta över lappbyarna, renbeteslanden och antalet renar under 1940 utgiven av Grafiska förbundet i Stockholm (aktbilaga 830), 41. länsstyrelsens brev den 5 december 1950 till länskogvaktaren Otto Fladvad i anledning av klagomål från markägare i Vemdalens socken (aktbilaga 807 bil 19), 42. Rapport över vidtagna åtgärder med strövrenar i trakten av Hede våren 1956, avgiven av fjälltillsyningsmannen Edor Burman den 14 juni 1956 (aktbilaga 917) och 43. sammanställning avseende renantalet i Tännäs sameby åren 1900 - 1971 (aktbilaga 910). - Fastighetsägarna har dessutom åberopat vittnesförhör med 1. förre skogvaktaren Oskar Holmin, 2. förre skogsvårdskonsulenten Erik Sundin, 3. förre förvaltaren Leif Eriksson, 4. förre förvaltaren Yngve Smeds, 5. förre skogvaktaren Hans Eriksson, 6. förre skogsvårdskonsulenten Arne Sundvisson och 7. Manfred Andersson.

De av fastighetsägarna i detta avsnitt åberopade vittnena har uppgett följande. **Oskar Holmin:** Han pensionerades år 1965 som skogvaktare i socknarna Sveg, Ytterhogdal och Lillhärdal. Under hans yrkesverksamma tid expanderade rennäringen gradvis från början av 1930-talet, då några enstaka renar var synliga i trakterna runt Glissjöberg, till 1960-talets organiserade renskötsel i trakterna utanför Sveg. Någon gång före 1950-talet såg han större flockar renar och de första tecknen på

organiserad renskötsel i trakterna kring Glissjöberg mot Vemhån och mot Våntjärnberget. På 1960-talet hade rennäringen nått Korshällhögen. På denna plats i trakten av Sveg hade samerna på statlig mark satt upp en slaktplats.

Erik Sundin: Renbetet har sedan början av 1900-talet brett ut sig till trakter i Härjedalen utanför renbetesfjällen. Expansionen har ofta föregåtts av att samebyarna köpt eller arrenderat fastigheter. I de flesta fall har den lett till skador på omkringliggande trakter. Renarna har betat utanför de förvärvade fastigheterna, eftersom samerna har haft svårt att hålla renhjordarna samlade på ett begränsat område. Under en tioårsperiod från mitten av 1940-talet såg han vinterbetande renar i trakterna kring Kärringsjön och Mälen mellan Högvålen och Sörvattnet i Tännäs socken. Norr om Vemdalens Kyrkby inspekterade han skador från ren i början av 1960-talet. På 1970-talet förekom skador i Hede; en av dessa inspekterade och yttrade han sig över inför fastighetsdomstolen. På 1970-talet hade samerna upprättat en slaktplats på kronoparken Glissjöberg 2:1, vilket i tiden föregick regleringen av Svegssjön. I början av 1980-talet såg han ren i Ytterberg och Överberg, och i slutet av decenniet sågs renar för första gången vintertid i Älvros. Skador på renlaven har förekommit och i tiden överensstämmt med renbetets utbredning. På hösten 1964 när han pendlade mellan Hede och Sveg såg han riklig förekomst av renlav längs vägen. Renlaven är i det närmaste borta där numera och ger anledning att tro att antalet renar stigit kraftigt i området efter 1960-talet.

Leif Eriksson: Utifrån sina iakttagelser skulle han vilja beskriva utvecklingen så, att 1950-talets begränsade vinterbete fram till 1980-talet "översvämmade" Härjedalen och att renantalet "exploderade" under perioden. Före 1960-talet förekom renbete i vissa trakter norr om Vikarsjön mellan Hede och Sörviken, liksom vid Sonfjället och Klaxåsen. Söder om dessa trakter förekom inte renbete. Samer arrenderade Sonfjället år 1964 för renbete, eftersom renarna hade svårt att finna föda detta år, men fjället brukade inte användas för vinterbete. Inte heller i Klaxåsen, Linsell eller i Lillhärdal förekom något vinterbete. På 1960-talet märktes en kraftig ökning av renantalet i trakten vid Korshällhögen i Svegs socken. Marken hade upplåtits för renskötsel av Domänverket, vilket fungerade som inkörsport för vinterbetet i trakten. I Lillhärdals socken orsakade renarna klagomål på störningar i jakten vid Vedungfjället.

Yngve Smeds: Han har varit förvaltare i Härjedalen. Före 1960-talet förekom vinterbete med ren i mycket liten omfattning, medan vinterbetet ökat kraftigt sedan dess. Den kraftiga ökningen har tidvis lett till protester från de bofasta. Vinterbete

förekom mellan åren 1965-1967 vid ett elljusspår nordväst om Hede by - där det fanns mycket renlav - men sedan orsaksbefolkningen protesterat flyttade samerna sina renar. För att hjälpa samerna gav han dem ett muntligt tillstånd att upprätta ett skiljeställe för ren på en myr mellan Hede och Vemdalen. Mellan åren 1967-1970 orsakade vinterbetet protester från de bofasta i Lofsdalen, Lillhärdal och Särvdalen mot Hede. Orsakerna till expansionen var ökningen i antalet renar samt att renlaven i det närmaste försvunnit mellan Ransjö och Hedeviken, där renarna tidigare hållit till. Expansionen har också medfört störningar på jakten; sedan stängslet i Kölåsen försvann har renarna sommartid stört ripjakten. Även älgjakten har störts inom stora områden under höst- och vintertid. Störningarna ledde till att en grupp bildades för att komma överens med samerna om en nedre gräns mot Glöte vintertid. Till trakterna runt Sveg kom vinterbetet år 1967. I början av 1970-talet höll samerna till vid Korshällhögen i Svegs socken. Där hade man byggt en plats för renskiljning och stängsel från denna fanns kvar 1979. I början av 1980-talet sågs ren för första gången inne i Sveg vid flygfältet. Protester mot det stora antalet renar i trakterna kring Sveg ledde inte till några åtgärder från länsstyrelsen, men kontakter mellan samer och skogsägare ledde i slutet av 1970-talet till viss samordning. Efter anmälan av skogsägarna flyttade samerna sina renar från de platser där avverkning skulle ske för att inte störa denna.

Hans Eriksson: Något renbete vintertid förekom inte enligt vad han minns under 1950-talet och större delen av 1960-talet. I slutet av 1960-talet förekom bete med ren någon enstaka vinter söder och väster om Västbergsvallen samt protester mot renbetet som orsakade störningar på älgjakten. Från 1970-talet har han inte något minne av betande ren. Från mitten av 1980-talet har det funnits ren i trakten kring byarna Mosätt och Herrö i Svegs socken. I slutet av 1980-talet betade renar i Ytterhogdals och Överhogdals socken samt på norra sidan om kommungränsen i Älvros socken.

Arne Sundvisson: Renbetet vintertid har orsakat protester. Några av de bofasta i Vemdalen, Hedeviken och Tännäs gav år 1950 i brev till lappfogden uttryck för sitt missnöje med att renarna betade på deras marker. Vad dessa brev resulterade i vet han inte. Stämningen mot renskötseln har tidvis varit otrevlig. Värst var det i Vemdalen, där krav på avskjutning av ren förekom. Under 1950-talet förekom vinterbete i Vemdalen norr om Kvisthån och på kronoparken som låg på den södra sidan av Hedeviken. I trakten kring Långå fanns det mycket ren, medan det i Hede endast förekom enstaka renar. Ren fanns även i Hovdenområdet, som ligger väster

om Mittån. Renbetet i Vemdalen flyttade allt längre söderut och stod vid 1970-talets början vid gränsen till Sveg. På Sonfjället och i Särvsjövålen kom renbetet igång under 1960-talet. Under samma period blev kalvfödslar vanliga i trakterna kring Hede. Antalet renar har ökat mycket under de senaste 30 åren och har uppskattningsvis förbubblats. Renlaven, som täckte marken helt i trakterna kring Hede på 1950-talet, försvann ganska snabbt, sedan renbetet kom igång. På Sonfjället finns det numera områden helt utan renlav.

Manfred Andersson: Han är född och uppvuxen i Råndalen och har bott där i hela sitt liv, förutom de 12 år han bodde i Hede. Familjen, som var fjällbönder, hade två fåbodvallar; vårfåbodvallen låg 6 km från gården mot Lofsdalenhållet och höstfåbodvallen låg 13 km i västlig riktning någon mil från Högvålen. Korna fick ströva fritt i skogen ända upp mot Högvålsgränsen. De utfordrades två gånger om dagen med renlav. Laven hämtade han norr om gården upp mot Sonfjället. Vinterbetande renar såg han första gången år 1932 vid Övresjön. Men några andra tecken på vinterbete känner han inte till förrän i slutet av 1960-talet. Råndalsbönderna hade sitt hö ute hela året i området öster om byn, men några skador förekom inte. På södra delen av Sonfjället arrenderade samerna marker för vinterbete i slutet av 1960-talet.

6.2 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

I sitt den 31 maj 1923 avgivna förslag angående lapparnas renskötsel m m (1923:51) uttalade 1919 års lappkommitté följande (sid 104) om förekomsten av sedvanerätt i Jämtlands län.

I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete; och torde vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sett vara lika, åtminstone såvitt angår den del av länet som tillhör Hälsingland. - Beträffande Kopparbergs län torde förutom Idre socken även vissa mindre områden omedelbart mot gränsen till Jämtlands län hava besökts av lappar för renbete. - Gränserna för sedvanerättens geografiska omfattning hava av kommittén endast kunnat approximativt bestämmas. För många av ifrågavarande trakter gäller, att de regelbundet besökas av lapparna, för andra och särskilt dem, som ligga längre bort från fjällen, att de endast uppsökas, då renarnas behov av bete icke lämpligen kan tillgodoses på närmare håll. Långa tider kunna således, beroende av betestillgången, förflyta mellan besöken å särskilda trakter. - - - Kommittén har av praktiska skäl icke ansett sig böra i förslaget angiva några gränser för sedvaneområdet, utan har härutinnan i sak bibehållits stadgandena i 1898 års renbeteslag.

Lappkommitten redovisar inte på vad den grundar sitt uttalande och anger inte närmare vilka områden inom länet som besökts av lapparna för renbete utan förklarar att den endast "approximativt" kunnat bestämma "gränserna för sedvane-rättens geografiska omfattning" utan att den av "praktiska skäl icke ansett sig böra ange några gränser för sedvaneområdet." Med hänsyn till att uttalandet är vagt och svävande till sitt innehåll saknar det bevisvärde vid prövningen av frågan huruvida det vid tiden för uttalandet förekom vinterbetning utanför renbetesfjällen i Härjedalens kommun.

Det råder mellan parterna enighet om att Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar låtit sina renar beta vintertid inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen i vart fall i den omfattning som anges i lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser.

Samebyarna har emellertid - under hänvisning till de utsagor som Elof Huss redovisat i sin utredning om förekomsten av vinterbetning utanför renbetesfjällen - gjort gällande att renar betat vintertid på fastighetsägarnas marker i Härjedalens kommun i större omfattning än som framgår av lappfogdarnas redovisning, medan fastighetsägarna hävdade att de av lappfogdarna lämnade uppgifterna uttömmande anger var och när sådan betning ägt rum inom kommunen.

Genom beslut den 2 november 1956 uppdrog Kungl Maj:t åt Huss att verkställa en utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län. Syftet med uppdraget, som föranletts av en framställning av länsstyrelsen i Jämtlands län, var att åstadkomma en kvalificerad och mera fullständig utredning angående dessa lappars sedvanerätt i syfte att i den mån det var möjligt skaffa dem trygghet med avseende å sedvanetrakternas utnyttjande, varvid alla upplysningar såväl från äldre personer bland lapparna och de bofasta som från arkivmaterial borde efterforskas och användas. Huss avlämnade den 16 mars 1959 till Kungl Maj:t en "Utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län." Huss har uppgett att han vid fullgörandet av sitt uppdrag, förutom från arkiv och tillgänglig tryckt litteratur under åren 1957-1958, i stor utsträckning inhämtat upplysningar av äldre personer bland lapparna och den bofasta befolkningen "om lapparnas besök med sina renar vintertid nedom renbetesfjällen nu och tidigare." Det saknas anledning att sätta ifråga att Huss riktigt redovisat de upp-

lysningar som lämnats honom. De av samebyarna åberopade utsagor som avgetts av renskötande samer har sammanfattningsvis i huvudsak följande innehåll.

Tåssåsens sameby. Lavus Larsson har uppgett att han deltagit i vinterbete med ren söder om Henvålen och söder om Skorvdalsfjället inom Vemdalens socken.

- Paulus Fjällström, Jonas Nilsson och Lars Johansson har lämnat i huvudsak samma uppgifter om gränserna för vinterbetesområdet sedan början eller mitten av 1930-talet och angett att området innefattade bland annat Myrvallens fäbodrar, Oxsjövålen och Norra Skalsfjället inom Vemdalens socken. Nilsson och Johansson har därutöver uppgett att de deltagit i betning av renar vintertid även på ett område omfattande Henvålen och Håsjöruet inom samma socken och Johansson har tillagt att han har sig bekant att lappar åren 1910-1914 betat renar på Skorvdalsfjället söder om vägen Hede - Vemdalen inom Vemdalens socken. - **Tranis sameby.**

Jonas Jonasson har uppgett att man under åren 1925-1930 flyttat med renarna över Särvsjö till trakter av Ljusnan och områdena mellan Medskogen och Medskogsbygget i väster och bebyggelsen i Långå i öster samt att färden en vinter fortsattes till trakten väster och norr om Sonfjället inom Hede socken. - Daniel Fjällner har berättat att man under åren 1925-1950 flyttade med renarna i huvudsak till de av Jonasson angivna trakterna och tillagt att flyttningarna vid några tillfällen nådde till trakten av Klövsjöfjällen, Henvålen och Håsjövålen i Vemdalens socken. - Teodor Torkelsson har uppgett att det under perioden 1925-1950 ofta företagits flyttningar särskilt till trakterna vid Särvsjövålen, Långå, Medskogsbygget, Hemsjön, Brännvallen och Sonfjället inom Hede socken. - **Handölsdalens sameby.** Lars Larsson Kråik har uppgett att under de fem eller tio första åren efter flyttningen till Tjallingen 1923 användes som egentligt betesområde de marker som från Börtnan sträckte sig åt söder och vars gränser gick vid bland annat Hån, Skorvdalsfjället och Klövsjöfjällen inom Vemdalens socken men att det område som lapparna numera regelbundet besöker sträcker sig till Högrensvålen på Flatruet åt sydost ned mot Sonfjället och omfattar Råndalen sjön Orten och en del andra orter inom Hede och Vemdalens socknar. Kråik har tillagt att de besökta betesområdena varierat från år till år allteftersom betes- och andra förhållanden gett anledning till det.

- **Mittådalens sameby.** Nils Thomasson har ansett sig böra nämna att lappar tillhörande Mittådalens lappby vintern 1928 och möjligen även vintern 1929 låtit en grupp renar beta i trakterna av Lofsdalen inom Linsells socken. - Anders Jonsson Renskyldt har uppgett "ha sig bekant" att lappar tillhörande Mittådalens sameby efter 1926 flyttat den ena (södra) gruppen av renar från trakter av Högvålen söderut

förbi trakten av Strådalen till fjällområdena runt Lofssjön samt att den norra gruppen från omkring 1927 till omkring 1932 lämnade renbetesfjällen vid Flatruet och flyttade till trakten av Långå och Sonfjället inom Hede socken. - Martin Nordfjäll har berättat han under de första åren efter sin inflyttning i Mittådalens lappby år 1931 medföljde vid den årliga flyttningen förbi Högvålen till trakten av Lofssjön. - Tännäs sameby. Edvard Willenfeldt har uppgett att renarna betat på varierande områden inom stora delar av Tännäs socken samt på markområden i bland annat Lillhårdals socken och att gränsen för vinterbetesområdet gick bland annat i Lövhögen och Vålvallens fåbodar inom Lillhårdals socken, Hovärken inom Linsells socken, Brattuggen inom Hede socken samt Lossenborg, Lossen, Ljusnan inom Tännäs socken. - Nils Henriksson har berättat att i samband med betningen inom Storfjätens by i Idre kommun betade renarna även söder om Lofssjön på Lofsdalens byområde inom Linsells socken .

Vid bedömningen av den bevisning som nu redovisats är att beakta att flera av utsagorna inte anger klart var och när vinterbetning ägt rum utanför renbetesfjällen. Särskilt gäller detta de utsagor där gränserna för vinterbetesområdet beskrivs med angivande av linjer genom vissa orter. Eftersom renarnas uppehållsorter, enligt vad som framgår av utredningen - varierar från år till år alltefter växlande betes- och väderleksförhållanden, kan av dessa utsagor inte dras några säkra slutsatser om var och när renbetning ägt rum, i vart fall inte när det gäller ytterområdena för de påstådda vinterbetesmarkerna. Därtill kommer att i några av utsagorna anges att vinterbetning förekommit "vissa år" eller "de flesta åren" under en tidrymd eller att den "numera" äger rum inom vissa områden. Vidare är att beakta att utsagorna, som avgetts under åren 1957 och 1958, ofta avser förhållanden, som ligger 20-30 år tillbaka i tiden.

De ortsbor som hörts om sina iakttagelser om vinterbetning inom olika orter har i de flesta fall angett tidpunkten för sina iakttagelser till "så länge han minns". Vissa av ortsborna (Herbert Öster och Karl Persson) har ej uttalat sig om huruvida det förekommit vinterbetning inom Härjedalens kommun, medan andra (Olle Håkansson, Sven Eriksson, Karl Hellström, Per Johan Persson och Axel Thunell), inte uttryckligen angett vilken eller vilka samebyar som ägde de renar som iakttagits vinterbeta inom visst område.

Lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll har förts årligen och redovisar samernas egna uppgifter om när och var vinterbetning ägt rum under det senast förflutna vinterhalvåret. De får därför anses utgöra ett mera fullständigt och säkert underlag än Huss utredning för bedömningen av frågan om och sådant fall, var och när vinterbetning av renar förekommit i Härjedalens kommun.

Med hänsyn till vad som anförts ovan kan genom de av Huss i utredningen redovisade utsagorna ej anses visat att renar tillhörande samebyarna vintertid betat på fastighetsägarnas marker inom Härjedalens kommun i större omfattning än som framgår av lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser. Tingsrätten erinrar i detta sammanhang att den vinterbetning av renar tillhörande Åre-Storsjö lappby som skett ovanför renbetesfjällen under den s k stora oordningens tid ej kan anses grunda sedvanerätt till vinterbete där.

7 TINGSRÄTTENS AVSLUTANDE BEDÖMNING

7.1 BETYDELSEN AV SAMEBYARNAS ÄNDRING AV TALAN

Fastighetsägarna har i fråga om betydelsen av att samebyarna, på sätt skett, ändrat sin talan i målet anfört följande. Samebyarna har ändrat sin talan så att varje sameby bestrider yrkandet från de fastigheter som ligger inom byns betesområde enligt en av lantbruksnämnden i Jämtlands län för varje by upprättad markanvändningsredovisning och driftsplanering och medger talan för varje fastighet som ligger utanför planen. Denna inställning till käromålet är en helt annan än den att samebyarna bestred "käromålet i dess helhet". De grunder för bestridandet av fastighetsägarnas talan som samebyarna åberopat och de invändningar som fastighetsägarna gjort däremot hänför sig till respektive samebys nyttjande. Det innebär bl a att en sameby inte kan åberopa annat nyttjande än det som skett av just den samebyn.

Samebyarna har genmält: Redan före år 1886 års renbeteslag förelåg en viss kollektivisering genom sambruk. Samerna själva använde begreppet *Sita*, som enligt definition av Ernst Manker i "De åtta årstidernas folk" 1963 (sid 68) var "flyttlagets kollektiv, de familjer som följs åt på flyttningarna och sköter sina renar i samma hjord inom ett gemensamt disponerat betesområde; de renägande samernas egen lilla samfundsbildning med privat äganderätt till djuren, kollektiv skötsel av hjorden och gemensam nyttjanderätt till marken". Som exempel härpå har vi under "Finnekongen i lappfiällen" Märten Jonssons ingående familjehushåll. Dessa flyttlag har även förändrats genom att in- och utflyttningar förekommit bl a i samband med giftermål, vilket även inneburit flyttning av renar mellan dessa grupper. Genom 1886 års renbeteslag kollektiviserades renbetet genom att de tidigare lappskattefjällen och lappskattelanden sammanfördes till lappbyar, inom vilka renbetet blev gemensamt. Envar same blev hänvisad att utnyttja betet endast inom området för den lappby han tillhörde. Även efter lappbyindelningen har förekommit in- och utflyttningar i byarna och samarbete byarna emellan med gemensamma renskiljningar etc. Förändringar har även ägt rum beträffande lappbyindelningar. Enär sedvanerätten emanerar från renskötsel utövad av samer i egen samfundsbildning, som sålunda föregått omorganisering i lappbyar och vidmakthållits av samer i administrativ ordning indelade lappbyarna - med förekommande

förändringar av lappbyindelningen, in- och utflyttningar i byarna och samarbete mellan byarna - kan något krav inte uppställas på att de grunder som samebyarna åberopat uteslutande är hänförliga till respektive samebys nyttjande. Kollektiviseringen av renskötseln under 1880-talet förtar ej verkan av tidigare hävd av vinterbete genom de organisationsformer som enskilda sameer tidigare ingått i. Ej heller är verkan av hävd inskränkt till av fastighetsägarna åsyftat förhållande rörande i samebyn ingående skattefjäll. Av nu anförda skäl kan ej heller något krav uppställas att renar i ett område skall ha kommit från en och samma sameby för att sedvanerätt till renbete skall finnas.

Lagen angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige av den 4 juni 1886 (nr 38) föreskrev i 1 § att lapparna var, såvitt nu är i fråga, berättigade att uppehålla sig med sina renar inte bara på de för dem inom Jämtlands län avsatta land utan också (med vissa begränsningar i tid) på de trakter i övrigt som de efter gammal sedvana hitintills hade besökt och att där betjäna sig av land och vatten till underhåll för sig och sina renar. Renbeteslagen föreskrev i 5 § att de för lapparne avsatta land skulle delas i lappbyar och att det ålåg Konungens Befallningshavande att verkställa indelningen i lappbyar. I lagen föreskrevs vidare (10 §) att, om renarna förorsakade skada på bland annat växande och avskuren gröda, skadan skulle ersättas av ägaren eller ägarna till de renar som skadan skett genom. 1882 års kommitté uttalade i dessa frågor i sitt den 25 augusti 1883 framlagda förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige följande (sid 71 f).

"Såsom redan förut blifvit anført, var i äldre tider områdesfördelning inom de trakter, der Lapparne sommartiden uppehålla sig med sina renar, uteslutande bestämd efter så kallade lappbyar. Hvar de enskilde hade att vistas med de renar, som honom tillhörde, berodde på hans egenskap att tillhöra en viss by; för frågan åter, hvilken by han tillhörde, var födseln bestämmande. Mellan de Lappar som voro medlemmar af samma by, var från början dess område ej fördeladt. - Man finner således här en samfällighetens befogenhet, genom vilken den enskilde är berättigad. Ett dylikt förhållande har sin motsvarighet på flera områden under tider af föga framskriden odling. För nomadväsendet synes en sådan ordning vara den allra naturligaste; och man kunde fördenskull vänta, att den ej blifvit öfvergifen. - Den föregående framställningen af förhållandena å de särskilda orterna visar väl, att så ej fullständigt skett, då man inom Norrbottens län ännu finner lappbyar i den äldre egentliga bemärkelsen af ett lappsamfund, det der eger att med uteslutande af andra Lappar uppehålla sig inom vissa gränser och för hvars medlemmar allt bete inom dessa gränser är gemensamt. Men af samma redogörelse framgår, att å andra orter nya grundsatser gjort sig gällande. Benämningen lappby möter visserligen jemväl der såsom betecknande en samfällighet af Lappar, hvilka ega att utan intrång af andra vistas å sina särskilda trakter. Men inom sjelfva byarne hafva

gränser uppstått, de der skilja mellan mitt och ditt i afseende å vissa delar af byns mark, medan betet å byns öfriga område i regel är gemensamt. Det var naturligen intet mot den gamla samfällighetstanken stigande förhållande, att den enskilda lappfamiljen betade inom byns område sin hjord särskildt för sig; att samma hushåll år efter annat under den mera stadigvarande vistelsen höst och vår å de skilda orterna uppsökte samma plats. Men af detta förhållande uppkom mångenstädes den tanken, att inom byns gränser vissa områden tillhörde ett, andra ett annat hushåll.

- - - Åtskilliga land innehafvas, på grund af inrymning, utaf Lappar, som derå beta ett vida mindre antal renar än som efter områdenas naturliga tillgångar der skulle kunna framfödas; medan å andra betet är ytterst knappt för de derstädes inrymde Lapparnes hjordar. Alltså trängsel och brist å ett håll, öfverflödigt utrymme å ett annat. Och missförhållandena af dylig art skulle, derest för framtiden de angifna nyare grundsatserna vidhölles, kunna alltmera tilltaga. Å de trakter deremot, der de gamla förhållandena bibehållit sig oförändrade och der också myndigheterna funnit sig oförhindrade att mellan de särskilda byarne vidtaga jemkningar af Lapparnes antal, har ställningen varit vida bättre. Fördenskull erfordras enligt komiterades förmenande en återgång till hvad i gamla tider gällt. Vissa större områden böra bestämmas, inom hvardera af hvilka en samfälligt af Lappar skall ega att med andras uteslutande vistas, men der den enskilde ej bör hafva rätt till någon viss del, hvarförutom i myndigheternas hand bör ligga att reglera lappantalet mellan byarne.

Av de här redovisade bestämmelserna framgår att rätten till renskötsel tillkom enskilda lappar, som förutsattes driva renskötsel individuellt med personligt ansvar för sina renar, och att med lappby i princip avsågs endast ett område, inom vilket till byn hörande lappar fick utöva sin renbetesrätt.

Lappbyarna kom emellertid att genom tillkomsten av 1898 års renbeteslag att tilläggas vissa beslutande funktioner. I lagen (9 §) infördes nämligen en bestämmelse om att för varje lappby skulle finnas en byordning innehållande föreskrifter bland annat angående ordningen för renskötselns bedrivande inom byn eller eljest angående förhållandet mellan lapparna inbördes, såsom om bland annat fördelning av samarbetet inom lappbyn eller i övrigt av betesrättens utövning, renhjordarnas bevakning, antal renvaktare som borde finnas, hjordarnas ordnande och sammanhållande vid flyttningar samt sättet för överläggning och beslut i ärenden som rörde lappbyn gemensamt. Konungens Befallningshavande ägde efter att ha besökt vederbörande sameby tillfälle att upprätta förslag och efter hörande av kronobetjäning och lappfogde utfärda byordning för samebyn. - I ett vid Norrbygdens vattendomstol anhängigt vattenmål yrkade en lappby genom Kammarkollegiet ersättning för intrång i renskötseln av Bålforsens Kraftaktiebolag. Bolaget yrkade i vattenöverdomstolen att lappbyns talan skulle avvisas under påstående bland annat att lappbyn inte var sådan myndighet som enligt 11 kap 2 § rättegångsbalken kunde vara part i rättegång. Högsta domstolen fann i dom (1961:444) att lappbyn ägde rätt

att föra talan i målet med följande motivering. "Visserligen äger lappby som sådan icke driva renskötsel, och ej heller kan ur gällande författningar utläsas, att lappby må föra talan om ersättning för intrång i renskötsel. Emellertid föreligger ett påtagligt praktiskt behov av att lappby skall kunna vid domstol bevaka delägarnas gemensamma intressen i fall av intrång i renskötseln. Från andra synpunkter synes icke någon allvarligare invändning kunna riktas mot en sådan ordning. Med hänsyn härtill tala övervägande skäl för att icke avvisa lappbyns ifrågavarande talan." - I sitt betänkande "Rennäringen i Sverige" (SOU 1968:16) fann 1964 års rennärings-sakkunniga att många rennäringsidkare för det dåvarande hade ett otillfredsställande utbyte av renskötseln och att orsaken härtill var att driftsenheterna var alltför små för att möjliggöra en rationell användning av arbetskraften. De sakkunniga ansåg att bästa sättet att få till stånd lämpliga driftsenheter var att överlämna renskötselns handhavande till särskilda lokala organisationer, renbyar, med näringsutövarna som medlemmar. Renbyarna, vilka även skulle anskaffa och underhålla huvuddelen av de driftsanläggningar och tekniska hjälpmedel som erfordrades för renskötseln, avsågs få behörighet att i medlemmarnas ställe bestämma i frågor, som rör de nyttjandet av de betesmarker där renbetesrätt tillkom medlemmarna. Byarna skulle därigenom få fria händer att med bortseende från äganderättsförhållandena indela medlemmarnas renhjordar i driftsenheter, vilkas storlek och sammansättning kunnat anpassas efter årstid, betestillgång och övriga föreliggande omständigheter. Samtliga kostnader för renarnas handhavande och renbyns verksamhet - arbetslöner, utgifter för driftsanläggningar, ersättningar för de av renarna orsakade skadorna, m m - föreslogs i princip bli fördelade mellan renägarna i proportion till antalet innehavda renar. - I propositionen (1971:51) med förslag till rennäringslag biträdde föredragande departementschefen de sakkunnigas organisationsförslag och i rennäringslagen (1971:437) intogs bestämmelser av innehåll att sameby har till ändamål att enligt rennäringslagen för medlemmarnas bästa ombesörja renskötsel inom byns betesområde (9 § 1 st) samt att sameby kan förvärva och åta sig skyldigheter, när registrering skett (10 § 1 st), och företräder medlemmar i frågor som rör renskötselrätten eller medlemmarnas gemensamma intressen inom rennäringen i övrigt (2 st).

Av de ovan redovisade uttalandena av 1882 års kommitté framgår att, även om renbetesrätten enligt 1886 års lag tillkom den enskilde renägaren, bedrevs renskötseln redan före tillkomsten av 1886 års lag i samfälligheter av lappar, lappbyar, där de som tillhörde samfälligheten ägde utan intrång av andra vistas på sina särskilda

områden. Härav följer att de samebyar som trätt i stället för dessa samfälligheter eller lappbyar äger tillgodoräkna sig enskilda samers nyttjande före tillkomsten av den första rennäringslagen av år 1886.

7.2 SAMEBYARNAS GRUND I. "URMINNES HÄVD"

Samebyarna har gjort gällande att deras rätt till vinterbete med ren inom områden utanför renbetesfjällen, innefattande bl a de omstämda fastigheterna i Härjedalen, och med denna rätt sammanhängande rättigheter, såsom rätt till visst skogsfång och viss byggrätt, ytterst grundas på urminnes hävd samt att urminnes hävd gäller oberoende av rennäringslagens bestämmelser och därför åberopas som självständig grund. Samebyarna har till utveckling av grunden anfört bland annat följande. Beträffande tvist i sedvanerättens tillämplighet skall bevisningen ej ovillkorligen hänföras till förhållandena vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag. Även förhållanden efter 1886 kan vara avgörande för sedvanerättens tillämplighet. Till stöd härför åberopar sameparterna en justering som ägt rum i och med att ordet "hitintills" i 1886 års lag ströks i 1898 års lag. I princip kan nu urminnes hävd inte uppkomma efter 1972. Men samebyarna hävdar att det är en fråga för den allmänna rättstillämpningen att värdera betydelsen av fortsatt hävd efter 1972, då rättigheten för tid dessförinnan satts ifråga. Kvalifikationstiden kan således fortlöpa efter 1972.

Fastighetsägarna har hävdatt att vinterbetesrätten är uttömmande reglerad genom rennäringslagen och vidare anfört: Någon möjlighet att hävda renbetesrätt vid sidan av rennäringslagen finns inte. Inte heller kan 1734 års lag självständigt grunda rätt till renbete till följd av urminnes hävd, då lagen inte är tillämplig vare sig på sådana marker eller sådant nyttjande som det är fråga om här i målet. - I vart fall har det inte förekommit sådant nyttjande i sådan omfattning och under så lång tid att urminnes hävd därigenom kan anses ha uppkommit. Det ringa nyttjande som skett har dessutom mötts av protester från markägarna. Om sådan rätt ändå anses ha uppkommit, har den upphört då den inte utnyttjats under ca en tredjedel av den tid som fordras för dess uppkomst, dvs ca 30 år. - Enligt reglerna för bevisning av urminnes hävd åvilar det samebyarna att visa att kärandens fastigheter nyttjats för renbete på sådant sätt och under sådan tid, minst 90 år, att urminnes hävd uppkommit. Sådan rätt kan inte uppkomma efter 1972, då nya jordabalken trädde i kraft och bestämmelserna om urminnes hävd upphävdes.

I propositionen (1885:2) med förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige uttalade den föredragande departementschefen att lapparnas vinterflyttningar "å de trakter som de af gammal sedvana hittills hafva besökt måste

vara icke blott ett av den bofasta befolkningen faldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande till stöd för denna rätt icke förefunnits." I sitt den 2 april 1886 avgivna utlåtande nr 1 i anledning av lagförslaget anförde särskilda utskottet följande om innebörden av 1 § i den föreslagna lagen följande (sid 28).

"Sålunda härstammar en stor del af den hos oss stiftade lag från gamla sedvänjor, hvilka före lagens tillkomst gälde såsom rätt eller från sådana som bildat sig bredvid lagen. Då nu lapparnes sedvänja att flytta med sina renar ostridigt är ett sedan urminnes tid bestående faktiskt förhållande, så är det så långt ifrån att vare sig andan eller bokstafven af 1734 års lag utgör något hinder för upptagande af berörda sedvänja i den lag, som det nu är fråga om att stifta, att det tvärt om vore en orimlighet att denna nya lag skulle hemta sin grundläggande tanke annorstädes ifrån än från samma sedvänja, (sid 20) - - - då lapparnes vinterflyttningar öfver enskildes egor äro en sedan urminnes tid bestående, om ej i lag uttryckligt medgifven, likväl såsom faktisk förutsatt sedvana, som dessutom grundar sig å en verklig rätt, rätten att drifva det näringsfång, som utgör vilkoret för deras existens såsom nomader å den jord, hvars första innehafvare de voro; då denna rätt ej kunnat annulleras, vare sig genom att svenska staten förklarar sig för egare till all af odlingen icke upptagen jord eller derigenom att staten vid afvittringarne utan förbehåll upplåtit jorden åt enskilde, och icke heller blifvit genom något lagbud lapparne frångagen; - - - måste Utskottet - - - fullständigt godkänna den grundsats, som i nu afhandlade fråga blifvit uttalad genom föreliggande lagförslagens 1 §."

Ordet "hitintills" upptogs inte i 1 § i 1898 års renbeteslag. I lapplagskommitténs den 27 maj 1896 avgivna förslag till lag om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige motiverades uteslutningen av ordet på följande sätt. "Ur det i fråga om lapparnes sedvanerätt i gällande lag använda uttrycket: 'trakter, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt', har i komiterades förslag ordet 'hitintills' blifvit uteslutet, hvilket har sin grund deri, att det icke syntes lämpligt, att vid tvist om sedvanerätt bevisningen ovilkorligen skall hänföras till tiden för 1886 års lags trädande i kraft. Den bofasta befolkningens rätt i detta hänseende lärer ock få anses behörigen tillgodosedd, om sedvanerättens godkännande i tvistiga fall göres beroende af samma bevisning, som enligt allmän lag kräfves för styrkande af urminnes häfd." - Enligt uttalanden i propositionerna till såväl 1928 års renbeteslag (prop 1928:43 sid 71) som 1971 rennäringslag (prop 1971:51 sid 158) förutsätts att i tvistiga fall frågan om sedvanerättens tillämplighet utanför lappmarkerna och renbetesfjällen blir prövad av domstol för styrkande av urminnes hävd.

Av de här redovisade förarbetena till renbeteslagarna och rennäringslagen framgår att bestämmelserna om samers rätt att låta sina renar vintertid beta utanför de för dem avsatta landen/renbetesfjällen närmast är att se som en bekräftelse på en dem

tillkommande rätt grundad på gammal sedvana eller urminnes hävd. Härav följer att den rätt renskötande samer har att bedriva renskötsel utanför renbetesfjällen är en i förhållande till renbetes- och rennäringslagarna fristående och självständig rätt. Samebyarna äger därför till styrkande av urminnes hävd åberopa även förhållanden som inträffat efter tillkomsten av 1886 års renbeteslag.

Samebyarna har, som nämnts, gjort gällande att kvalifikationstiden för urminnes hävd kan fortlöpa efter 1972, då bestämmelserna om urminnes upphävdes, medan fastighetsägarna hävdat att sådan rätt inte kan uppkomma efter 1972.

I 15 kap jordabalken i 1734 års lag gavs bestämmelser om urminnes hävd. Enligt 1 § i nämnda kapitel är urminnes hävd, "där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besutit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komne äro." Enligt 4 § gällde i fråga om bevisningen för urminnes hävd följande. "Förebär någon urminnes hävd, som klandrad varder; vise då med gamla och laggillda brev och skrifter, eller trovärdiga män, de där om orten väl kunniga äro, och på ed sin vittna kunna, att de varken själva veta, eller av andra hört, någon tid annorlunda varit hava. Gitter han det ej; vare då den hävd utan kraft och verkan." Som framgår av i ordalydelsen i 1 § kunde urminnes hävd åberopas för att styrka inte bara uppkomsten av äganderätt utan också beståndet av rättighet. Av förarbetena till 1734 års lag har ansetts framgå att endast servitutslikande rättigheter åsyftas och inte andra begränsade sakrätter.

I sitt den 1909 avgivna förslag till jordabalken III uttalar lagberedning bland annat följande (sid 300 f) om rättsinstitutet urminnes hävd.

"Bestämmelserna i 1734 års lag om urminnes häfdes tillämpning å servitut äro mycket knapphändiga; de inskränka sig till omförmälda antydan i 15 kap. 1 § jordabalken. I de tidigare förslagen fanns härom särskildt stadgadt. Dessa stadganden uteslötos i 1723 års förslag, och då i stället vid orden »fast egendom» i 1 § af 15 kap. insattes »eller rättighet», bör med ledning af förarbetena detta anses åsyfta allenast servitut. Då genom förordningen den 16 juni 1875 föreskrefs, att servitut skulle intecknas för att gälla mot ny ägare af den fastighet, som af servitutet besväras, borde detta strängt taget hafva medfört, att för framtiden urminnes häfd i fråga om servitut afskaffats. 1875 års lagstiftning lämnade emellertid lagens bestämmelser om urminnes häfd oberörda. Ett servitutsanspråk kan alltså stödjas på urminnes häfd icke blott så att sådan häfd visas hafva uppkommit före den 1 januari 1876 - då lagen trädde i kraft -, utan äfven så att vid bevisning om urminnes häfd må tagas hänsyn till tid, som faller efter nämnda lag". (sid 300) - - I den nya jordabalken har icke upptagits någon bestämmelse om urminnes häfd; detta rättsinsti-

tut skall alltså icke för framtiden upprätthållas. Att den rätt, någon enligt äldre lag redan äger på grund af urminnes häfd, förblifver orubbad ligger i sakens natur, och förbehåll därom har upptagits i 27 § promulgationslagen. Att urminnes häfd icke förtjänar att för framtiden bibehållas såsom grundval för uppkomsten af nya rättigheter är otvifvelaktigt. Med vissa af de i öfrigt gällande lagbestämmelserna står ett sådant rättsinstitut i bestämd strid, med andra är det icke väl förenligt. - Det moderna fastighetsbokväsendet afser att bereda offentlighet åt förvärf af rätt till fast egendom. I samma mån fastighetsboken har anspråk på fullständighet, förlorar urminnes häfden förfäste. Boken måste blifva den enda källan för upplysningar om fastighetens rättsliga läge; förhållanden, hvarom boken intet har att förnäla, kunna icke grundlägga en rätt i strid mot den, boken utvisar. Då nu fastighetsboken afser att upptaga samtliga för sig bestående fastigheter och de fång, hvarigenom äganderätt till dessa förvärfvas, måste det anses uteslutet att för framtiden tillerkänna urminnes häfden den verkan, att därigenom skulle kunna grundas äganderätt till en i boken upptagen själfständig fastighet. Af ett sådant rättsinstitut finnes icke heller något behof."

Beredningen uttalade vidare (sid 302 f) i fråga om förvärf av utjordar inom icke skiftade skifteslag och urfjällar på grund av urminnes hävd följande. "Den rätt, som vid lagens tillkomst redan vunnits på grund av urminnes häfd, beröres icke af den nya lagen, men nytt rättsförverf genom urminnes häfd är uteslutet."

I sitt nya förslag till Jordabalken III (SOU 1960:26) uttalade beredningen (sid 21) beträffande urminnes hävd till rättighet "att ett bibehållande av urminnes hävden härvidlag icke torde stå i överensstämmelse med nu gällande grundsatser i fråga om det sakrättsliga skyddet för upplåtelse av begränsad sakrätt i fast egendom och att den rätt någon enligt äldre lag redan ägde på grund av urminnes hävd givetvis icke finge rubbas". - Jordabalken i 1734 års lag och därmed bestämmelserna om urminnes hävd upphävdes genom lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken, som trädde i kraft den 1 januari 1972. I dess 6 § förklarades emellertid att genom den nya balken inskränktes ej den rätt som före balkens ikraftträdande tillkommit någon på grund av urminnes hävd.

På grund av vad nu upptagits kan inte antas annat än att upphävandet av bestämmelserna om urminnes hävd innebär att förvärf av rättigheter på grund av urminnes hävd är uteslutna efter 1972. Samebyarna äger sålunda för styrkande av urminnes hävd inte åberopa efter utgången av år 1971 inträffade förhållanden.

Tingsrätten har vid sin bedömning av förhållanden under åren 1500-1900 (avsnitt 4.2 och 5.2) funnit att det - såvitt framgår av utredningen under denna period inte förekommit vinterbetning av ren "efter gammal sedvana" eller som för samebyarna medfört rätt till sådan betning i Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen.

Tingsrätten har vidare (avsnitt 6.2) funnit det ej vara visat att det under åren 1900-1971 ägt rum vinterbetning i Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen på andra tider och platser än som redovisats i lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser. De där lämnade uppgifterna ger vid handen bland annat att under den angivna tiden renar aldrig vinterbetat inom Överhogdals, Ytterhogdals och Ängersjö socknar och endast vid några enstaka tillfällen inom Svegs, Lillhårdals och Tännäs socknar. Av uppgifterna framgår vidare att Tässåsens sameby låtit sina renar vinterbeta endast inom Vemdalens socken och bara vid ett tiotal tillfällen, att Tranris sameby vinterbetat sina renar 1918, 1921 och 1929 inom Vemdalens och Hede socknar samt därefter från och med 1941 till dess att den 1962 uppgick i Handölsdalens sameby nästan årligen vinterbetat sina renar i främst Vemdalens och Hede socknar, att Handölsdalens sameby låtit sina renar vinterbeta 1921-1923 inom Vemdalens och Hede socknar samt från 1929 flertalet år fram till och med 1971 inom främst Vemdalens och Hede socknar, att Mittådals sameby vinterbetat sina renar 1920 inom Hede socken samt från 1929 till och med 1970 - med undantag av åren 1945-1953 och 1959-1964 - så gott som varje år inom främst Hede och Linsells socknar samt att Tännäs sameby fört sina renar på vinterbete flertalet år under tiden 1958-1971 inom Linsells och Hede socknar.

Av det här lämnade sammandraget av uppgifterna i lappfogdarnas sammanträdesprotokoll och årsberättelser framgår att vinterbetning av ren inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen förekommit först från omkring 1920 för att under 1930-talet öka i omfattning och under 1950-talet breda ut sig mera allmänt, främst i Vemdalens, Hede och Linsells socknar. Denna utveckling stämmer väl överens med de iakttagelser som de i avsnitt 6.1.4 angivna vittnena berättat om förekomsten av renar vid olika tider och på olika platser i Härjedalen. Det synes föreligga ett klart samband mellan det förhållandet att samebyarna efter 1920 för vinterbetning tagit i anspråk allt större områden utanför renbetesfjällen och den omständigheten att samebyarna efterhand ostridigt ökat sitt innehav av renar, eftersom det måste antas att en ökning av antalet renar innebär att de till följd av en ökad vandringsbenägenhet använder vidare områden för sitt betessök. Till denna utveckling torde även - som fastighetsägarna framhållit - ha medverkat att samebyarna i början av 1920-talet övergick från en intensiv till en extensiv renskötsel, vilket innebar en minskad tillsyn och övervakning av renhjordarna.

Av sammandraget framgår också att det av samebyarna endast är Tranris, Handölsdalens och Mittådalens samebyar som under 1900-talet fram till 1971 låtit sina renar vinterbeta inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen under någon längre tid, Tranris sameby omkring 20 år, Handölsdalens sameby omkring 50 år och Mittådalens sameby omkring 40 år.

Eftersom det för förvärv av en på urminnes hävd grundad rätt till renbetning vintertid utanför renbetesfjällen ostridigt erfordras ett nyttjande av marken i fråga under en tid av minst nittio år, är det nyttjande som visats ha ägt rum utanför renbetesfjällen alltför kort för att samerna därigenom kan anses ha förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt till vinterbetning med ren på fastighetsägarnas marker inom Härjedalens kommun.

7.3 SAMEBYARNAS GRUND 2. "LAGFÄST RÄTT GENOM RENBETES- OCH RENNÄRINGSLAGARNA"

Samebyarna har som andra grund för sitt bestridande av käromålen anfört att de på urminnes hävd grundade rättigheterna har i vart fall huvudsakligen blivit lagfästa genom den lagstiftning som reglerat rennäringen och att det enligt 3 § första stycket punkt 2 rennäringslagen föreligger lagstöd för nu omtvistad renbetesrätt.

Fastighetsägarna har genmält: Det har inte förekommit sådant nyttjande i sådan omfattning och under så lång tid att enligt rennäringslagstiftningen rätt till renbete därigenom kan anses ha uppkommit. Det ringa nyttjande som skett har dessutom mötts av protester från markägarna. Om sådan rätt ändå anses ha uppkommit, har den upphört då den inte utnyttjats under ca en tredjedel av den tid som fordras för dess uppkomst, ca 30 år.

Som tingsrätten framhållit (avsnitt 5.2) ger varken 1886 års eller 1898 års renbeteslag besked om belägenheten av de trakter utanför de för dem avsatta landen som samerna ägde uppehålla sig "efter gammal sedvana". Ej heller 1928 års renbeteslag eller 1971 års rennäringslag ger besked härom. I förarbetena till 1898 års och 1928 års renbeteslagar liksom 1971 års rennäringslag uttalas att i tvistiga fall förutsätts frågan om sedvanerättens tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd.

Tingsrätten har i närmast föregående avsnitt funnit att det nyttjande som visas ha ägt rum utanför renbetesfjällen är alltför kort för att för samebyarna medföra en på urminnes hävd grundad rätt till vinterbetning på fastighetsägarnas marker inom Härjedalens kommun. Samebyarna kan därför inte göra anspråk på att ha sådan rätt med stöd av bestämmelserna i 3 § första stycket punkt 2 rennäringslagen.

7.4 SAMEBYARNAS GRUND 3. "SEDVANA"

Samebyarna har som en tredje grund för bestridandet av käromålen anfört bland annat följande. Begreppet sedvana används i ett led för att beskriva en besittning av nyttjanderätt till renbete ehuru ej av sådan längd som förutsätts för styrkande av urminnes hävd. I konsekvens med det ovan sagda är det alltså ej fråga om sådan längd på besittningen att den kan karakteriseras som gammal sedvana eller av ålder, som förutsätts för en sedvana enligt gällande lagstiftning inom rennäringens område. Enligt sameparterna kan dock sedvanerätt (inom visst område) uppkomma jämväl för en sedvana, som visserligen ej utövats av ålder, på den grunden att besittningen ägt rum okvalt, varmed avses att sameparterna varit i besittning av rätten i full och obestridd omfattning och att sålunda fastighetsägarna genom passivitet accepterat denna rätt. Tidsaspekten när det gäller aktivsidan (nyttjandet av marker för bete) respektive passivsidan (fastighetsägarens underlåtenhet att reagera) som enligt vår uppfattning bör vara densamma, låter sig inte utan vidare fastställa i ett skede av fortskridande rättsbildning rörande passivitetsspörsmålet inom civilrätten och svaret torde i det enskilda fallet stå att finna utifrån en avvägning av just de särskilda förhållanden som präglar den omtvistade rättsfrågan/rättigheten. Samebyarna gör härvid den bedömningen att för uppkomst av sedvanerätt erfordras en okvald tidsperiod av vinterbetning på åtminstone en till två generationers längd med en förekomst på några, varmed avses fler än tre men nödvändigtvis ej fler än sju, vinterbetningar. För uppkomst av sedvanerätt under en tidsperiod av en generation erfordras enligt samebyarna att det har förekommit minst tre vinterbetningar under perioden. Föreligger det färre vinterbetningar än tre bör det för uppkomst av sedvanerätt i gengäld erfordras, att det under följande tidsperiod motsvarande en generation har förekommit ytterligare vinterbetningar, så att det under den sammanlagda tidrymden av två generationer har förekommit minst fem vinterbetningar. Mot bakgrund av att förhållandena kan vara mycket skiftande låter sig en precisering ej göras utöver den nu angivna.

Fastighetsägarna har genmält. Vinterbetesrätten är uttömmande reglerad genom rennärlagslagen. Rätt till vinterbete med ren finns endast inom fastigheter där sådant nyttjande av ålder bedrivs. Någon möjlighet att hävda en renbetesrätt vid sidan av rennärlagslagen finns inte. Skulle kändens inställning i denna del ej godtas av tingsrätten bestrids i vart fall att det kortare nyttjande varom det kan vara

fråga dels kan utgöra grund för en sådan rätt och dels att nyttjandet utövats utan protester från markägarna. Någon rättsgrundande passivitet från markägarhåll har det inte alls varit fråga om. Eventuell rätt har upphört, då det inte utnyttjades under ca en tredjedel av den tid som tingsrätten kan finna erforderlig för uppkomst. - Betesbruket har skett inom för samerna upplåtna områden. Det renbete som skett på senare tid av vissa av kärändenas fastigheter har skett otillåtet och berörda fastighetsägare har protesterat mot detta. Detta betesbruk har pågått sporadiskt och under kort tid och ger ingen rätt till fortsatt bete. För berörda fastighetsägare har det ej framstått som något etablerat betesbruk utan som en otillåten expansion i viss mån understödd av myndigheterna. Vid tiden för rennäringslagstiftningens tillkomst bedrevs samernas renskötsel intensivt genom att renhjorden har hållits samman, drivits till bestämda områden av samerna etc. Det på senare tid tillkommande extensiva bruket att köra renarna långa sträckor med moderna transportmedel och låta renarna själv, utan att hjorden hålls samman, söka betesmarker, saknar historisk förankring. Likaså är den mångdubbelt större renmängden främmande för det renbetesbruk som skett av ålder.

Av utredningen framgår ej i vilken omfattning, på vilka tider och på vilka platser det efter 1971 förekommit vinterbetning på fastighetsägarnas marker. Det kan dock med hänsyn till att renantalet fram till 1993 ökat till 45 000 antas att vinterbetningen efter 1971 haft minst samma omfattning som dessförinnan.

Begreppet "sedvanerätt" skiljer sig från institutet "urminnes hävd" främst däri att för uppkomsten av sedvanerätt till vinterbete med ren enligt samebyarna erfordras att det äger rum under endast en generation (trettio år) i stället för tre generationer (nittio år), som enligt fast praxis erfordrades för att urminnes hävd skulle anses föreligga. Sammanfattningsvis krävs enligt samebyarna för uppkomsten av sedvanerätt inom visst område att inom området förekommit minst tre vinterbetningar under en generation eller minst fem under två generationer. Den av samebyarna åberopade grunden "sedvanerätt" innebär att samebyarna genom att låta sina renar beta vintertid på visst område i angiven omfattning förvärvat en nyttjanderätt, en begränsad sakrätt, till de fastigheter som är belägna inom området. Det må redan här anmärkas att en sådan på sedvana grundat nyttjanderätt saknar stöd i nu gällande lagstiftning.

Om "sedvana" skulle anses medföra rätt till vinterbete med ren, skulle detta innebära att det utan stöd i lag infördes en begränsad sakrätt i fast egendom med samma rättsverkan som urminnes hävd hade. I sitt förslag till Jordabalken II (SOU 1960:25 sid 511) uttalade lagberedningen följande om hävd i fråga om andra sakrätter än äganderätt.

Uti 15 kap. 1 § JB upptagas även bestämmelser, som avse urminnes hävd till rättighet. Av förarbetena till 1734 års lag har ansetts framgå att med dessa bestämmelser åsyftats allenast servitut och servitutsliknande rättigheter men ej andra begränsade sakrätter, med vilka besittningsrätt är förenad. - Bland de begränsade sakrätterna intog servitutet länge en särställning i svensk lagstiftning. Före IF var servitutet för sin giltighet mot ny ägare till den belastade fastigheten icke beroende av inskrivning eller förbehåll. I fråga om servitut, som tillkommit före förordningens ikraftträdande, rubbades ej detta förhållande. Enligt rättspraxis är inskrivning av sådant servitut ej tillåten. Är fast egendom, som kommit ur rätte ägarens hand, besvärad av servitut, vars bestånd grundar sig å urminnes hävd, gäller servitutet oberoende av tvist om äganderätten till den belastade fastigheten. för upplåtelse av servitut har ej heller fordrats skriftlig form. - Uppenbart är att den brist på närmare reglering som länge kännetecknat servitutsförhållandet lett till stor osäkerhet och varit en gynnsam jordmån för uppkomsten av rättsförhållanden, vilkas ursprung och innebörd ej längre kunna påvisas. - I sitt jordabalksförslag upptog LB till behandling även frågan om urminnes hävd till rättighet samt uttalade därvid som sin mening att denna form av hävd bort för framtiden avskaffas redan i samband med tillkomsten av 1875 års inteckningsförordning. Även enligt beredningens mening torde bibehållande av urminnes hävd icke stå i överensstämmelse med nu gällande grundsatser i fråga om det sakrättsliga skyddet för upplåtelse av särskild rättighet i fast egendom.

För uppkomsten av sedvanerätt krävs enligt samebyarna en väsentligt kortare kvalifikationstid och ett mindre omfattande nyttjande än som gällde för urminnes hävd. Med hänsyn härtill kan mot införande av en på sedvana grundad rätt till vinterbete med ren, med än större fog än lagberedningen gjorde i fråga om institutet urminnes hävd, invändas att den inte står i överensstämmelse med nu gällande grundsatser i fråga om det sakrättsliga skyddet för upplåtelse av särskild rättighet till fast egendom.

På grund av vad nu anförts kan samebyarna inte genom den vinterbetning som "av sedvana" förekommit under 1900-talet anses ha för dem medfört någon sakrättsligt skyddad rätt till vinterbete med ren på fastighetsägarna tillhörig marker.

Det må i detta sammanhang erinras om att fastighetsägarna ostridigt vid olika tillfällen framfört protester mot att renar vinterbetade på deras marker.

7.5 SAMEBYARNAS GRUND 4. "KONVENTIONSSKYDDADE RÄTTIGHETER"

Samebyarna har som fjärde grund för bestridandet av käromålen anfört följande. Renskötseln är ett centralt inslag i samernas traditionella levnadssätt. Tillgång till marker för vinterbetning är en nödvändig förutsättning för att kunna bedriva renskötsel. Bestämmelserna i 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen jämförd med artikel 27 i FN:s konvention om de medborgerliga och politiska rättigheter ger samerna - i detta mål de omstämda samebyarna - ett skydd för sin näring också på en folkrättslig grund. Käromålen strider därför mot samernas möjlighet att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv enligt de folkrättsliga förpliktelser Sverige har att följa. - Det är fråga om ett grundlagsförstärkt konventionsskydd, dvs att grundlagarna förstärker i Sverige det åtagande som följer av den svenska ratificeringen av FN-konventionen. Samebyarna gör gällande att käromålen, som gäller betydande betesarealer i flera samebyar och därmed är helt avgörande för fortsatt rennäring i dessa, strider mot samernas möjlighet att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv enligt de folkrättsliga förpliktelser som Sverige har att följa.

Fastighetsägarna har genmält: Av samebyarna under punkt 4 upptagna grund torde främst avse skydd för rennäringens utövning. Fastighetsägarna grundar sin talan på regelsystemet i rennärlagen. Denna lag är inte grundlagsstridig. Eventuella konventioner är inte av direkt betydelse för en domstols prövning av en tvist. Folkrätten reglerar förhållandet mellan stater och är inte tillämplig i en tvist mellan svenska rättssubjekt. Frågan om var renbetesrätt på grund av den 1886 införda regeln om sedvanerätt föreligger har av lagstiftaren lämnats öppen för att avgöras genom domstolsprövning. Fastighetsägarnas talan syftar till att få klarlagt att rätt till vinterbete inte föreligger på deras respektive fastigheter. Ett avgörande av denna mellan parterna tvistiga fråga kan inte såsom samebyarna påstår påverka de folkrättsliga förpliktelser Sverige har att följa för att möjliggöra för samerna att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv. Käromålen har följaktligen inte till syfte att försämra förhållandena för rennäringen.

I 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen stadgas att etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv

bör främjas. I regeringens proposition 1975/76:29 om ändring i regeringsformen framhöll den föredragande departementschefen att ordet kultur i detta sammanhang skall ges en vidsträckt tolkning och att det sålunda innefattar bland annat renskötsel som är centralt inslag i samernas traditionella levnadssätt (sid 138). Artikel 27 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (SÖ 1971:42), som antogs av Förenta Nationerna den 16 december 1966, har följande lydelse. "I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter skall de som tillhör sådana minoriteter ej förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin egen religion eller att använda sitt eget språk."

Ett bifall till fastighetsägarnas talan skulle innebära att det inte längre skulle vara möjligt att bedriva renskötsel i Härjedalens kommun i den omfattning som den för närvarande bedrivs i och att samernas möjligheter att där behålla och utveckla sitt kultur- och samfundsliv skulle därvid påverkas menligt. Den fjärde av samebyarna åberopade grunden för bestridande av fastighetsägarnas talan synes innebära att fastighetsägarna vid sådant förhållande är skyldiga att medverka till att de i 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen och artikel 27 i den internationella konventionen angivna målens förverkligas genom att upplåta mark för vinterbete åt samernas renar.

I nyss nämnda proposition uttalade föredragande departementschefen bland annat följande (sid 140) om förhållandet mellan den enskilda och samhället enligt grundlagsregleringen.

Utredningens ställningstagande att i huvudsak begränsa grundlagsregleringen till att avse förhållandet mellan den enskilde och det allmänna har av de flesta remissinstanser lämnats utan kommentar. I ett par yttranden hävdas att en generell reglering är möjlig också i fråga om förhållandet enskilda emellan. Andra instanser anser att grundlagen beträffande vissa särskilda frågor skall innehålla regler som gäller också för enskildas inbördes relationer. Utredningens ståndpunkt godtas däremot uttryckligen av bl a Svea hovrätt och de juridiska fakulteterna vid universiteten i Uppsala och Lund. - För egen del finner jag ställningstagande väl underbyggt. Det är uppenbarligen inte praktiskt möjligt att i grundlag ge rättigheterna ett omfattande skydd gentemot angrepp från enskilda, och det föreligger i de allra flesta fall inte heller något behov av ett sådant skydd. De möjligheter som erbjuds genom det vanliga lagstiftningen får anses vara helt tillräckliga. Jag föreslår därför i likhet med utredningen att skyddet i huvudsak skall gälla bara gentemot det allmänna. Jag återkommer till innebörden av uttrycket "det allmänna" i specialmotiveringen under rubriken till 2 kap. Jag vill här bara nämna att jag liksom utredningen använder detta uttryck för att beteckna dels det allmännas verkställande organ, dels de normgivande organen, när dessa beslutar för enskilda betungande, offentligrättsliga föreskrifter, däremot inte när de beslutar civilrättsliga normer. (sid 86). - - - Be-

gränsningen av rättighetsskyddet till att gälla endast i förhållande till det allmänna betyder som utredningen framhåller inte bara att regleringen riktar sig endast till offentliga organ utan också att vissa ingrepp som företas av sådana organ och som i förstora kan tyckas innebära rättighetsinskränkningar faller utanför det föreslagna regelsystemet. Som exempel på detta nämner utredningen polisens åtgärder att avbryta ett politiskt eller religiöst möte som äger rum i en samlingslokal som inte har blivit vederbörligen upplåten för ändamålet. som ett annat exempel anför en domstols dom på skadestånd för förtal eller för brott mot en avtalad tystnadsplikt. Det är i dessa fall fråga om ingrepp mot enskilda från det allmänna sida, men ingreppen grundar sig - genom förmedling bl a av straff- och processrättsliga regler - på en civilrättslig relation mellan enskilda personer. Den eventuella rättighetskränkning som i situationer av nu beskrivet slag drabbar mötesdeltagarna etc får därför betraktas som en fråga som gäller förhållandet enskilda emellan och därmed ligger utanför det föreslagna regelsystemet. I den mån polisen i det första av de nyss nämnda exemplaren skulle tillgripa frihetsberövanden eller ingrepp i någons kroppsliga integriteter blir däremot RF:s rättighetsreglering tillämplig i dessa hänseenden.

Av det ovan redovisade uttalande i propositionen framgår att rättighetsskyddet i 1 och 2 kap regeringsformen är begränsat till att avse endast förhållandet mellan den enskilde och det allmänna och sålunda inte gäller förhållanden mellan enskilda. Vad nu anförts gäller i lika hög grad bestämmelsen i artikel 27 i den internationella konventionen. Det åligger sålunda det allmänna och inte enskilda fastighetsägare att svara för att de i de berörda bestämmelserna angivna målen förverkligas.

I detta sammanhang förtjänar erinras om att statsmakterna långt före tillkomsten av 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen sökt främja samernas möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv. Ett exempel härpå utgör tillkomsten av 1886 års lag, som bekräftade samernas rätt att uppehålla sig med sina renar inte bara på de för dem inom Jämtlands län avsatta landen utan också vintertid på de trakter i övrigt som de efter gammal sedvana dittills besökt. Ett annat exempel är det förhållandet att staten efter tillkomsten av 1886 års lag inköpt hemman till utvidgning av de för samerna avsatta landen, vilket innebar att betesområdet för deras renar mer än tredubblades. Som ett tredje exempel från senare tid kan nämnas att i 2 kap 5 § första stycket lagen (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m föreskrivs att mark och vattenområden, som har betydelse för rennäringen, skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra näringens bedrivande och att områden som är av riksintresse för rennäringen skall skyddas mot sådana åtgärder.

På grund av nu anförts kan samebyarna på grundval av de av dem åberopade bestämmelserna i 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen och i artikel 27 den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter inte göra anspråk på att ha rätt till vinterbete på fastighetsägarnas marker inom Härjedalens kommun.

7.6 SAMMANFATTNING

Som framgår av tingsrätten föregående bedömning har tingsrätten funnit att det inte är visat att det under tiden 1500-1880 förekommit vinterbetning av ren "efter gammal sedvana" som för samerna medfört rätt till vinterbetning på fastighetsägarnas marker i Härjedalens kommun (se avsnitt 4.2 och 5.2), att det ej är visat att renar tillhörande samebyarna vintertid betat sina renar på fastighetsägarnas marker inom kommunen i större omfattning än som framgår av lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser (se avsnitt 6.2), att den vinterbetning som förekommit utanför renbetesfjällen under tiden 1900-1971 varat alltför kort tid för att samerna därigenom skall anses ha förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt till vinterbetning med ren på fastighetsägarnas marker (se avsnitt 7.2 och 7.3), att samebyarna inte äger någon på "sedvana" grundad rätt till vinterbete med ren på fastighetsägarnas tillhöriga marker (se avsnitt 7.4) samt att samebyarna inte kan på grundval av bestämmelserna i 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen och artikel 27 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter göra anspråk på att ha rätt till vinterbete med ren på fastighetsägarnas marker inom kommunen (se avsnitt 7.5).

Av sammanfattningen framgår att samebyarna ej kan på någon av de av dem till bestridande av fastighetsägarnas talan åberopade grunderna anses ha rätt till vinterbete på fastighetsägarnas marker. Det är därför ej visat att någon av avtal oberoende rätt till renbete till förmån för samebyarna belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter. Fastighetsägarnas talan skall därför bifallas.

7.7 RÄTTEGÅNGSKOSTNADER

Utgången i målen innebär att samebyarna förlorat dem. De är på grund härav skyldiga att ersätta fastighetsägarna deras rättegångskostnader.

Fastighetsägarna har begärt ersättning för sina rättegångskostnader med 3 336 547 kr, varav 2 931 079 kr utgör ombudsarvoden och yrkat att av det sammanlagda beloppet skall samtliga samebyar åläggas att solidariskt ersätta dem de före den 1 september 1995 uppkomna kostnaderna eller 2 452 305 kr, varav 2 141 829 kr utgör ombudsarvoden, och att samtliga samebyar utom Idre nya sameby skall åläggas att solidariskt ersätta dem de därefter uppkomna kostnaderna eller 884 242 kr, varav 789 250 kr utgör ombudsarvoden.

Dessutom har de åtta ledamöterna i den så kallade processgruppen, som biträtt ombuden, begärt ersättning för det arbete de nedlagt på målen och yrkat att samtliga samebyar åläggs att till dem solidariskt utge, till Sten Hungefält 70 950 kr, till Anders Martinsson 15 300 kr, till Karl-Erik Mårtensson 111 897 kr, till Per Nordlinder 83 533 kr, till Jan Salomonsson 169 000 kr, till Harry Sjlver 50 826 kr, till Åke Stensson 44 096 kr samt till Karl-Erik Svedbäck 41 342 kr.

Därjämte har vissa fastighetsägare begärt ersättning för sina kostnader i anledning av att de inställt sig vid huvudförhandlingen och yrkat att samtliga samebyar utom Idre nya sameby åläggs att till dem solidariskt utge, till Eivor Andersson 182 kr avseende resekostnad, till Irene Andersson 510 kr avseende resekostnad, till Per Edvin Andersson 150 kr avseende resekostnad, till Göte Backman 1 000 kr för mistad inkomst under två dagar, till Sven Emil Backman 1 728 kr, varav 1 000 kr avser mistad inkomst under fyra dagar och 728 kr resekostnad, till Ove Bergman 200 kr avseende mistad inkomst, till Kerstin Björns 1 000 kr avseende mistad inkomst under två dagar, till Olle Busk 1 648 kr, varav 1 000 kr avser mistad inkomst under två dagar och 648 kr resekostnad, till Sven-Gösta Jonzon 1 701 kr, varav 325 kr avser mistad inkomst och 1 376 kr resekostnad, till Anders Martinsson 800 kr avseende mistad inkomst under en dag, till Karl Erik Mårtensson 7 960 kr, varav 6 000 kr avser dagarvode under sex dagar och 1 960 kr resekostnad, till Olof-Henric Olofsson 1 610 kr, varav 1 440 kr avser mistad inkomst och 170 kr resekostnad, till Otto Olofsson 11 802 kr, varav 9 800 kr avser mistad inkomst

under 14 dagar och 2 002 kr reskostnad, till Sten Olofsson 1 464 kr, varav 600 kr avser dagarvoden för tre dagar och 864 kr resekostnad, till Alvar Sundin 900 kr avseende mistad inkomst under en dag samt till John Sundin 3 800 kr, varav 2 000 kr avser förlorad arbetsförtjänst under fyra dagar och 1 800 kr resekostnader, till Karl Erik Svedbäck 3 197 kr, varav 2 500 kr avser mistad inkomst under två och en halv dag och 697 kr resekostnad.

Fastighetsägarna har som grund för att samebyarna skall utge ersättningen solidariskt anfört att varje fastighetsägare fört talan mot var och en av samebyarna och att samebyarna ansett sig vara gemensamma motparter till varje fastighetsägare samt att processmaterialet är gemensamt för samebyarna och i huvudsak inte kan särskiljas för varje sameby.

Envar av Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar har - för den händelse att fastighetsägarnas talan skulle vinna bifall - medgett att utge ersättning till de fastighetsägare som innehar fastigheter belägna inom det vinterbetesområde som anges i den för varje sameby upprättade markanvändningsredovisningen. Envar sameby har däremot - under åberopande av 18 kap 3 § första stycket rättegångsbalken - bestritt skyldighet att utge ersättning till de fastighetsägare, vilkas fastigheter är belägna utanför samebyns vinterbetesområde och vilkas talan envar sameby medgett. Av samebyarnas här redovisade ståndpunkt i rättegångskostnadsfrågan får anses följa att envar av samebyarna bestrider att de är solidariskt ansvariga för fastighetsägarnas rättegångskostnader. Samebyarna har som grund för sitt medgivande och bestridande anfört "att envar sameby inte har bestritt envar fastighetsägares talan" och att "fastighetsägarna har inlett rättegången utan att envar sameby givit anledning härtill i så måtto att käromålen framstår som opåkallade i den utsträckning som de ej korresponderar mot redovisade hävdade vinterbetesområden".

Idre nya sameby har - under åberopande av 18 kap 3 § första stycket rättegångsbalken - bestritt skyldighet att ersätta fastighetsägarna deras rättegångskostnader och som grund härför anfört att samebyn redan innan stämningsansökningen ingavs upplyst fastighetsägarna om att "Idre nya sameby inte hävdar rätt till vinterbete i Härjedalen".

Tingsrätten tar i sin bedömning först upp frågan om samebyarna är skyldiga att solidariskt ersätta fastighetsägarna deras rättegångskostnader och därefter spørsmålet om Idre nya sameby är ersättningskyldig för fastighetsägarnas kostnader och slutligen frågan om skäligheten av begärda ersättningar.

Är samebyarna skyldiga att utge ersättningen solidariskt?

I de stämningsansökningar som ingavs den 20 september 1990 (T85/95) och den 4 juni 1991 (T 70/91) uppgav fastighetsägarna att samebyarnas anspråk på rätt till bete med ren utanför renbetesfjällen inte fördelats till areal mellan dem och att enligt uppgift från företrädarna för samebyarna några gränser ej heller dragits upp mellan byarna, att vid förprocessuell skriftväxling och sammanträffande med företrädare för samebyarna dessa vidhållit inställningen att rätt till vinterbete förelåg generellt inom hela kommunen samt att fastighetsägarnas talan därför riktade sig mot de samebyar som hade betesområden inom renbetesfjällen i Härjedalens kommun.

Av tingsrättens övriga handlingar i målet framgår följande om samebyarnas utformning av sitt bestridande av fastighetsägarnas talan. Sedan tingsrätten utfärdat stämning å samebyarna och samebyarna yrkat avvisning av ansökningarna, anförde samebyarna i en den 30 augusti 1991 inkommen skrift att "såtillvida kan vår talan preciseras att käromålet bestrides i dess helhet". Vid sammanträde för muntlig förberedelse den 16 september 1991 anförde samebyarna vid handläggningen av avvisningsfrågan "att det måste föreligga korrespondens mellan envar fastighetsägare och den eller de nyttjanderättshavare vars besittningsrätt bestrides, att envar sameby inte hävdar renbetesrätt till hela Härjedalen, att - då fastighetsägarnas talan har anhängiggjorts utan att de avvaktat de nu föreliggande markanvändningsplanerna för samebyarna - några partsrelaterade yrkanden inte föreligger och att, om talan skulle upptas till prövning på befintligt yrkande, skulle processen bli synnerligen omfattande och otymplig." Sedan tingsrätten lämnat avvisningsyrkande utan bifall, förklarade Lars Sandow, som jämte Jörgen Bohlin inträtt som ombud för samebyarna, att de bestred "käromålet i dess helhet". - Den 25 november 1991 ingav samebyarna markanvändningsredovisningar för flertalet samebyar, varav det uppgavs framgå "att samebyarna hävdar sedvanerätt till samtliga trakter där kärandena har sina fastigheter belägna såvitt kunnat utläsas av kärandeförteckningen." - I skrift den 30 juni 1995 medgav Idre sameby käromålen under hänvisning till att samebyn

"konstaterat att vinterbetesmarkerna, som för samebyns vidkommande skulle kunna vara aktuella inom omstämt område, är av marginell betydelse och då de ändock av andra skäl ej är tillgängliga för renbete" och hänvisade vad gällde rättegångskostnader "till förlikningsvillkor redovisade av kärandena om att vardera parten bär sina kostnader under förutsättning av att talan medges." I anledning av medgivande erinrade fastighetsägarna i yttrande den 24 juli 1995 om "att samebyn intill medgivandet bestritt envar fastighetsägares talan." - I en den 7 augusti 1995 ingiven skrift i anledning av fastighetsägarnas yttrande uttalade Idre nya sameby följande. "Försåvitt fastighetsägarna vidhåller att rättegångskostnader skall utdömas kan prövningen härav i vart fall enbart avse de fastighetsägare, som har sitt fastighetsinnehav inom förenämnda område." I skrift den 14 augusti 1995 uppgav samebyarna "att det kvarstår att upprätta en partsrelaterad sammanställning utifrån nu aktuell sakägarförteckning och kartmaterial, som utvisar samebyvisa berörda fastigheter, till underlättnad vad avser hanteringen av rättegångskostnaderna på ömse sidor." - I en den 4 september 1995 inkommen skrift utfäste sig "envar sameby" att till komplettering av tidigare ingivna markanvändningsredovisningar inge registersammanställningar, som byggde på redovisningarna och utvisade de fastigheter som var och en av samebyarna hävdade sedvanerätt till. Under hänvisning till sammanställningarna preciserade samebyarna sitt bestridande av fastighetsägarnas talan på följande sätt. "Envar sameby bestrider yrkandet beträffande de fastigheter som sålunda nu fullt ut kunnat redovisas. E contrario kan saken även uttryckas så, att envar sameby medger talan beträffande de fastigheter som ej finns angivna på registersammanställningen för respektive sameby."

Den här redovisade sammanställningen ger vid handen att samebyarna vid sammanträde den 16 september 1991 i samband med handläggning av en fråga om avvisning visserligen bland annat anförde att samebyarna inte hävdade renbetesrätt till hela Härjedalen men senare under sammanträdet bestred "käromålet i dess helhet." Av sammanställningen framgår vidare att samebyarna den 25 november 1991 ingav för flertalet samebyar upprättade markanvändningsredovisningar och att de därvid uppgav endast att de hävdade sedvanerätt till samtliga trakter där fastighetsägarna hade sina fastigheter. Sammanställningen ger också vid handen att Idre nya sameby inte förrän den 30 juni 1995 medgav käromålen och först den 7 augusti 1995 i anledning av fastighetsägarnas yttrande över samebyarnas medgivande uttalade att samebyns ansvar för rättegångskostnaderna kunde enbart avse de

fastighetsägare som hade sitt innehav inom samebyns område samt att övriga samebyar först den 4 september 1995 bestämde sin talan i huvudsak på det sätt som de angav den vid huvudförhandlingen.

På grund av vad som ovan upptagits får fastighetsägarna anses ha haft fog för sin uppfattning att varje fastighetsägare förde talan mot varje sameby och att varje sameby bestred envar fastighetsägares talan i målen. Enbart detta förhållande innebär emellertid inte i och för sig hinder för att samebyarnas ansvar för fastighetsägarnas rättegångskostnader bestäms på sätt samebyarna hävdar. Vid bedömningen av denna fråga är emellertid en rad andra förhållanden att beakta.

Den utredning som parterna ingett och den bevisning som de åberopat kan i endast ringa omfattning sägas ha hänfört sig särskilt till varje enskild sameby. Hit hör endast lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och årsberättelser, Huss utredning samt några andra handlingar. Den ojämförligt största delen av utredningen och bevisningen har avsett samtliga samebyar tillsammans. Så är fallet med utredningen och bevisningen avseende tiden före 1500-talet och större delen av tiden 1500-1880, 1751, års kodicill, avvittningsförfarandet samt renbetes- och renningslagarna. Det förhållandet att parternas utredning och bevisning till större delen är gemensam och att kostnaden härför svårligen låter sig särskiljas talar starkt för att samebyarna åläggs ett solidariskt ansvar för fastighetsägarnas kostnader. Härtill kommer att det inte är möjligt att strikt genomföra principen att fastighetsägare som innehar fastighet inom visst vinterbetesområde skall rikta sin talan endast mot den sameby, inom vars område hans fastighet är belägen. Av samebyarnas yrkanden (se avsnitt 2.1) framgår nämligen att vissa delar av vinterbetesområdena anges vara gemensamma för Tännäs och Mittådalens samebyar (TM), delar av andra områden gemensamma för Mittådalens och Handölsdalens samebyar (RMH) samt andra delar av områden gemensamma för Handölsdalens och Tåssåsens samebyar (HTO 1 och HTO 2). För att få prövat om deras fastigheter är belastade med rätt till bete med ren måste de fastighetsägare som innehar mark inom de för vissa samebyar gemensamma vinterbetesområdena rikta sin talan mot varje sameby som hävdar betesrätt inom de gemensamma områdena. Av utredningen framgår att vissa av samebyarna låtit sina renar beta vintertid utanför det egna området och inom annan samebys område. Fastighetsägare, som innehar mark inom visst område, måste för att få prövat om hans fastighet är belastad med renbetesrätt rikta sin talan inte bara

mot den sameby inom vars område hans fastighet är belägen utan också mot varje sameby som - i strid med markanvändningsredovisningen - låtit sina renar beta inom området. Nu angivna förhållanden är ägnade att ytterligare försvåra möjligheterna att åstadkomma en fördelning av rättegångskostnaderna på sätt samebyarna yrkat.

På grund av det anförda bör Tåssåsens, Handölsdalens, Mittådalens och Tännäs samebyar åläggas att solidariskt ersätta fastighetsägarna deras rättegångskostnader.

Är Idre nya sameby ersättningsskyldig för fastighetsägarnas kostnader?

Idre nya sameby har till stöd för sitt bestridande av fastighetsägarnas yrkande att samebyn skall solidariskt med övriga samebyar ersätta deras rättegångskostnader anført i huvudsak följande. I den utomprocessuella dialog som fördes med fastighetsägarna, innan målen anhängiggjordes, angav Jörgen Bohlin vid ett sammanträffande med företrädare för fastighetsägarna att "Idre nya sameby inte hävdade rätt till vinterbete i Härjedalen." I brev den 11 juni 1990 till Nils Larsson framhöll Bohlin att en precisering av områden för vinterbetning kunde göras först när arbetet på markanvändningsredovisningarna, som befann sig i slutfasen, slutförts och att en precisering av området för vinterbetning kunde ske först under tidig höst 1990. Om fastighetsägarna gett sig tid att ta del av markanvändningsredovisningarna för Idre nya sameby, skulle det ha stått fullständigt klart för fastighetsägarna att samebyn inte hävdar sedvanerätt beträffande någon omstämd fastighet.

Fastighetsägarna har bestritt att de inlett rättegången mot Idre nya sameby utan att samebyn gett anledning därtill och att bestämmelsen i 18 kap 3 § första stycket rättegångsbalken är tillämplig. Fastighetsägarna har till stöd för sitt bestridande anført följande. Av markanvändningsredovisningen för Idre nya sameby framgår att byns vinter- och reservbetesmarker ligger inom Kopparbergs län och att yttergränsen överensstämmer med gränsen mot Härjedalen. Trots detta har Idre nya sameby vidhållit sitt bestridande i målet fram till inlagan den 29 juni 1995.

Samebyn har i inlaga efter inlaga och vid varje förberedelse fört en med övriga samebyar gemensam talan. Dessutom har samebyn så sent som i juni 1994 åberopat för samebyn specifika uttalanden i landskamreraren Huss utredning till stöd för sina anspråk i Härjedalens kommun. Att samebyn haft, om än marginella, markanspråk i Härjedalens kommun vitsordas också av samebyarna. - Fastighetsägarna har fått

klara besked om samebyns inställning, innan stämningens ansökan ingavs. Parterna har då varit ense om att markanvändningsredovisningarna inte konstituerar någon rätt till bete och att frågan om redovisningarna var en annan sak än den fråga som prövas i målet. Vidare har redovisats att det redan av stämningens ansökan och markanvändningsredovisningen för Idre nya sameby framgår att omstämt område och samebyns i markanvändningsredovisningen angivna vinterbetes- och reservbetesområden ligger på var sin sida om kommungränsen. - Samebyns påståenden återfaller helt på den själv och dess ombud. Det är ju faktiskt samebyn som, trots det nyss anförda, bestritt käromålet i dess helhet. Om samebyn vid förberedelsen eller i svaromål medgett talan, skulle saken ha varit klar. I stället bestrider samebyn talan i dess helhet under nästan fem år för att helt medge talan i inlagan den 29 juni 1995, efter närmare fem års processande. Då får samebyn också ta ansvaret för rättegångskostnaderna.

Det är mellan Idre nya sameby och fastighetsägarna ostridigt att Jörgen Bohlin som företrädare för samebyn vid ett sammanträffande den 9 augusti 1990 med bland andra Leif Andersson som företrädare för fastighetsägarna uppgett att Idre nya sameby inte hävdade rätt till vinterbete i Härjedalen. I sin den 20 september 1990 ingivna stämningens ansökan upptog fastighetsägarna emellertid bland andra Idre nya sameby som motpart.

Som tingsrätten redovisat i närmast föregående avsnitt bestred Idre nya sameby och övriga samebyar käromålet i dess helhet vid sammanträde för muntlig förberedelse den 16 september 1991 samt ingav markanvändningsredovisningar för bland andra Idre nya sameby den 25 november 1991 och uppgav därvid endast att av redovisningarna framgick att "samebyarna hävdar sedvanerätt till samtliga trakter där kärandena har sina fastigheter belägna." Av tingsrättens redovisning framgår vidare att Idre nya sameby först i en den 30 juni 1995 inkommen skrift medgav fastighetsägarna talan under hänvisning till bland annat att samebyn "konstaterat att vinterbetesmarkerna, som för samebyns vidkommande skulle kunna vara aktuella inom omstämt område är av marginell betydelse" samt att samebyn inte förrän den 7 augusti 1995 uttalade att prövningen av rättegångskostnaderna kan avse enbart de fastighetsägare som har sitt fastighetsinnehav inom området. - Det må här tilläggas att i en av samebyarna den 30 juni 1994 ingiven bevisuppgift åberopades utdrag ur Huss utredning, som innehöll bland annat utsagor om lappbyns flyttningar med ren

av en förutvarande ordningsman i Idre lappby och tre hemmansägare. Utsagorna återopades till stöd för följande slutsats av Huss. "Markområden, som för närvarande äro att hänföra till lappars i Jämtlands och Kopparbergs län sedvanetrakter, kunna till allra största delen anses ligga inom område 3)."

Enligt vad som framgår av utredningen i denna del har Idre nya sameby fört en med övriga samebyar gemensam talan mot fastighetsägare under närmare fem år efter det den första stämningen inkom till tingsrätten. Med hänsyn härtill kan fastighetsägarna inte anses ha inlett rättegången mot Idre nya sameby utan att samebyn gett anledning därtill. Bestämmelserna i 18 kap 3 § första stycket rättegångsbalken är därför inte tillämpliga vid bedömningen av samebyarnas ansvar för fastighetsägarnas rättegångskostnader. På grund av vad nu upptagits bör Idre nya sameby åläggas att solidariskt med övriga samebyar ersätta fastighetsägarna deras före den 1 september 1995 uppkomna rättegångskostnader.

Skäligheten av begärda ersättningar.

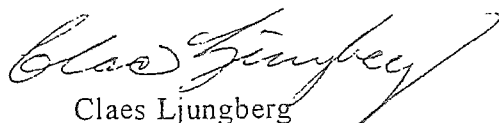
Samebyarna har vitsordat skäligheten av de av fastighetsägarna gemensamt begärda ersättningarna och processgruppsledamöternas ersättningsyrkanden.

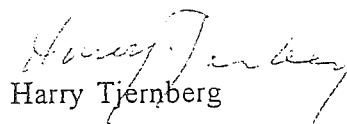
Samebyarna har bestritt att i ersättning till de fastighetsägare som inställt sig till huvudförhandlingen i målen med högre belopp än 500 kr per dag för mistad inkomst men vitsordat av dem begärda ersättningar för resekostnader. Samebyarna kan ej anses ha visat att de ersättningsbelopp som fastighetsägare särskilt begärt för minskad inkomst är oskäliga. De är därför berättigade till ersättningar i enlighet med sina yrkanden.

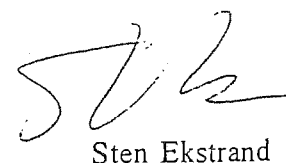
HUR MAN ÖVERKLAGAR se bilaga 18 (Dv 401)

Överklagandet ställs till Hovrätten för Nedre Norrland och skall ha kommit in till tingsrätten senast den 13 mars 1996

På tingsrättens vägnar

Claes Ljungberg

Harry Tjernberg

Sten Ekstrand